

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LXII
2011

WARSZAWA 2011 VARSOVIE

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE**

TOM LXII

Redaguje zespół / Editorial staff:

dr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlińska,
mgr Radosław Prochowicz, mgr Barbara Sałacińska, mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, mgr Katarzyna Watemborska

Recenzenci tomu / Peer-reviewed by:

dr Adam Cieśliński, prof. dr hab. Andrzej Kokowski, prof. dr hab. Magdalena Mączyńska,
prof. dr hab. Wojciech Nowakowski, dr Judyta Rodzińska-Nowak, dr Wojciech Wróblewski

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka
Jacek Andrzejowski
Jan Schuster

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: zapinka typu Zachow z Pręgowa Dolnego. Rys. L. Kobylińska

Cover picture: brooch type Zachow from Pręgowo Dolne. Drawn by L. Kobylińska

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2011

© Autorzy, 2011

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją
finansowaną ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury. Ponadto nasze książki i czasopisma można zamawiać w PMA, tel. +48 (22) 5044 872 i 5044 873 lub pod adresem internetowym wydawnictwapma@pma.pl

Cennik wydawnictw, wykaz publikacji i pełen spis zawartości czasopism PMA: <http://www.pma.pl/wydawnictwa>

Price list, list of PMA publications and contents of PMA periodicals: <http://www.pma.pl/wydawnictwa>

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: j.andrzejowski@pma.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LXII

SPIS TREŚCI

Contents

ROZPRAWY

- Renata Małyda-Legutko, Judyta Rodzińska-Nowak, Joanna Zagórska-Telega, Uwagi o chronologii i rozwoju przestrzennym cmentarzyska kultury przeworskiej w Opatowie, stan. 1, woj. śląskie 3
On the Chronology and Spatial Development of the Przeworsk Culture Cemetery at Opatów, site 1, Silesian Voiv.

MISCELLANEA

- Jacek Andrzejowski, Tomasz Rakowski, Katarzyna Wątemborska, Grób z ostrogami z nekropoli kultury wielbarskiej w Jartyporach nad Liwcem 49
An Exceptional Grave with Spurs in the Cemetery of Wielbark Culture at Jartypory on the Liwiec River
- Jan Schuster, Przekłuwacze typu Dresden-Dobritz / Żerniki Wielkie. Uwagi na temat narzędzi z późnego okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów 65
Ahlen vom Typ Dresden-Dobritz / Żerniki Wielkie.
Zu Geräten der späten römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit
Awls Type Dresden-Dobritz / Żerniki Wielkie.
Some Remarks on Implements from the Late Roman and Early Migration Period

MATERIAŁY

- Piotr Iwanicki, Cmentarzysko kultury przeworskiej w miejscowości Całowanie, gm. Karczew, woj. mazowieckie, st. XXVI 83
A Cemetery of Przeworsk Culture at Całowanie, comm. Karczew, Mazowieckie Voiv., Site XXVI
- Agata Wiśniewska, Materiały z cmentarzyska w Leśniewie, pow. kętrzyński (dawne *Fürstenau*, *Kr. Rastenburg*) 119
The Archaeological Record from the Cemetery at Leśniewo, Distr. Kętrzyn (Former *Fürstenau*, *Kr. Rastenburg*)
- Marcin Woźniak, Cmentarzysko kultury wielbarskiej w KozłóWKu, pow. nidzicki (d. *Klein Koslau*, *Kreis Neidenburg*) w świetle publikacji i materiałów archiwalnych 169
The Wielbark Culture Cemetery at KozłóWko, Distr. Nidzica (Former *Klein Koslau*, *Kreis Neidenburg*)
Reconstructed from Publication and Archival Records
- Rozalia Tybulewicz, A Hoard from the Migration Period from Karlino (North-Western Poland) 209
Skarb z okresu wędrówek ludów z Karlina, pow. białogardzki

ODKRYCIA

- Łukasz Karczmarek, Sztylet brązowy z południowego Mazowsza 227
A Bronze Dagger from Southern Mazowsze
- Grażyna Orlińska, Brązowa bransoleta z Jadwisina, pow. legionowski 230
A Bronze Bracelet from Jadwisin, Distr. Legionowo

Anna Drzewicz, Grób kloszowy z Sinołęki, pow. miński	232
A Cloche Grave from Sinołęka, Distr. Mińsk Mazowiecki	
Radosław Prochowicz, Zapinka typu Zachow z Pręgowa Dolnego w powiecie gdańskim	237
Fibula Type Zachow from Pręgowo Dolne, Distr. Gdańsk	
Wawrzyniec Orliński, Okucie rogu do picia zakończone głową byka z cmentarzyska kultury przeworskiej w Legionowie, pow. loco	241
Drinking Horn Terminal with Bull's Head from the Cemetery of Przeworsk Culture at Legionowo, Distr. loco	
Katarzyna Wątemborska, Zabytki z cmentarzyska kultury przeworskiej z miejscowości Mieczki-Poziemaki, pow. ostrołęcki	243
A Cemetery of Przeworsk Culture at Mieczki-Poziemaki in Northern Mazowsze	
Agnieszka Urbaniak, Ireneusz Jakubczyk, Ciałopalny grób ze stanowiska 9 w Tomaszowie Mazowieckim-Brzustówce	246
A Cremation Grave from Tomaszów Mazowiecki-Brzustówka, Site 9	
Ewa i Andrzej Kokośscy, Kościana rękojeść nahajki z okolic Grabowca, w pow. hrubieszowskim	252
Bone Handle of a Knout from the Area near Grabowiec, Distr. Hrubieszów	
WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS	255

PIOTR IWANICKI

CMENTARZYSKO KULTURY PRZEWORSKIEJ W MIEJSCOWOŚCI CAŁOWANIE, GM. KARCZEW, WOJ. MAZOWIECKIE, ST. XXVI

A CEMETERY OF PRZEWORSK CULTURE AT CAŁOWANIE, COMM. KARCZEW,
MAZOWIECKIE VOIV., SITE XXVI

Wstęp

Wieś Całowanie¹ leży w dolinie Wisły, po prawej stronie rzeki, ok. 7,5 km na północny wschód od Góry Kalwarii i ok. 1,25 km na północny zachód od szosy biegnącej w kierunku Mińska Mazowieckiego, w powiecie otwockim. Jest to obszar piaszczystej terasy nadzalewowej, ciągnącej się wzdłuż koryta rzeki i oddzielonej od zachodu od właściwego nurtu Wisły i od wyżej położonych terenów na wschodzie obszarami łąk zalewowych (J. Kondracki 1977, s. 70). W pobliżu Całowania terasę nadzalewową przecina biegnący równolegle do niej niewielki ciek wodny o nazwie Szeroka Struga, który stanowi główną oś osadnictwa pradziejowego w tym rejonie.

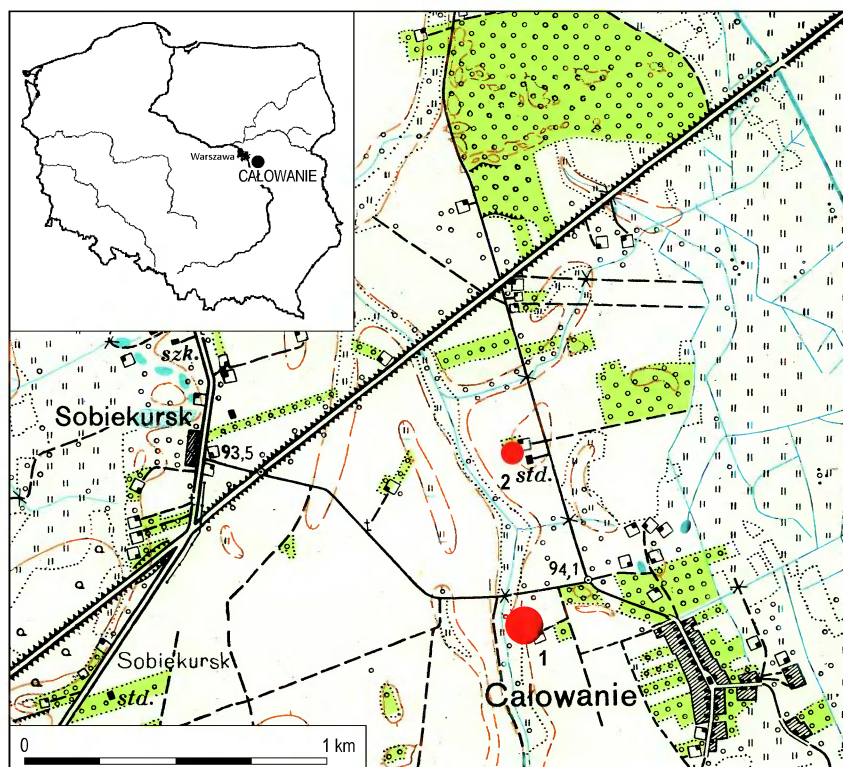
Opisane wyżej warunki naturalne sprawiły, że okolice Całowania stały się terenem intensywnie zasiedlanym w różnych fazach chronologicznych (por. M. Chmielewska 1978, s. 47; M. Gądzikiewicz 1954, s. 137), w tym również w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie wpływów rzymskich. Jednym z najwcześniejszych zabytków z tego czasu jest znaleziona w pobliżu Całowania, bez bliższej lokalizacji, żelazna zapinka odmiany M przechowywana w zbiorach muzeum w Bydgoszczy (J. Kostrzewski 1921, s. 18, ryc. 39). Chronologia tego typu fibul zamyka się w ramach faz A₂/A₃ i A₃ (T. Dąbrowska 1988, s. 31, 35), co pozwala łączyć omawiany zabytek

z osadnictwem kultury przeworskiej z późnej fazy młodszego okresu przedrzymskiego.

Z tego samego czasu pochodzi także grób (lub groby) ciałopalny odkryty przypadkowo w roku 1948 na niewysokim wzniesieniu położonym nad Szeroką Strugą, podczas wydobywania piasku pod budowę domu. Wizja lokalna wykazała, że znajdował się on ok. 750 m na północny zachód od zabudowań wsi i w znacznej odległości od prezentowanego niżej cmentarzyska. W opracowaniu A. Kietlińskiej (1949, s. 63, ryc. 1) lokalizowany był inaczej, w stosunku do mostku na strudze. Grób ten zawierał obok całych naczyń również liczne ułamki ceramiki, nóż żelazny, nit żelazny oraz fragment fibuli brązowej. Na podstawie ceramiki grób ten został wydatowany przez autorkę badań na późny okres lateński (A. Kietlińska 1949, s. 67). Zwartość tego zespołu budzi jednak wątpliwości. Z zamieszczonego opisu obiektu wynika, że składał się on z dwóch części. Pierwsza z nich, północna (płytsza), zawierała trzy duże naczynia, nóż oraz nit, druga natomiast, południowa (głębsza), jedynie ułamki ceramiki oraz fragment fibuli. Zwraca również uwagę wyraźny podział form ceramicznych na okazy typowe dla młodszego okresu przedrzymskiego (np. kubki doniczkowate – por. T. Dąbrowska 1988, s. 28) i egzemplarze charakterystyczne dla okresu rzymskiego (formy o dwustożkowym brzuscu i nie pogrubionej, odgiętej na zewnątrz krawędzi wylewu – por. T. Liana 1970, s. 439). Zróżnicowanie chronologiczne ceramiki oraz wyraźny podział jamy grobowej pozwala przypuszczać, że mamy tu do czynienia z dwoma obiektami wkopanymi blisko siebie,

¹ Artykuł ten jest skróconą i poprawioną wersją pracy magisterskiej przygotowanej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem prof. dr. hab. Wojciecha Nowakowskiego i obronionej w 2000 r.

Ryc. 1. Całowanie, pow. Otwock.
 Lokalizacja stanowiska XXVI (1)
 i grobu odkrytego w roku 1948 (2).
 Fig. 1. Całowanie, distr. Otwock.
 Location of site XXVI (1)
 and the grave discovered in 1948 (2)

z których jeden (południowy – z fazy A₃) został częściowo zniszczony przez wkopanie następnego grobu (północny – z fazy B₁). Odkryte groby stanowią więc część większego cmentarzyska².

Na wczesny okres rzymski datowane są dwa paciorki szklane, pochodzące z Całowania, które zostały przekazane w 1903 roku do Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie przez Z. Wolskiego (obecnie zbiory Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, nr inw. PMA/IV/568). Pierwszy z nich, dobrze zachowany, o ciemnoczerwonej barwie z wtopionymi oczkami z żółtego i ciemnoniebieskiego szkła należy do typu 223b wg M. Tempelmann-Maczyńskiej (1985, s. 49) i datowany jest na fazę B₂ (J. Andrzejowski 1989, s. 113). Drugi natomiast, nadtopiony, o barwie zielonkawej zbliżony jest do typu 4a, który występuje głównie w fazach B₁ i B₂ (M. Tempelmann-Maczyńska 1985, s. 27).

Najpóźniejszym pewnie datowanym znaleziskiem z okresu rzymskiego z interesującego nas obszaru, którego jednak nie można wiązać z publikowanym obecnie cmentarzyskiem, jest brązowa zapinka kuszowata z podwiniętą nożką (R. Jakimowicz 1921, s. 147, ryc. 1:II). Została ona znaleziona na wydmy przy szosie z Łukowca do Całowania i znajduje się obecnie w zbiorach PMA (nr inw. PMA/IV/568). Fibula ta należy do typu A.162 i datowana jest na fazę C₂ (J. Andrzejowski 1989, s. 113). Datowanie takie pozwala wiązać ją z osadnictwem kultury wiel-

barskiej, które na przełomie wczesnego i późnego okresu rzymskiego zajmuje obszary położone po prawej stronie Wisły (K. Godłowski 1985, s. 147–149). Stanowi więc ona, obok nielicznych fragmentów ceramiki, ślady osadnictwa z późnego okresu rzymskiego w tym rejonie.

Badania na stanowisku XXVI

Stanowisko XXVI (nr 59 na obszarze AZP 61-69) położone jest na niewysokim wzniesieniu opadającym od strony zachodniej ku dolince rzeczki Szeroka Struga. Od strony wschodniej jest ono zniszczone przez drogę polną biegnącą do Całowania oraz zabudowę wiejską (Ryc. 1). Główny obszar cmentarzyska znajduje się na północ od tej drogi i jest obecnie zajęty pod uprawę. Stanowisko XXVI zostało odkryte w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych przez S. Woydę w roku 1987 (archiwum d. Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie). Zebrane na powierzchni nieliczne ułamki ceramiki pozwoliły na określenie go jako cmentarzyska kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu rzymskiego. Znaczny stopień zniszczenia stanowiska oraz jego stałe zagrożenie spowodowały konieczność natychmiastowych badań ratowniczych. Zostały one przeprowadzone w lipcu 1990 roku przez Jacka Andrzejowskiego³. Badaniem objęto głównie kulminację wzniesienia oraz jego zachodnią i północną część. Wykopy zostały wykonane wzdłuż osi północ-południe od szczytu wzniesienia

² Istnienie w tym miejscu cmentarzyska potwierdzają informacje syna właściciela pola o odkryciu kolejnych grobów, uzyskane podczas prospekcji stanowiska przez autora.

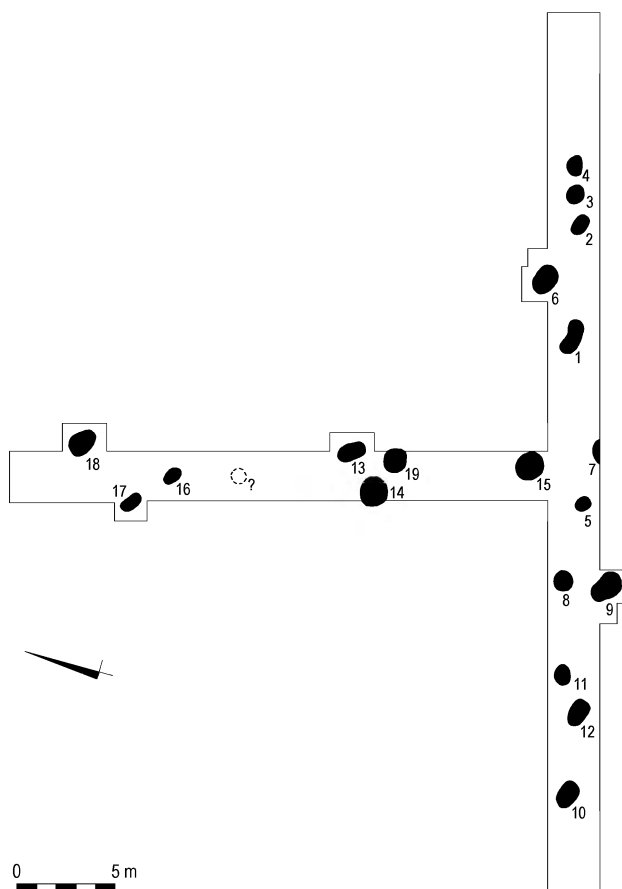
³ W tym miejscu chciałbym serdecznie podziękować dr. Jackowi Andrzejowskiemu za przekazanie mi tych materiałów do opracowania i pomoc merytoryczną w trakcie pisania pracy.

w kierunku południowym oraz wzdłuż osi wschód-zachód od drogi w kierunku zachodnim (Ryc. 2). Pozwoliło to na określenie gęstości rozmieszczenia grobów oraz ustalenie przybliżonej powierzchni stanowiska. Ogółem na przebadanym obszarze około 200 m² odkryto 19 grobów kultu-

ry przeworskiej. Wszystkie zarejestrowane obiekty były poważnie zniszczone przez głęboką orkę – zachowały się jedynie ich dolne części o miąższości 15–20 cm. Pozyskane materiały znajdują się w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie (nr inw. PMA/IV/809).

OPIS MATERIAŁÓW

W opisie materiału wykorzystano schemat wypracowany na potrzeby serii wydawniczej *Monumenta Archaeologica Barbarica*. Tam gdzie stan zachowania zabytków na to pozwalał określono poszczególne typy. Podstawą były następujące klasyfikacje typologiczne: dla zabytków metalowych J. Kostrzewskiego (1919) i T. Bochnaka (2005), natomiast ceramika została sklasyfikowana według typologii T. Dąbrowskiej (1973, s. 511–523; 1997, s. 102–106). Wszystkie naczynia wykonywane były ręcznie z gliny schudzonej mineralną domieszką średnio- lub drobnoziarnistą, dlatego też w opisach zrezygnowano z powtarzania tych informacji.

Ryc. 2. Całowanie, pow. Otwock, stan. XXVI.
Plan zbadanej części cmentarzyska

Fig. 2. Całowanie, distr. Otwock, site XXVI.
Plan of the investigated part of the cemetery

Grob 1 (jamowy)

Uchwycony na głęb. 50 cm. W planie nerkowaty o rozmytym zarysie, zorientowany wzdłuż osi W-E, wymiary 160×60 cm. W przekroju rysował się jako nieckowata jama o miąższości 10–15 cm, płaskim dnie, z zagłębieniem w części W. W brązowo-czarnym wypełnisku ze śladami węgla drzewnych znajdowały się nieliczne fragmenty ceramiki, drobne, mocno przepalone kości oraz silnie skorodowane przedmioty żelazne. Zabytki metalowe wraz z niewielką ilością kości skupione były w części W.

Inwentarz (Tabl. I, II): 1. Wygięty liść żelaznego grotu. Powierzchnia skorodowana, pokryta patyną ogniową. Tulejka odłamana. Liść lancetowaty z wyraźnym żeberkiem zaopatrzone był w dwa naprzemianległe wycięcia. Dł. 17 cm. 2. Fragmenty górnej części grotu żelaznego. Powierzchnia skorodowana. Tulejka w przekroju okrągła, zwężająca się ku górze. Liść odłamany, łagodnie wyodrębniony z tulei ze słabo zaznaczonym żeberkiem. Dł. 12 cm. 3. Górna część kaloty umba stożkowatego typu Bo.15; wewnątrz przywarł fragment otoku z nitem. Wys. zach. 5,5 cm, średn. 7 cm. 4. Fragment żelaznej zapinki typu E. Główka z czterozwojową sprężyną i dolną cięciwą, kabłąk z drutu o przekroju okrągłym z resztką taśmowatej obejmy (zdjęcie Rtg). Dł. 4 cm. 5. Fragment żelaznego noża. Dł. 7,5 cm. 6. Fragment przedmiotu żelaznego. 7. Ułamki misy typu II.2.c. Powierzchnia zniszczona, lekko chropowata, szaro-brunatna. Średn. wyl. 17,8 cm, dna 5,8 cm. 8. Fragmenty małej miseczki typu B.1.1. Powierzchnia zniszczona, lekko chropowata, szarobrunatna. 9. Fragmenty naczynia wazowatego typu IV.1.c. Powierzchnia starta, lekko chropowata, brunatna. Średn. wyl. 17,8 cm. 10. Kubek typu I.1.1.c. Powierzchnia gładka, brunatna. Średn. wyl. 13,8 cm. 11. Fragmenty wylewu i brzuśca naczynia. Powierzchnia zniszczona, lekko chropowata, brunatna. 12. Fragment dna naczynia. Powierzchnia zniszczona, lekko chropowata, brunatna. Średn. 10 cm. 13. Fragment małej miseczki typu B.1.1. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, szara. 14. Fragmenty misy typu II.2.c. Powierzchnia u góry lekko chropowata, zniszczona, niżej gładka, szarobrunatna. 15. Niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

Datowanie: faza A₃.

Stropy grobów 2, 3 i 4 zostały rozgrzebane przed eksploracją przez dzieci ze wsi. Rozrzucone fragmenty ceramiki leżące w pobliżu naruszonych obiektów zostały do nich przyporządkowane. Istnieje jednak możliwość przemieszania części materiałów z tych grobów. Podane niżej opisy wyposażenia sporządzono na podstawie metryczek oraz inwentarza polowego.

Do wyposażenia jednego z wymienionych grobów należy być może zrekonstruowany z fragmentów przepalony krzesak

kamienny porzucony przez dzieci na drodze biegnącej równoległe do wytyczonego wykopu (Tabl. XII:2).

Grób 2 (jamowy)

Uchwycony na głęb. 50 cm. Strop obiektu naruszony i rozgrzebany. Jama grobowa nieregularna, zbliżona do owalnej o wymiarach 120×70 cm i rozmytym zarysie, w profilu nieckowata o płaskim dnie i głęb. ok. 10 cm. Wypełnisko grobu o czarnej barwie zawierało liczne drobne węgielki drzewne, przepalone kości oraz ułamki ceramiki. W stropie znaleziono mały nit żelazny.

Inwentarz (Tabl. II, III): 1. Fragment przęślika glinianego. Średn. 3,6 cm, wys. 1,8 cm. 2. Nit żelazny o okrągłej główce i prostokątnej w przekroju nóżce. Średn. główki 1,8 cm, wys. 1,2 cm. 3. Fragmenty naczyń wazowatego typu IV.1.b. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, szara miejscami jasnobrunatna. Średn. wyl. 22,5 cm, dna 11,5 cm. 4. Fragmenty kubka typu I.1.1.c. Ucho proste, umieszczone pod krawędzią wylewu. Naczynie jest zdobione w górnej części brzuśca płytko rytym pasem ornamentacyjnym. Pod wylewem głęboko ryta, ciągła linia. Powierzchnia gładka, brunatno-szara miejscami zniszczona i przepalona. Średn. wyl. 12 cm, dna 7 cm. 5. Fragmenty wylewu o lekko chropowatej, szarej powierzchni. 6. Fragmenty kubka typu I.1.1.c. Powierzchnia zniszczona, czerwono-brunatna. 7. Fragment naczyń o słabo wyodrębnionym brzegu. Powierzchnia lekko chropowata, brunatno-szara. 8. Dno naczyń. Powierzchnia lekko chropowata, brunatno-szara. Średn. 7,5 cm. 9. Fragment kubka o esowatym profilu. Powierzchnia lekko chropowata, czerwono-szara. 10. Fragmenty kubka typu I.7. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, brunatna. 11. Fragmenty misy typu II.2.b. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, brunatno-szara. Średn. wyl. 23 cm, dna 9,8 cm. 12. Fragmenty naczyń. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, czerwono-ciernobrunatna. 13. Fragmenty naczyń. Powierzchnia lekko chropowata, jasnobrunatna. 14. Fragmenty naczyń. Powierzchnia lekko chropowata, ciernobrunatna. 15. Dno naczyń. Powierzchnia gładka miejscami uszkodzona, ciernobrunatna. Średn. 5,5 cm. 16. Dno naczyń. Powierzchnia gładka, czarno-ciernobrunatna. Średn. 7,2 cm. 17. Fragment dna naczyń. Powierzchnia gładka, brunatna. Średn. 8,5 cm. 18. Fragmenty dna naczyń. Powierzchnia gładka, ciernobrunatna. Średn. 9,2 cm. 19. Fragment brzuśca naczyńa zdobiony poziomym pasem ornamentacyjnym, składającym się z pionowych i ukośnych słupków wypełnionych krótkimi kreskami. Powierzchnia gładka, jasnobrunatna. 20. Fragmenty dwóch den, fragment silnie przepalanej misy i silnie przepalonego naczyńa. 21. Drobne niecharakterystyczne ułamki ceramiki.

Datowanie: faza A₂/A₃.

Grób 3 (popielnicowy ?)

Odkryty na głęb. ok. 50 cm. W części NW zniszczony przez współczesny wkop. W planie obiekt rysował się jako owalna jama usytuowana wzdłuż osi NW-SE, wymiary 105×80 cm. W profilu zarys nieckowaty, głęb. ok. 6–8 cm. W części NW wypełniska, o jednolitej czarnej barwie, znajdowało się niewielkie skupisko ceramiki, przepalonych kości i węgli drzewnych. Na S od niego w stropowej warstwie grobu znaleziono żelazne szydło.

Inwentarz (Tabl. III): 1. Szydło żelazne o czworokątnym przekroju. Dł. 12,5 cm. 2. Fragmenty naczyń o dwustożkowym brzuścu. Powierzchnia gładka, ciernobrunatna. Średn. największej wydętości brzuśca 31 cm. 3. Fragmenty misy typu II.2.c. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, szara i ciernoszara. Średn. wyl. 21,5 cm. 4. Fragment dna naczyńa. Powierzchnia lekko chropowata, zdobiona pionowymi głęboko rytymi żłobkami, ciernobrunatna. Średn. 6 cm. 5. Fragment dna naczyńa. Powierzchnia gładka, brunatno-czarna. 6. Drobne niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

Datowanie: faza A₃.

Grób 4 (nieokreślony)

Uchwycony na głęb. ok. 45 cm, zniszczony w części SW przez współczesny wkop. Rysował się jako nieregularny owal o wymiarach 110×70 cm. W profilu nieckowata jama o rozmytym zarysie dna i głęb. ok. 20 cm. W intensywnie czarnym wypełnisku drobne przepalone kości i węgielki drzewne, a w SW części, w pobliżu współczesnego wkopu skupisko ceramiki (duża liczba fragmentów naczyń znajdowała się również w wypełnisku samego wkopu). Przy N krawędzi jamy odkryto fragment przedmiotu żelaznego.

Inwentarz (Tabl. IV): 1. Fragment przedmiotu żelaznego o skodowanej powierzchni. Zach. dług. ok. 4 cm, szer. ok. 3,8 cm, grub. 0,4–0,9 cm. 2. Fragmenty naczyń odwrotnie gruszkowatego z szyjką typu III.3. Powierzchnia gładka, czarna. Na wewnętrznej powierzchni dna widoczne ślady rdzy. Średn. wyl. 20 cm, dna 17 cm, wys. ok. 25,4 cm. 3. Fragmenty misy typu B.1.1. Powierzchnia zniszczona, lekko chropowata, ciernoczerwona. 4. Fragmenty małej miseczki typu E.1. Powierzchnia lekko chropowata, ciernobrunatna. Średn. wyl. 8 cm. 5. Fragmenty misy typu B.1.1. Powierzchnia gładka, szaro-brunatna. Średn. dna 7 cm. 6. Fragmenty misy. Powierzchnia zniszczona, lekko chropowata, szaro-pomarańczowa. 7. Fragmenty naczyń. Powierzchnia lekko chropowata, jasnobrunatna. 8. Fragmenty naczyń. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, brunatno-czerwona. 9. Drobne niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

Datowanie: nieokreślone z uwagi na przemieszany inwentarz zespołu.

Grób 5 (jamowy, zniszczony)

Uchwycony na głęb. ok. 35 cm. W planie zarys rozmyty, zniszczony przez orkę, zbliżony do owalnego, wymiary 70×60 cm. W profilu nieckowaty, liczne przemycia poniżej dna obiektu. Wypełnisko o czarnej barwie i miąższości ok. 5 cm zawierało drobne, przepalone kości, węgielki drzewne oraz ułamki ceramiki.

Inwentarz (Tabl. IV): 1. Fragment wylewu misy typu II.2.c. Powierzchnia gładka, miejscami przepalona, ciernobrunatna. 2. Fragment wylewu misy typu II.2.c. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, brunatno-szara. 3. Fragmenty brzuśca i wylewu naczyńa. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, ciernobrunatna. 4. Fragmenty dna naczyńa. Powierzchnia gładka, brunatno-szara. Średn. 5,8 cm. 5. Drobne fragmenty naczyńa. Powierzchnia gładka, czarna. 6. Drobne niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

Datowanie: faza A₃.

Grób 6 (jamowy)

Odkryty na głęb. ok. 40 cm. Jama grobowa w zarysie owalna, o wymiarach 150×100 cm, była usytuowana na osi NW-SE. W profilu nieregularna o dwóch przegłębieniach w części środkowej i wschodniej, głęb. 15–20 cm. W jednolite czarnym wypełnisku jamy znajdowały się drobne przepalone kości, węgielki drzewne oraz ułamki ceramiki. W zalegającej powyżej poziomu wyróżnienia grobu *przemieszanej warstwie* o miąższości 7–11 cm znaleziono fragment ośelki kamiennej, zapewne będącej elementem wyposażenia grobu.

Inwentarz (Tabl. V): 1. Fragment prostokątnej ośelki kamiennej. Dł. 4,7 cm, szer. 3,5 cm, grub. 1,9–2,8 cm. 2. Fragmenty naczynia baniastego typu VI.2.b. Powierzchnia lekko chropowata, jasnobrunatna. Średn. wyl. 18 cm. 3. Fragmenty dolnej części naczynia o łagodnie profilowanym brzusku. Powierzchnia lekko chropowata, jasnobrunatna. Średn. dna 11,5 cm. 4. Fragmenty kubka typu I.7. Powierzchnia chropowata, brunatno-szara. Średn. wyl. 12 cm, dna 8,5 cm. 5. Fragment kubka typu I.7. Powierzchnia chropowata, brunatno-szara. 6. Fragmenty brzuska i wylewu naczynia. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, ciemnobrunatna. 7. Kubek typu I.1.1.c. Powierzchnia gładka, barwa szara. Średn. wyl. 12,5 cm, dna 8 cm. 8. Fragmenty misy typu II.2.b. Powierzchnia gładka, jasnoczarna. 9. Fragment kubka typu I.1.1.b. Ucho zamocowane pod krawędzią wylewu, taśmowate. Powierzchnia gładka, ciemnobrunatna. Średn. wyl. 10,5 cm. 10. Fragment baniastego naczynia. Powierzchnia lekko chropowata, ciemnoczerwona. 11. Fragment wylewu naczynia. Powierzchnia lekko chropowata, brunatno-szara. 12. Fragment dna naczynia. Powierzchnia gładka, czarno-brunatna. Średn. 11 cm. 13. Fragment brzuska naczynia zdobiony ornamentem meandra. Powierzchnia chropowata, zniszczona i przepalona, jasnoczarna. 14. Drobne niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

Datowanie: faza A₂/A₃.

Grób 7 (nieokreślony)

Przy S profilu wykopu uchwycono jedynie N skraj obiektu, którego pozostała część znajdowała się pod drogą polną. Grobu nie eksplorowano. Inwentarz pochodzi ze stropu odsłoniętej części jamy grobowej.

Inwentarz (Tabl. VI): 1. Fragmenty brzuska i dna naczynia. Powierzchnia gładka, czarna. 2. Fragmenty dna naczynia. Powierzchnia lekko chropowata, czerwono-szara. Średn. 9,5 cm. 3. Fragmenty dna naczynia. Powierzchnia gładka, brunatna. 4. Drobne niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

Datowanie: nieokreślone.

Grób 8 (nieokreślony)

Odkryty na głęb. ok. 35–40 cm. Górna część obiektu całkowicie rozorana; zachowane dno jamy miało kolisty zarys o średn. ok. 100 cm i głęb. ok. 5 cm. Wypełnisko o czarnej barwie zawierało drobne przepalone kości oraz nieliczne ułamki ceramiki.

Inwentarz (Tabl. VI): 1. Fragment wylewu naczynia. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, czarna. Średn. wyl. 15 cm. 2. Fragment wylewu naczynia. Powierzchnia gładka, ciemnobrunatna. 3. Fragment ceramiki. Powierzchnia gładka, brunatno-czerwona.

Datowanie: nieokreślone.

Grób 9 (jamowy)

Odkryty na głęb. ok. 40–50 cm. W planie rysował się jako owal o intensywnie czarnej części centralnej i szaro-czarnych obrzeżach; granice rozmyte, wymiary 160×100 cm. W profilu nieckowaty o głęb. ok. 20 cm. Wypełnisko zawierało drobne przepalone kości, węgielki drzewne oraz ułamki ceramiki. Ponadto we wschodniej części jamy znaleziono skorodowane przedmioty żelazne oraz fragmenty nitów.

Inwentarz (Tabl. VI): 1. Żelazne kółko ze skuwką. Rama kółka okrągła, w przekroju czworokątna. Na kółko nałożona była skuwka z dwóch płytek ukształtowanych na końcach w owalną, wyodrębnioną tarczkę. Obie płytki połączone nitami w środku tarczki. Dł. skuwki 5,2 cm, szer. 0,4 cm, szer. tarczki 1,4 cm, średn. ramy 2,5 cm. 2. Zbliżone do opisanego wyżej źle zachowane żelazne kółko ze skuwką. Rama okrągła, silnie skorodowana i uszkodzona. Płytki skuwki prostokątne, na końcu rozszerzone i uszkodzone. Dł. skuwki ok. 4,4 cm, szer. 0,4–1 cm, średn. ramy 2,5 cm. 3. Fragment żelaznej, zniszczonej skuwki. Płytki silnie uszkodzone, prostokątne, rozszerzone na końcu w owalną tarczkę zaopatrzoną w nit. Dł. skuwki 2,8 cm, szer. 0,4–1,8 cm. 4. Stopka nitu żelaznego o czworokątnym przekroju. Wys. 1,7 cm, szer. 0,3 cm. 5. Fragment stopki nitu żelaznego o czworokątnym przekroju. Wys. 1,1 cm, szer. 0,3 cm. 6. Fragment wylewu naczynia. Powierzchnia gładka, miejscami uszkodzona, ciemnobrunatna. 7. Fragmenty misy typu II.2.c. Powierzchnia gładka, czarna. 8. Fragmenty wylewu i dna misy typu II.2.c. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, jasnobrunatna. Średn. dna 6 cm. 9. Dno naczynia. Powierzchnia lekko chropowata, szara. Średn. 5 cm. 10. Fragment wylewu naczynia. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, pomarańczowo-szara. 11. Drobne, niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

Datowanie: faza A₃.

Grób 10 (jamowy)

Uchwycony na głęb. 45 cm. W planie rysował się jako owal usytuowany wzdłuż osi NW-SE o rozmytym zarysie i wymiarach 150×100 cm. W profilu zarys nieregularny, głęb. 20 cm, rozmyty, dno zniszczone przez nory zwierzęce. Wypełnisko o intensywnie czarnej barwie zawierało drobne węgle drzewne oraz przepalone kości. Ponadto w NW części jamy duże skupisko ceramiki zawierające liczne ułamki naczyń, niektóre silnie przepalone. Na E od niego, znaleziono dwustożkowy przęślik gliniany.

Inwentarz (Tabl. VII, VIII): 1. Dwustożkowy przęślik gliniany. Średn. ok. 4 cm, wys. 2 cm. 2. Fragmenty naczynia odwrótnie gruszkowatego bez szyjki typu III.5.2 zaopatrzonego w taśmowate w środku przewężone ucho przymocowane pod krawędzią wylewu. Górna partia naczynia zdobiona poziomym, płytko rytym pasem ornamentacyjnym. Powierzchnia gładka, miejscami przepalona i spękana, ciemnobrunatna. Średn. wyl. 16 cm, dna 10 cm, wys. ok. 20,5 cm. 3. Fragment kubka o lekko esowatym profilu. Ucho wałeczkowate, przymocowane pod krawędzią wylewu, uszkodzone. Powierzchnia lekko chropowata, brunatno-czarna. 4. Fragmenty kubka typu I.1.1.b. Powierzchnia lekko chropowata, miejscami zniszczona, jasnoszara. Średn. wyl. 16,2 cm, dna 8,5 cm, wys. 12 cm. 5. Fragment dna naczynia. Powierzchnia lekko chropowata, miejscami zniszczona, szara. Średn. 8 cm. 6. Fragmenty naczynia. Powierzchnia gładka,

ciemnobrunatna. 7. Fragmenty doniczkowego kubka typu I.2.c. Powierzchnia gładka, jasnobrunatna. Średn. wyl. 7,5 cm. 8. Fragmenty brzuśca i dna zdeformowanego w ogniu naczynia o podciętej części przydennej. Powierzchnia gładka, miejscami lekko chropowata, przepalona i zniszczona, ciemnobrunatna. Średnica dna 9 cm. 9. Fragment dna naczynia. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, brunatno-czarna. Średn. 8 cm. 10. Fragmenty doniczkowego kubka typu I.2.c. Ucho taśmowate o ściętych krawędziach, przymocowane pod wylewem. Powierzchnia gładka, ciemnobrunatna. 11. Fragmenty misy typu II.2.b. z małym uchem taśmowatym, przymocowanym pod krawędzią wylewu. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, szaro-brunatna. Średn. wyl. 22,7 cm, dna 9 cm, wys. 8,5 cm. 12. Fragmenty brzuśca i dna naczynia. Powierzchnia gładka, miejscami przepalona i zniszczona, brunatno-czarna. Średn. dna 10 cm. 13. Fragmenty dna naczynia zdeformowanego w ogniu. Powierzchnia gładka, silnie zniszczona, szaro-czarna. 14. Fragment dna naczynia odkształconego w ogniu. Powierzchnia gładka, miejscami przepalona, szaro-czarna. 15. Fragmenty wazowatego naczynia typu IV.1.c (?). Powierzchnia lekko chropowata, przepalona i zniszczona, jasnoczarna. 16. Fragmenty naczynia wazowatego. Powierzchnia lekko chropowata, zniszczona i przepalona, jasnoczarna. 17. Fragment brzuśca grubościennego naczynia. Powierzchnia gładka, brązowa. 18. Fragment grubościennego naczynia. Powierzchnia lekko chropowata, brązowa. 19. Fragmenty brzuśca naczynia. Powierzchnia gładka, ciemnobrunatna. 20. Fragment naczynia. Powierzchnia gładka, brunatna. 21. Fragmenty brzuśca misy. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, szaro-czarna. 22. Fragment brzegu naczynia. Powierzchnia gładka, zniszczona i przepalona, jasnoczarna. 23. Drobne niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

Datowanie: faza A₂/A₃.

Grób 11 (nieokreślony)

Na głęb. 50 cm uchwycono jedynie dno jamy grobowej o wymiarach 100×80 cm, usytuowanej na osi NW-SE. Zarys obiektu owalny, rozmyty i rozorany. Wypełnisko o jasnobrunatnej barwie i głęb. ok. 5 cm, zawierało nieliczne, drobne, przepalone kości, ułamki ceramiki, przęślik gliniany oraz fragment stopionego szkła. Planu i profilu grobu nie rysowano.

Inwentarz (Tabl. VIII): 1. Dwustożkowy przęślik gliniany. Średn. ok. 4 cm, wys. 2,2 cm. 2. Fragmenty wazy typu B.4.2. Ucho przymocowane pod krawędzią wylewu. W górnej partii brzuśca listwa plastyczna zdobiona ukośnymi, głębokimi kreskami. Powierzchnia gładka, miejscami przepalona, ciemnobrunatna. Średn. dna 8,5 cm. 3. Fragmenty wazy typu A.3. Górna partia naczynia pod wylewem oraz poniżej szyjki zdobiona poziomą, głęboko rytą linią. Powierzchnia gładka, ciemnobrązowa. Średn. wyl. 18,5 cm. 4. Fragmenty misy typu A.1. Górna partia naczynia pod wylewem oraz poniżej szyjki zdobiona poziomą, głęboko rytą linią. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, jasnoszara. Średn. wyl. 15,5 cm. 5. Fragmenty kubka typu D.3. Powierzchnia gładka miejscami przepalona, ciemnobrunatna. Średn. wyl. 9 cm. 6. Fragment kubka typu D.3. Powierzchnia lekko chropowata, szara. 7. Fragment misy typu B.1.1. Powierzchnia gładka, jasnobrunatna. 8. Drobne niecharakterystyczne fragmenty ceramiki. 9. Kawałek stopionego szkła barwy niebieskiej.

Datowanie: faza B₁.

Grób 12 (jamowy)

Odkryty na głęb. 50 cm. Naruszony przez nory zwierzęce. Zarys jamy owalny, o wymiarach 160×100 cm po osi NW-SE, w profilu nieckowaty, poniżej dna liczne przemycia, głęb. 20–25 cm. Wypełnisko o barwie smolisto czarnej, zawierało drobne węgle drzewne oraz liczne ułamki ceramiki, w tym przepalone.

Inwentarz (Tabl. IX): 1. Misa typu II.4. Powierzchnia lekko chropowata, miejscami zniszczona, jasnobrunatna. Średn. wyl. 16,5 cm, dna 8,5 cm, wys. 7,5 cm. 2. Fragmenty misy typu II.3.b. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona i przepalona, szaro-czarna. Średn. wyl. 21 cm. 3. Fragment naczynia. Powierzchnia gładka, jasnoczarna. 4. Fragmenty naczynia, w tym wylew. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona i przepalona, czarno-brunatna. 5. Fragmenty doniczkowego kubka typu I.2.c. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, szaro-czarna. Średn. wyl. 8 cm, dna 6,7 cm, wys. 6,2 cm. 6. Fragmenty dna naczynia. Powierzchnia lekko chropowata, jasnobrunatna. Średn. 8 cm. 7. Fragmenty kubka typu I.7. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, ciemnobrunatna. Średn. wyl. 10 cm. 8. Fragmenty doniczkowego kubka typu I.2.c. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona i przepalona, brunatno-szara. Średn. wyl. 10,5 cm, dna 9 cm, wys. 6,8 cm. 9. Fragment wylewu naczynia. Powierzchnia gładka, szaro-brunatna. 10. Fragment dna naczynia. Powierzchnia lekko chropowata, jasnobrunatna. 11. Drobne niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

Datowanie: faza A₂/A₃.

Grób 13 (nieokreślony)

Na głęb. 30 cm uchwycono szaro-brunatne dno jamy grobowej usytuowanej na osi NW-SE. Zarys w przybliżeniu owalny o wymiarach 100×70 cm, rozmyty, głęb. 4–5 cm. W obrębie wypełniska znajdowały się nieliczne ułamki ceramiki i drobne przepalone kości. Profilu nie rysowano.

Inwentarz (Tabl. VIII). 1. Fragmenty małej miseczki typu B.1.1. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, brunatno-szara. 2. Fragment wylewu naczynia. Powierzchnia lekko chropowata, zniszczona, brunatno-szara. 3. Fragment niecharakterystycznej ceramiki.

Datowanie: faza B₁.

Grób 14 (nieokreślony)

Na głęb. 20–25 cm, uchwycono rozwleczone i rozorane dno jamy grobowej o średn. ok. 1 m. Profil obiektu o głęb. 3–5 cm, nieregularny z przemyciami poniżej dna. W obrębie wypełniska znaleziono drobne przepalone kości, ułamki ceramiki, nit żelazny oraz fragment przedmiotu żelaznego.

Inwentarz (Tabl. IX). 1. Nit żelazny o okrągłej, półkulistej główce i krótkiej rozszerzonej nóżce, czworokątnej w przekroju. Średn. główki 2,7 cm, wys. 2,2 cm. 2. Fragment kubka typu I.7. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, brunatno-szara. Średn. wyl. 10 cm. 3. Fragmenty naczynia. Powierzchnia gładka, czarna. 4. Fragmenty naczynia. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, ciemnobrunatna. 5. Drobne niecharakterystyczne fragmenty ceramiki. 6. Fragment przedmiotu żelaznego (zaginął).

Datowanie: faza A₂/A₃.

Grób 15 (jamowy)

Uchwycony na głęb. 35 cm, rozwleczone i rozorany. W planie rysował się jako owalna jama o rozmytym zarysie i wymiarach

250×150 cm. Profil o głęb. ok. 15 cm nieregularny z przemykami poniżej dna. Wypełnisko o intensywnie czarnej barwie zawierało drobne przepalone kości, węgle drzewne oraz ceramikę w skupisku w części południowo-wschodniej.

Inwentarz (Tabl. X, XI): 1. Fragmenty wazowatego naczynia typu IV.1.b. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona i przepalona, brunatno-szara. Średn. wyl. 18 cm. 2. Fragmenty kubka typu I.1.1.b. Górna partia naczynia zdobiona rytym pasem ornamentacyjnym. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona i przepalona, szaro-czarna. Średn. wyl. 9 cm. 3. Fragmenty przepalonej i zdeformowanej misy typu II.2.b. Powierzchnia gładka, miejscami przepalona, szaro-czarna. 4. Fragmenty brzuśca i wylewu naczynia. Powierzchnia chropowata obrzucana grudkami gliny, jasnobrunatna. 5. Fragmenty kubka typu I.1.1.b. Powierzchnia lekko chropowata, brunatno-szara. Średn. wyl. 10,5 cm, dna 5 cm, wys. ok. 8 cm. 6. Fragment wylewu naczynia. Powierzchnia lekko chropowata, zniszczona, brunatno-szara. 7. Fragmenty brzuśca i wylewu baniastego naczynia typu VI.2.b. Powierzchnia gładka, jasnobrunatna. 8. Dno naczynia. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona i przepalona, szaro-czarna. Średn. 7 cm. 9. Fragmenty kubka typu I.1.1.c. Powierzchnia lekko chropowata, zniszczona, jasnoszara, Średn. wyl. 13 cm. 10. Fragmenty brzuśca i dna naczynia. Powierzchnia gładka, zniszczona, brunatno-czarna. Średn. dna 10 cm. 11. Fragmenty naczynia odwrotnie gruszkowatego bez szyjki typu III.5.1. Powierzchnia gładka, czarna. Średn. wyl. 20,8 cm, dna 10 cm, wys. ok. 36 cm. 12. Fragmenty wylewu, ucha, 2 den i dolnej części naczyń, niektóre przepalone. 13. Fragment brzuśca naczynia zdobionego poziomym pasmem ornamentacyjnym z dwóch stykających się ze sobą pasów wypełnionych krótkimi kreskami. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, szaro-brunatna. 14. Drobne niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

Datowanie: faza A₂/A₃.

Grób 16 (nieokreślony)

Na głęb. ok. 35 cm uchwycono dno jamy grobowej usytuowanej wzdłuż osi NW-SE. Obiekt w zarysie owalny, o wymiarach 110×60 cm, był rozorany i naruszony przez nory zwierzęce. Wypełnisko, w profilu nieckowate o głęb. 5–7 cm, barwy szarobrunatnej na obrzeżach i czarnej w centrum, zawierało jedynie drobne fragmenty ceramiki.

Inwentarz (Tabl. XI): 1. Fragmenty wylewu i brzuśca naczynia. Powierzchnia gładka, miejscami uszkodzona, czarna. 2. Fragment wylewu naczynia. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona. 3. Fragmenty kubka o łagodnym załomie brzuśca. Środkowa partia naczynia pierwotnie zdobiona, obecnie źle zachowanym, wąskim pasem ornamentacyjnym wypełnionym pojedynczymi kreskami. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, ciemnoszara. 4. Drobne niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

Datowanie: nieokreślone.

Grób 17 (jamowy)

Na głęb. ok. 30 cm uchwycono owalny zarys jamy grobowej o wymiarach 120×60 cm i rozmytych krawędziach. Profil nieregularny z przemykami poniżej dna, głęb. ok. 15 cm. Wypełnisko szaro-czarne na obrzeżach i czarne w centrum, zawierało ślady przepalonych kości i drobne fragmenty ceramiki.

Inwentarz (Tabl. XI): 1. Fragmenty wylewu naczynia typu A.1. Powierzchnia lekko chropowata, gdzieś zniszczona, pomarańczowa, miejscami jasnoczarna. 2. Fragmenty półkulistego kubka typu D.3. Powierzchnia gładka, gdzieś zniszczona, pomarańczowa, miejscami czarna. 3. Fragmenty misy typu B.1.1. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona i silnie przepalona, szaro-czarna. 4. Fragmenty wylewu i dwóch brzuśców naczyń, gładzonego i chropowatego. 5. Drobne niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

Datowanie: faza B₁.

Grób 18 (jamowy)

Uchwycono na głęb. 35 cm. Zarys obiektu owalny, o wymiarach 130×75 cm i rozmytych krawędziach. Profil nieckowaty z przemykami poniżej dna. Wypełnisko barwy czarnobrunatnej, głęb. ok. 10 cm, zawierało drobne przepalone kości, węgielki drzewne i nieliczne ułamki ceramiki.

Inwentarz (Tabl. XII): 1. Fragmenty dna i dolnej partii kubka typu I.1.1. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona i przepalona, jasnobrunatna. Średn. dna 7,5 cm. 2. Fragmenty dna naczynia. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, brunatno-szara. Średn. 8 cm. 3. Fragmenty półkulistego kubka typu I.4.1. Powierzchnia chropowata, ciemnoszara. 4. Fragmenty niewielkiego naczynia z odłamanym uchem. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, szara, miejscami jasnoczarna. 5. Fragmenty brzuśca i dna naczynia zdobionego zachowanym fragmentarycznie, szerokim pasem ornamentacyjnym z poziomymi i pionowymi pół wypełnionych kreskami. Powierzchnia gładka, czarna. 6. Fragmenty zniszczonego i przepalonego naczynia. 7. Drobne niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

Datowanie: faza A₃.

Grób 19 (jamowy)

Odkryty na głęb. ok. 25–40 cm. Całkowicie zniszczony obiekt rysował się w planie jako rozorana plama czarnej ziemi. W jej obrębie znaleziono drobne przepalone kości, węgle drzewne i ułamki ceramiki. Planu i profilu jamy nie rysowano.

Inwentarz (Tabl. XII): 1. Fragmenty kubka typu I.1.1.c. Górna partia naczynia zdobiona zachowanym fragmentarycznie, wąskim pasem ornamentacyjnym, wypełnionym krótkimi kreskami. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, jasnobrunatna, miejscami czarna. 2. Fragmenty misy typu II.2.b. Powierzchnia gładka, miejscami uszkodzona, barwa szaro-czarna. Średn. wyl. 19 cm. 3. Fragment baniastego naczynia. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, jasnobrunatna. 4. Fragmenty silnie przepalonej i zdeformowanej misy. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona i przepalona, czarna. 5. Fragmenty brzuśca naczynia zdobionego pasmem złożonym z rombów na przemian pustych i wypełnionych poziomymi, krótkimi kreskami. Powierzchnia gładka, ciemnobrunatna. 6. Fragmenty naczynia, zdobione podobnym ornamentem do opisanego wyżej. Powierzchnia gładka, jasnobrunatna. 7. Niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

Datowanie: faza A₂/A₃.

Znaleziska luźne

Zabytki metalowe i kamienne (01) (Tabl. XII, XIII): 1. Fragmentarycznie zachowany grot żelazny z zadziorami. Tuleja odłamana, wyraźnie wyodrębniona, w przekroju czworokątna. Liść

wygięty, w przekroju soczewkowaty, na końcu odłamany. Zadzioro ostro wyodrębnione, podkreślone półokrągłymi wgłębieniami, odłamane. Długość liścia ok. 7 cm, szer. 3,5 cm. 2. Fragment czworokątnego krzesaka kwarcytowego. Długość 5 cm, szer. 4 cm. 3. Fragment okrągłej ozdoby brązowej, zdobionej trzema rzędami półkulistych guzów (tzw. *Knotenring*). Średnica ok. 4 cm, grub. 0,6 cm. 4. Fragment skorodowanego przedmiotu żelaznego. Jeden bok ułamany, u dołu i u góry z łukowatymi wycięciami; na krawędzi drugiego głębokie, poziome rowki, rozmieszczone parami. Długość 8,3 cm, szer. 3,3 cm, grub. 0,3 cm. 5. Fragment skorodowanego trapezowego przedmiotu żelaznego. Długość ok. 3,7 cm, szer. 2,2 cm, grub. 0,3 cm. 6. Fragmenty grotu żelaznego o skorodowanej powierzchni. Liść z obu stron odłamany, wygięty, w przekroju rombowski. Długość zach. 16,5 cm, szer. 2–3,5 cm. 7. Fragmentarycznie zachowany grot żelazny. Powierzchnia skorodowana. Tulejka, w przekroju okrągła, zwężająca się ku górze. Liść łagodnie wyodrębniony, w przekroju rombowski, ułamany i wygięty. Długość zach. 11,5 cm, szer. ok. 3 cm, średnica tulei ok. 2 cm. 8. Fragment grotu żelaznego. Tuleja zachowana fragmentarycznie, odłamana, w przekroju owalna. Liść łagodnie wyodrębniony z tulei, w przekroju soczewkowaty, koniec odłamany. Długość 6 cm, szer. liścia 3,5 cm, tulei 2,3 cm. 9. Fragment liścia skorodowanego, soczewkowatego w przekroju grotu żelaznego. Długość 4,8 cm, szer. 1,5 cm. 10. Fragment kółka brązowego o okrągłym przekroju. Szer. 0,4 cm, grub. 0,3 cm. 11. Fragment skorodowanego przedmiotu żelaznego. Kształt nieregularny. Długość ok. 3 cm, szer. 2,2 cm, grub. 0,5 cm.

Ceramika (02) (Tabl. XIII): 12. Fragment wylewu baniastego naczynia typu VI.2.c. Powierzchnia lekko chropowata, miejscami zniszczona, ciemnoczerwona. Średnica wyl. 18 cm. 13. Fragment wylewu kubka typu I.4.1. Ucho skośnie zamocowane pod krawędzią wylewu, lekko przewężone i facetowane. Powierzchnia gładka, jasnopomarańczowa. 14. Fragmenty doniczkowatego kubka typu I.2.c. Brzusiec zdobiony rytym pasmem ornamentacyjnym. Powierzchnia lekko chropowata, miejscami przepalona, ciemnobrunatna. Średnica wyl. 10 cm, dna 6 cm, wys. ok. 7,5 cm. 15. Fragment półkulistego kubka typu I.4.3. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, jasnobrunatna i jasnoczararna. Średnica wyl. 10 cm. 16. Fragment wylewu misy typu II.2.c. Powierzchnia gładka, zniszczona, jasnoczararna. Średnica wyl. 12 cm. 17. Fragment misy typu II.2.c. Powierzchnia gładka, jasnobrązowa. Średnica wyl. 15 cm. 18. Fragmenty dna naczynia. Powierzchnia gładka, zniszczona i przepalona, ciemnobrunatna. Średnica 8 cm. 19. Fragment dna naczynia. Powierzchnia gładka, brunatna. Średnica 9 cm. 20. Fragmenty naczynia o prostym, w górnej części zachylonym nieznacznie do wewnątrz, brzuscu i łagodnym załomie. Górna partia naczynia zdobiona poziomym, płytko rytym pasem ornamentacyjnym, który tworzą romby na przemian puste i wypełnione prostymi lub skośnymi kreskami. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, brunatno-czararna. Średnica wyl. 19 cm. 21. Fragment wylewu doniczkowatego kubka typu I.2.b. Brzeg pogrubiony i facetowany. Powierzchnia gładka, jasnoczararna. 22. Liczne fragmenty niecharakterystycznych ułamków naczyń, o podobnej powierzchni i barwie.

ANALIZA MATERIAŁÓW

Broń

Groty włóczni i oszczepów. Na cmentarzysku w Całowaniu odkryto pięć częściowo zachowanych grotów włóczni i oszczepów oraz trzy ich fragmenty. Większość egzemplarzy została znaleziona luźno w warstwie humusu, dwa wystąpiły w grobie 1. Wszystkie okazy są poważnie uszkodzone, a zachowane cechy nie pozwalają na ich pełne określenie typologiczne na podstawie klasyfikacji T. Bochnaka (2005, s. 219, 220) i P. Kaczanowskiego (1995, s. 11–35). Tylko w przypadku dwóch grotów można podjąć próbę ustalenia ich ram chronologicznych.

Liść grotu z grobu 1 (1/1) ma największą szerokość przesuniętą ku górze, dwa równoległe płytkie wycięcia na obu krawędziach i wyraźne żeberko środkowe.

Groty z wycinanym brzegiem stanowią jedną z ciekawszych grup broni drzewcowej z młodszego okresu przedrzymskiego. Najczęściej brzegi liścia są zdobione dwoma leżącymi nieco skośnie wycięciami, choć często zdarzają się również egzemplarze zaopatrzone tylko w jedno wycięcie lub w więcej niż dwa (M. Jahn 1916, s. 75). Groty tego typu posiadają zwykle ostre, wyraźnie wyodrębnione żeberko środkowe (J. Kostrzewski 1919, s. 116), a wyjątkowo, tylko u najpóźniejszych egzemplarzy, spo-

tykany jest przekrój daszkowaty (np. Wesółki, pow. kaliński, grób 49 – I. i K. Dąbrowscy 1967, s. 55, ryc. 56:2).

Najwcześniejsze okazy grotów zdobionych wycięciami na brzegach liścia pojawiają się w kulturze oksywskiej już w fazie A₂⁴, a nieco później również na obszarze kultury przeworskiej⁵. Jednakże większość egzemplarzy datowana jest w obu jednostkach kulturowych dopiero na ostatnią fazę młodszego okresu przedrzymskiego (T. Dąbrowska 1988, s. 44; D. M. i R. Wołągiewiczowie 1964, s. 30). Tylko sporadycznie groty tego typu spotykane są jeszcze w zespołach z przełomu młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wczesnorzymskiego⁶. Interesujący jest również fakt, że najwcześniejsze egzemplarze występujące z zapinkami typu D i M⁷ są zdobione tylko pojedynczymi wy-

⁴ Np. Gdańsk-Wrzeszcz (dawn. *Danzig-Langfuhr*), pow. Gdańsk, grób 28 (D. Bohnsack 1938, s. 151, tabl. VII:4), i Chełmno, pow. *loco*, grób 150 (W. Łęga 1938, s. 39).

⁵ Kotowice (dawn. *Kottwitz, Kr. Breslau*), pow. wrocławski, grób 15 (Ch. Pescheck 1939, s. 191, 192, ryc. 109:5).

⁶ Modła, pow. mławski, grób 53/81 (A. Grzymkowski 1986, s. 229, ryc. 4b).

⁷ Gdańsk-Wrzeszcz, grób 28 (D. Bohnsack 1938, s. 151, tabl. VII:4), i Oblin, pow. garwoliński, grób 298 (K. Czarnicka 2007, s. 68, tabl. CCLIV/298:9).

cięciami w dolnej części liścia, natomiast okazy z dwoma wycięciami znane są z zespołów z zapinkami odmiany typu N i O⁸. Pozwala to uznać egzemplarz z grobu 1 za nieco późniejszą formę i datować go na rozwiniętą fazę A₃, co jest zgodne z ogólnym datowaniem grobu.

Fragment drugiego grotu, znaleziony luźno w pobliżu grobów 3 i 4 (01/1), ma trójkątny liść z dwoma zadziarami. Niestety, zarówno tulejka jak i zadziory nie zachowały się, odłamany jest również koniec zgiętego rytualnie liścia.

Groty z zadziarami należą do zabytków charakterystycznych dla wczesnego okresu rzymskiego (T. Liana 1970, s. 453 i 454), występują jednak również w grobach z ostatniej fazy młodszego okresu przedrzymskiego (T. Bochnak 2005, s. 80). Ogólny kształt liścia oraz jego stosunkowo duża długość zbliżają grot z Całowania do okazów typu E i L w klasyfikacji P. Kaczanowskiego (1995, s. 31, 33 i 34), jednak brak tulejki uniemożliwia dokładniejsze określenie typologiczne. Egzemplarze typu E datowane są na fazę B_{2b} i B₂/C₁, natomiast groty typu L są nieco wcześniejsze i występują od końca fazy B₁ aż po fazę C_{1a} (P. Kaczanowski 1995, s. 31 i 34). Grot znaleziony w pobliżu grobów 3 i 4 możemy więc tylko ogólnie datować na wczesny okres rzymski.

O k u c i a t a r c z y. Najlepiej zachowanym elementem tarczy jest odkryty w grobie 1 fragment górnej części kopuły umba, o stożkowatym kształcie (1/3). Z dużym prawdopodobieństwem zaliczyć go można do typu 15 w klasyfikacji T. Bochnaka (2005, s. 108, 224) odpowiadającego egzemplarzom typu 8 wg D. Bohnsacka oraz 5 wg M. Jahna, datowanych na fazy A₃ i A₃-B₁ (T. Dąbrowska 2008, s. 51).

Kolejnymi elementami tarczy najprawdopodobniej są znalezione w grobach 2 i 14 pojedyncze nity. Z grobu 2 pochodzi okaz o półokrągłej główce średnicy 1,9 cm i krótkim, czworokątnym trzpieniu (2/2). Nity o takiej średnicy spotykane są zazwyczaj przy umbach typu J 5⁹, które występują u schyłku młodszego okresu przedrzymskiego i w okresie wczesnorzymskim (T. Liana 1970, s. 451). Podobne datowanie możemy więc przyjąć również dla okazu z grobu 2. Drugi nit (14/1) ma półkulistą główkę o średnicy 2,7 cm oraz krótką nożkę. Podobne nity o stosunkowo dużej główce charakterystyczne są głównie dla środkowej fazy młodszego okresu przedrzymskiego choć występują również przy umbach z ostatniej fazy tego okresu¹⁰. Egzemplarz z grobu 14 możemy więc datować na fazę A₂/A₃.

⁸ Stupsk-Kolonia, pow. mławski, grób 4 (E. Reinbacher 1964, s. 152, tabl. XXIV:6).

⁹ Np. Sobocisko (dawn. Zottwitz, Kr. Ohlau), pow. oławski, grób 11 (Ch. Pescheck 1939, s. 218).

¹⁰ Np. Dobrzankowo, pow. przasnyski, grób 34 (J. Okulicz 1971, s. 153, ryc. 44k), i Wesółki, pow. kaliski, grób 29 (I. i K. Dąbrowscy 1967, s. 38, ryc. 35:1).

Ozdoby i części stroju

Z a p i n k a. Z cmentarzyska pochodzi tylko jedna fibula (1/4). Jest to fragment żelaznej zapinki o dużej, cztery-zwojowej sprężynie i dolnej cięciwie. Ponadto zachowany jest niewielki fragment igły oraz duża część, wysoko wysklepionego kabłąka zakończonego zgrubieniem. Zdjęcie rentgenowskie Wykonane w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie wykazało, że jest to nieduża, taśmowata obejma, charakterystyczna dla zapinek o konstrukcji środkowolateńskiej. Duże rozmiary fibuli z Całowania zbliżają ją do egzemplarzy odmiany E lub I, ale brak nożki utrudnia przydzielenie jej do którejś z nich (J. Kostrzewski 1919, s. 19–20, 23). Pewną wskazówką, pomocną przy rozstrzygnięciu tego problemu może być fakt, że zapinki odmiany I występują głównie na obszarze kultury oksywskiej, brak ich natomiast prawie zupełnie na terenach przeworskich (D. Bohnsack 1938, s. 14; T. Dąbrowska 1988, s. 200). Pozwala to łączyć omawiany egzemplarz raczej z dużymi fibulami odmiany E. Znane są one głównie z obszaru Dolnego Śląska i delty Wisły (por. J. Kostrzewski 1919, s. 258–259, dodatek 5; Ch. Pescheck 1939, s. 21–22; G. Domański 1975, s. 18–20) i występują w środkowej fazie młodszego okresu przedrzymskiego (T. Dąbrowska 1988, s. 29)¹¹. Obecność fibuli typu E w grobie 1 z późnymi formami uzbrojenia (umbo typu Bo.15) oraz ceramiki wskazuje na długie jej użytkowanie i datowanie w ramach fazy A₃ (T. Dąbrowska 2008, s. 51).

O z d o b y b r ą z o w e. W pobliżu grobu 1, na granicy humusu i calca, odkryto ułamki dwóch ozdób wykonanych z brązu. Są to: niewielki ułamek kółka, o okrągłym przekroju, z jednym końcem nadtopionym i odkształconym oraz fragment pierścienia zdobionego na obwodzie trzema rzędami guzów – tzw. *Knotenring* (01/3).

Stan zachowania pierwszego z wymienionych zabytków utrudnia odtworzenie jego pierwotnego kształtu i funkcji. Kółka brązowe występują na obszarze kultury przeworskiej sporadycznie zarówno w młodszym okresie przedrzymskim, jak i wpływów rzymskich¹².

Nieco lepiej zachowany jest drugi z omawianych przedmiotów. Brązowe pierścienie zdobione guzkami należą do znalezisk wyjątkowych na obszarze kultury

¹¹ Duże egzemplarze odmiany E wystąpiły w Nosolicach (dawn. Noßwitz, Kr. Glogau), pow. glogowski, w grobie 70 (E. Tackenberg 1925, s. 14–15, tabl. 4:5), w Kotowicach w grobie 1 i w Pobieli (dawn. Wandelheim, Kr. Guhrau), pow. górówski, w grobie 2 (Ch. Pescheck 1939, s. 185, ryc. 56:7, s. 199, tabl. 1e) oraz w Skowarczu (dawn. Schönwarling, Lkr. Danzig), pow. gdański, w grobie 16 (J. Kostrzewski 1919, s. 258, dodatek 5).

¹² Kółka brązowe odkryto m.in. w datowanych na fazę A₂ grobach kobiecych w Błoniu, grób 157 (R. Mycielska, Z. Woźniak 1988, s. 85, tabl. CXLI/B:4.5), i w Warszawie-Wilanowie, grób 10 (J. Marciniak 1957, s. 19, tabl. XII:11). Na fazę B₂ datowany jest grób 66 z Nadkole, pow. węgrowski, st. 2 (J. Andrzejowski 1998, s. 32, tabl. XLVI/66:16).

przeworskiej. Wywodzą się one z tradycji celtyckiej i nie doczekały się jak dotychczas pełnego opracowania¹³. Zabytek znaleziony w Całowaniu, o średnicy w przybliżeniu ok. 2–3 cm, ma bliskie analogie w okazach z cmentarzysk w Konopnicy, pow. wieluński, st. 7, grób 154 (B. Abramek 1988, s. 86, tabl. VIII:1), i w Niedanowie, pow. nidzicki, grób 306 (W. Ziemińska-Odojowa 1999, s. 60, tabl. CVI/306:5). Podobne okazy pochodzą również m.in. z celtyckiego oppidum w Stradonicach w Czechach (J. L. Pić 1903, tabl. XL:21.22) oraz ze skarbu odkrytego w miejscowości Ptení na Morawach (J. Meduna 1996, ryc. 2:3). Większość wymienionych zabytków znalezionych na północ od Karpat to niewielkie okazy napływające na obszar centralnej i północnej Polski z oppidów czesko-morawskich w młodszym okresie przedrzymskim oraz w fazie B_{1a} okresu rzymskiego (B. Balke 1999, s. 73). Wyjątkiem jest egzemplarz z grobu 306 z Niedanowa, który wystąpił w zespole z fazy B_{2a} (W. Ziemińska-Odojowa 1999, s. 60). Przedstawione analogie pozwalają fragment ozdoby z Całowania uznać również za import celtycki z obszaru Czech i Moraw.

Elementy pasa. W grobie 9 znaleziono dwa mocno skorodowane przedmioty żelazne (9/1. 2). Każdy z nich składa się z pierścienia o czworokątnym przekroju oraz z nałożonej na niego skuwki o daszkowatym przekroju. Końce skuwek są rozklepane w owalne tarczki i połączone w środku nitami (9/1.2). W grobie tym znajdował się również fragment trzeciej podobnej skuwki (9/3). Wszystkie wydobyte przedmioty są mocno uszkodzone, jednakże kształt skuwek, średnica i przekrój kółek wskazuje, że są to prawdopodobnie części tzw. pasa segmentowego (por. R. Madyda-Legutko 1984, s. 94, ryc. 1:2.3).

Pasy takie znane są z nielicznych znalezisk z obszarów kultur przeworskiej, oksywskiej oraz bogaczewskiej. Składają się one najczęściej ze sprzączki o okrągłej ramie oraz przedłużonym w skuwkę kolcu oraz z 4–6 kółek, z których każde zaopatrzone jest w dwie skuwki. Skórzane części pasa były mocowane do skuwki za pomocą nitów; ich końce zabezpieczano dodatkowo rynienkowatymi okuciami. Kształt zakończeń skuwek odpowiadał zwykle formie zakończenia sprzączki. Wyjątkiem jest pas z grobu 207 z Wymysłowa, pow. gostyński, który składał się ze sprzączki z kolcem przedłużonym w prostokątną skuwkę oraz ogniwek ze skuwkami rozklepanymi w okrągłe tarczki (S. Jasnós 1952, s. 141, ryc. 191:16–19).

Z obszaru kultury przeworskiej poza wymienionym już stanowiskiem w Wymysłowie znane są tylko trzy pasy segmentowe o skuwkach zbliżonych kształtem do egzemplarza z Całowania¹⁴. Pasy segmentowe znane są również

ze stanowiska kultury oksywskiej w Pruszczu Gdańskim, st. 10, grób 170A (M. Pietrzak 1997, s. 31, tabl. LXII:12–18), oraz z bogaczewskiego cmentarzyska w Krukankach (dawn. *Kruglanken*, *Kr. Lötzen*), pow. giżycki, grób 4 (W. Gaerte 1929, s. 185, ryc. 136h). Różnią się one jednak od egzemplarzy przeworskich kształtem skuwek.

Znaleziska pasów segmentowych z okolic Manchingu z LT B₂ i LT C₁ wskazują, że powstały one najprawdopodobniej na obszarach celtyckich w południowych Niemczech (W. Krämer 1985, s. 83 i 97–99, tabl. XV:2–7, XXXVII:11–16), skąd dotarły później do Europy północnej i wschodniej (A. Niewęglowski, J. Okulicz 1964, s. 275). Hipotezę tę potwierdzają podobne zabytki, datowane na LT D, odkryte w Danii (E. Nylen 1956, s. 465) i w Polsce. Dla fragmentów pasa z grobu 9 w Całowaniu możemy więc przyjąć okres użytkowania w ramach faz A₂ i A₃.

Narzędzia

Krzesiwo iglicowe. W grobie 3 znaleziono przedmiot żelazny w formie sztabki, czworokątny w przekroju, zwężający się równomiernie ku lekko zaokrąglonym końcom, określony wstępnie jako szydło (3/1).

W młodszym okresie przedrzymskim i okresie wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej występują różne odmiany szydeł żelaznych, określane niekiedy mianem tłoczków. Na zabytki tego typu zwróciła uwagę Teresa Dąbrowska (1996, s. 45–51), wyróżniając wśród nich tzw. krzesiwa iglicowe typu skandynawskiego. Są to przeważnie krótkie, masywne okazy o czworokątnym przekroju, z obłym zakończeniem (T. Dąbrowska 1996, s. 45). Wydaje się jednak, że do krzesiw iglicowych można włączyć również egzemplarze o podobnym kształcie i nieco większych rozmiarach. Współwystępują one podobnie jak okazy mniejsze, z czworokątnymi bądź owalnymi krzesakami kamiennymi. Kompletu takie znajdowane są zarówno na obszarze kultury przeworskiej (M. Jonakowski 1996, s. 98), jak też na terenach kultur oksywskiej (M. Pietrzak 1999, s. 299–301) i bogaczewskiej (P. Iwanicki, A. Juga-Szymańska 2007, s. 54–58). Prawdopodobnie takie właśnie krzesiwo iglicowe odkryto w grobie 3 na stanowisku w Całowaniu. Być może należy z nim łączyć znalezione w pobliżu grobów 2, 3 i 4 fragmenty czworokątnego krzesaka kwarcytowego (01/2). Przypuszczenie takie potwierdzałoby bliskie sąsiedztwo obu zabytków.

Kompletu do rozpalania ognia złożone z krzesiwa iglicowego i krzesaka pojawiają się w kulturze przeworskiej i oksywskiej w fazach A₂ i A₃¹⁵. Głównie jednak występują

¹³ Próbie ich charakterystyki podjęła B. Balke (1999, s. 61–79), praca ta ma jednak charakter przyczynkowski i nie można wykorzystać jej do analizy typologiczno-chronologicznej tej grupy zabytków.

¹⁴ Warszawa-Wilanów, grób 102 (J. Marciniak 1957, s. 108, tabl. LXXXIX:15.16), Kołoząb, pow. płoński, grób 312 (Wandolowie...

2004, s. 336, poz. 24.46–48), i Stupsk-Kolonia (A. Niewęglowski, J. Okulicz 1964, s. 275, ryc. 3e).

¹⁵ Np. Kamieńczyk, pow. wyszkowski, grób 206 (T. Dąbrowska 1996, s. 49, tabl. CX/206:4), Pruszcz Gdański, pow. gdański, st. 10, grób 170A (M. Pietrzak 1997, s. 31, tabl. LXI/170A:4), Inowrocław, pow. loco, st. 58, grób 30 (A. Cofta-Broniewska, J. Bednarczyk

one w kulturze przeworskiej i bogaczewskiej w starszej fazie okresu wczesnorzymskiego (T. Dąbrowska 1996, s. 46; W. Nowakowski 2007, s. 114). Natomiast znacznie dłużej komplety tego typu użytkowane są w kulturze wielbarskiej. Pochodzą głównie z zespołów datowanych na fazy B₁ i B₂ (M. Pietrzak 1999, s. 301), ale sporadycznie występują również i później (M. Pietrzak, F. Rożnowski 1996, s. 195, ryc. 2:2.3). Grób z Całowania z krzesiwem iglicowym datowany jest na fazę A₃.

Narzędzia kamienne. W trakcie badań odkryto dwa zabytki kamienne. Pierwszym z nich jest wspomniany wyżej fragment czworokątnego krzesaka kwarcytowego, znaleziony w pobliżu grobów 2, 3 i 4 (01/2). Okazy tego typu charakterystyczne są przede wszystkim dla wschodnich obszarów kultury przeworskiej, rzadziej spotykane są na pozostałym jej obszarze¹⁶, gdzie częściej występują okazy owalne.

Czworokątne krzesaki kamienne znane są również ze stanowisk kultury bogaczewskiej (W. Nowakowski 2007, s. 114) i oksywskiej (M. Pietrzak 1999, s. 300–301, ryc. 1:2, 4:1). Na obszarze kultury przeworskiej czworokątne krzesaki kwarcytowe znane są głównie z zespołów z fazy B₁¹⁷, ale spotykane są także w fazie B₂¹⁸. Nieco węższe ramy chronologiczne mają czworokątne krzesaki na obszarach sąsiednich. W kulturze bogaczewskiej pojawiają się nieco później i są datowane na schyłek fazy B₁ i początek B₂ (P. Iwanicki, A. Juga-Szymańska 2007, s. 58), w kulturze wielbarskiej nieliczne znaleziska tego typu pochodzą z fazy B₂ (M. Pietrzak 1999, s. 300–301, ryc. 1:2, 4:1).

Drugim zabytkiem kamiennym z cmentarzyska w Całowaniu jest fragment prostokątnej ośelki wykonanej z szarego piaskowca odkryty w gr. 6 (6/1). Długie ośelki kamienne występują wyłącznie w grobach męskich i często towarzyszą elementom uzbrojenia. Znane są z fazy A₂ i A₃ młodszego okresu przedrzymskiego¹⁹ głównie jednak datowane są na wczesny okres rzymski²⁰.

1998, s. 32–37, ryc. 19:1.2), i Żukczyn, pow. gdański, st. 1, grób 70 (M. Pietrzak 1999, s. 299).

¹⁶ Np. Wymysłowo, grób 181 (S. Jasnosz 1952, s. 128, ryc. 166:1), oraz Gledzianówek, pow. łęczycki, grób 28/1934 (E. Kaszewska 1977, s. 76, tabl. XXI:6).

¹⁷ Gródki, pow. działdowski, st. 3, grób 13A (J. Okulicz 1983, s. 100, ryc. 21d), Niedanowo, pow. nidzicki, grób 481 (W. Ziemińska-Odojowa 1999, s. 86, tabl. CLXXVI/481:5), Kamieńczyk, grób 361 (T. Dąbrowska 1997, s. 72, tabl. CLXV/361:5), i Oblin, grób 286 (K. Czarnecka 2007, s. 65, tabl. CCXXXVI/286:10).

¹⁸ Np. Nadkole, st. 2, grób 38 (J. Andrzejowski 1998, s. 24, tabl. XXVII/38:8), Stara Wieś, pow. węgrowski, grób 1 (W. Radig 1942, s. 181, ryc. 6d), i Opoka, pow. puławski, grób 3 (E. Szarek-Waszkowska 1971, s. 81, tabl. III:13; A. Kokowski 1991, s. 96, 106–109).

¹⁹ Np. Inowrocław, st. 58, grób 6 (A. Cofta-Broniewska, J. Bednarczyk 1998, s. 19, ryc. 10:1), i Wesółki, st. 1, grób 20 (I. i K. Dąbrowscy 1967, s. 28, ryc. 23:1).

²⁰ Np. Domaradzice, pow. rawicki, grób 1 (B. Kostrzewski 1954,

Prześliki. Na cmentarzysku w Całowaniu znaleziono ogółem trzy prześliki (z grobów 2, 10 i 11). Jeden ma kształt owalny (2/2), natomiast dwa pozostałe to formy dwustożkowe o ostrym załomie (10/1, 11/1). Wszystkie wykonane są z gliny i posiadają płytkie, nieckowate wgłębienia z obu stron otworu.

Prześliki dwustożkowe na obszarze kultury przeworskiej występują przez cały młodszy okres przedrzymski i okres wpływów rzymskich (por. T. Dąbrowska 1997, s. 98). Podobnie datowane są również nieco rzadsze formy o przekroju owalnym. Na cmentarzysku w Całowaniu prześliki wystąpiły w grobach z faz A₂/A₃ (groby 2 i 10) i B₁.

Nó ż. W grobie 1 został znaleziony fragment ostrza noża (1/5). Stan jego zachowania pozwala jedynie stwierdzić, iż był to pierwotnie średniej długości okaz o prostym grzbiecie. Możemy datować ten zabytek na podstawie pozostałej zawartości grobu na fazę A₃ młodszego okresu przedrzymskiego.

Ceramika

Młodszy okres przedrzymski

Ceramika tego okresu charakteryzuje się przede wszystkim pogrubionymi, wyciągniętymi na zewnątrz krawędziami, mniej lub bardziej starannie opracowanymi oraz łagodnie profilowaną linią brzuśca. Naczynia są często zaopatrzone w taśmowate silnie przewężone i profilowane ucha i zdobione wąskimi pasmami ornamentacyjnymi. W Całowaniu występują głównie najmłodsze typy naczyń grup I, II, III, IV i VI wg T. Dąbrowskiej (1973), brak natomiast form najstarszych o wielokrotnie facetowanych krawędziach oraz okazów grupy V i VII.

Kubki. Spośród materiałów z cmentarzyska w Całowaniu do omawianej grupy zaliczono fragmenty 24 naczyń znalezionych w 10 grobach oraz 4 okazy luźne.

Do typu I.1.1 należą kubki o kulisto lub prawie kulisto uformowanym brzuścu i o profilowaniu brzegów typu b i c (T. Dąbrowska 1997, s. 102). Odmianę b reprezentują okazy z trzech grobów (6/9, 10/4, 15/2.5), natomiast do odmiany c należą naczynia z pięciu grobów (1/10, 2/4, 6/7, 15/9, 19/1). Ponadto do omawianej grupy możemy zaliczyć również częściowo zachowane naczynie z grobu 15 o mocno zniszczonej krawędzi wylewu (15/6), a także fragment naczynia z grobu 18 (18/1), którego dno jest podobnie ukształtowane jak u okazu z grobu 2.

Kubki typu I.1.1.b datowane są w Kamieńczyku na fazę A₂ oraz na początek fazy A₃ (T. Dąbrowska 1997, s. 102). Egzemplarze tego typu zachowują taką formę oraz sposób profilowania brzegu w obu fazach chronologicznych; pewne różnice dostrzegalne są natomiast w cechach

s. 159, ryc. 4:11), i Opoka, grób 91 (E. Szarek-Waszkowska 1971, s. 107, tabl. XLV:4).

drugorzędnych. Możemy je ogólnie podzielić na formy starsze i młodsze, nie można jednak przeprowadzić pomiędzy nimi wyraźnej granicy chronologicznej. Cechy starsze obserwowane na kubkach typu I.1.1.b z Kamieńczyka to przede wszystkim skośne lub wypukłe dolne partie brzuśców, wąskie pasy ornamentacyjne oraz często przewężone zdobione ucha. Występują one głównie na naczyniach z fazy A₂, choć sporadycznie pojawiają się również na egzemplarzach z początku fazy A₃²¹. Do cech młodszych możemy zaliczyć znacznie szersze pasy ornamentacyjne, słabo przewężone, niezdobione ucha oraz wklęsłe dolne części brzuśców. Pojawiają się one na kubkach typu I.1.1.b w fazie A₂, częściej jednak spotykane są na naczyniach datowanych na fazę A₂/A₃²². Z podobną sytuacją mamy do czynienia również na innych cmentarzyskach kultury przeworskiej gdzie kubki typu I.1.1.b o cechach starszych dominują w fazie A₂, natomiast kubki o cechach młodszych znane są głównie z fazy A₂/A₃.²³

Spośród egzemplarzy typu I.1.1.b z Całowania cechy młodsze mają kubki z grobu 10 (wyodrębnione dno) oraz z grobu 6 (nieprzewężone ucho), starsze okazy z grobu 15 (wypukła dolna część brzuśca, wąski pas ornamentacyjny).

Kubki typu I.1.1.c pojawiają się na cmentarzysku w Kamieńczyku stosunkowo późno i datowane są na schyłek fazy A₂ i fazę A₃ (T. Dąbrowska 1997, s. 102). Są zbliżone do okazów typu I.1.1.b zarówno pod względem formy, jak i cech drugorzędnych. Nieliczne egzemplarze o cechach starszych wystąpiły m.in. z zapinkami odmian J i Nauheim w grobie 89, M w grobie 193 i N w grobie 102 (T. Dąbrowska 1997, s. 27, 47, 30, tabl. XLVII/89:16, CV/193:3, LIII/102:2). Znacznie częściej na kubkach typu I.1.1.c pojawiają się natomiast cechy młodsze, do których możemy zaliczyć głęboko ryte, poziome linie umieszczane pod krawędzią wylewu. Okazy o cechach młodszych odkryto w Kamieńczyku m.in. z zapinkami odmian M i N w grobach 118 i 260 (T. Dąbrowska 1997, s. 33, 56, tabl. LXIII/118:15, CXXIV/260:7).

²¹ Kubki takie zostały znalezione w Kamieńczyku m.in. z zapinkami odmiany M, w grobie 301 i odmiany H, w grobie 367 (T. Dąbrowska 1997, s. 62, 73, tabl. CXXXIX/301:24, CLXXII/367:7).

²² Naczynia takie odkryto w Kamieńczyku m.in. z zapinkami odmiany K, w grobie 115, odmiany J i Nauheim, w grobie 89 oraz odmiany M, w grobie 79 (T. Dąbrowska 1997, s. 32, 27, 26, tabl. LXI/115:16, XLVII/89:8, XLII/79:18).

²³ Kubki typu I.1.1.b o cechach starszych wystąpiły m.in. w Kruszy Zamkowej, st. 13, pow. inowrocławski, w grobie 27 z zapinkami odmian G i K (A. Kokoński 1989, s. 85, ryc. 41:3), w Gledzianówku, w grobie 80/1934 z zapinką odmiany K (E. Kaszewska 1977, s. 90, tabl. XLVIII:4), oraz w Błoni, pow. sandomierski, w grobie 132 z zapinką odmiany M (R. Mycielska, Z. Woźniak 1988, s. 77, tabl. CXIX:18). Natomiast egzemplarze o cechach młodszych odkryto m.in. w Dobrzankowie, w grobie 10 z zapinką odmiany K (J. Okulicz 1971, s. 137, ryc. 18c), i w Zagórzynie, pow. kaliski, w grobie 19 z zapinką odmiany M (K. Dąbrowski 1970, s. 348, ryc. 16:5).

Podobne cechy obserwowane są również na kubkach typu I.1.1.c na innych cmentarzyskach kultury przeworskiej²⁴. Ogólnie więc możemy stwierdzić, że kubki typu I.1.1.c o cechach starszych występują głównie w fazach A₂/A₃ i A₃, natomiast okazy o cechach młodszych charakterystyczne są przede wszystkim dopiero dla fazy A₃. Warto przy tym zauważyć, że w zachodniej części kultury przeworskiej kubki tego typu są spotykane sporadycznie, częściej natomiast występują w części wschodniej. Sytuacja ta obrazuje zmiany zachodzące w dotychczas jednolitym kulturowo środowisku tej kultury.

Spośród kubków zaliczonych do typu I.1.1.c z Całowania, cechy starsze ma jedynie okaz z grobu 19 (wąski pas ornamentu), młodsze cechy mają natomiast egzemplarze z grobów 2 (linia pod krawędzią wylewu) i 6 (wklęsła dolna część brzuśca).

Do **typu I.2** należą cztery cylindryczne kubki znalezione w dwóch grobach (10/7.10, 12/5.8). Są to nieduże naczynia o średnicy wylewu od 8–10 cm i wysokości 6–7 cm, reprezentujące odmianę c. Wszystkie okazy są niezdobione; kubek z grobu 10 (10/10) zaopatrzony jest w taśmowate, profilowane ucho.

Cylindryczne kubki typu I.2.c występują raczej sporadycznie. Większość egzemplarzy to proste formy, niekiedy tylko zdobione wąskimi pasami ornamentacyjnymi lub zaopatrzone w nieduże przewężone ucha. Odkryto je m.in. na cmentarzyskach w Błoni, w grobie 111 z zapinką odmiany H i w grobie 132 z zapinką odmiany M (R. Mycielska, Z. Woźniak 1988, s. 68, 77, tabl. XCIV/B:5, CXIX:15), w Kamieńczyku w grobie 69 (T. Dąbrowska 1997, s. 24, tabl. XXXVI/69:11) i w Niedanowie w grobie 206 (W. Ziemińska-Odojowa 1998, s. 42, tabl. LIX/206:2) z zapinkami odmiany M, oraz w datowanym na przełom faz A₂ i A₃ grobie 25 z Piotrkowa Kujawskiego, pow. radziejowski (E. Kaszewska 1962, s. 15, tabl. XXV:4). Rzadkim przypadkiem jest grób 176 z Karczewca, w którym obok kubka typu I.2.c znaleziono również zapinkę odmiany O (T. Dąbrowska 1973, s. 490, tabl. XLVII:16). Zespół ten dowodzi dłuższego przeżywania się tej formy na cmentarzysku w Karczewcu, ale nie znajduje potwierdzenia na innych nekropolach. Możemy więc przyjąć, że cylindryczne kubki odmiany c pojawiają się w fazie A₂ i występują głównie w fazie A₂/A₃.

Bardzo ciekawym znaleziskiem jest fragment przydeny naczynia z grobu 3 (3/4). Zbliżony jest on zarówno do cylindrycznych kubków typu I.2, jak i do rzadziej

²⁴ Egzemplarze o cechach starszych odkryto m.in. w Niedanowie, w grobie 11 z zapinką odmiany J (W. Ziemińska-Odojowa 1999, s. 14, tabl. III/11:6), i w Karczewcu, pow. węgrowski, w grobie 127 z zapinką odmiany M (T. Dąbrowska 1973, s. 462, tabl. XXXIII:14); natomiast okazy o cechach młodszych zostały znalezione m.in. w Wesółkach, w grobie 3 z zapinką odmiany M (I. i K. Dąbrowscy 1967, s. 12, ryc. 6:8), i w Masowie, pow. rycki, w grobie 40 z zapinką odmiany N (J. Gurb a 1958, s. 327, ryc. 4a).

spotykanych, mis na wysokich nóżkach. Wydaje się jednak, że jego stosunkowo duże rozmiary oraz niewielka grubość ścianek zbliżają go raczej do kubków typu 2. Chronologia obu typów naczyń jest podobna i zamyka się w ramach faz A₂ i A₃.

Ornament zdobiący powierzchnię tego fragmentu składa się z szeregu dość głębokich, pionowych żłobków rozmieszczonych równomiernie na całej powierzchni. Tego typu zdobienia wykonywane przy pomocy wielozębego grzebienia, charakterystyczne dla grafitowej ceramiki celtyckiej (Z. Woźniak 1990, s. 54), znane są również z poza terenów objętych kulturą lateńską.

Na obszarze kultury przeworskiej ornament grzebienny występuje głównie na importowanych, celtyckich naczyniach grafitowych i siwych²⁵ datowanych na fazy A₂ i A₂–A₃ (T. Dąbrowska 1988, s.127 i 129). Ich naśladownictwami są podobnie zdobione, ręcznie lepiące naczynia kultury przeworskiej, które odkryto m.in. w Błoniu w grobach 61 i 211 (R. Mycielska, Z. Woźniak 1988, s. 48 i 102 tabl. XLVI/B:4 i CLXXX/A:15) oraz w Brzozówce, pow. turecki, w grobie 4 (A. Nadolski 1951, s. 118, tabl. XII:5). Grób 211 z Błonia możemy datować na fazę A₁, grób 61 należy do fazy A₂. W tych ramach chronologicznych mieści się również zespół z Brzozówki (T. Dąbrowska 1988, s. 130). Naczynia zdobione równoległymi pionowymi żłobkami spotykane są również w fazie A₃²⁶ i B₁ (np. Wesółki, grób 44 – I. i K. Dąbrowscy 1967, s. 52, ryc. 51:14.15).

Zachowany na fragmencie naczynia z grobu 3 z Całowania ornament należy uznać za naśladownictwo zdobnictwa celtyckiego. Wpływy te docierają na wschodnie Mazowsze za pośrednictwem grupy tynieckiej przez cały młodszy okres przedrzymski (T. Dąbrowska 1988, s. 125), ich nasilenie przypada zapewne na schyłek fazy A₂ i fazę A₃, kiedy to wyludnia się znaczna część dolnego Śląska i północnej Wielkopolski (K. Godłowski 1983, s. 293). Z tego też okresu pochodzi fragment naczynia z grobu 3, w którym poza tym wystąpiły również formy naczyń charakterystyczne dla późnej fazy młodszego okresu przedrzymskiego.

Do **typu I.7** należą jajowate kubki o półkolistym brzuscu i nieznacznie zagiętej do środka, nie pogrubionej krawędzi. Odkryto je w czterech grobach (2/10, 6/4.5, 12/7, 14/2). Większość egzemplarzy zachowana jest fragmentarycznie, zrekonstruować udało się jedynie okaz z grobu 6. Średnice wylewów tych kubków wynoszą 10–12 cm. Jeden zaopatrzony jest w taśmowate i profilowane ucho, u dwóch dalszych zachowały się tylko ich ślady.

²⁵ Np. Januszkowo, pow. bydgoski (W. Filipowiak 1953, s. 341, ryc. 1) czy Domaradzice, grób 4 (B. Kostrzewski 1954, s. 161, ryc. 6:5).

²⁶ Np. Garwolin, pow. *loco*, grób 5a (A. Niewęglowski 1991, s. 21, ryc. 9m) i Domaradzice, grób 41 (B. Kostrzewski 1954, s. 179, ryc. 41:1).

Kubki typu I.7 należą do form długotrwałych, które w niewielkim stopniu podlegają zmianom stylistycznym. Ponadto są one podobne do wczesnorzymskich okazów typu D.3 wg T. Dąbrowskiej i często tylko kontekst, w jakim występują pozwala na ich datowanie. Na cmentarzysku w Kamieńczyku stanowią one bardzo liczną grupę naczyń datowaną na dwie ostatnie fazy młodszego okresu przedrzymskiego (T. Dąbrowska 1997, s. 102). Nie mają zdobień, często natomiast zaopatrywano je w duże ucha. U okazów z fazy A₂ są one zwykle przewężone, natomiast u egzemplarzy datowanych na fazę A₃ częściej występują ucha szerokie i nieprzewężone.

Na innych cmentarzyskach kultury przeworskiej kubki typu I.7 spotykane są równie często jak w Kamieńczyku i w podobnych ramach chronologicznych²⁷.

Bardzo interesującymi formami są **kubki o esowatym profilu**, które znaleziono w dwóch grobach (2/9, 10/3). Mają one lekko pogrubione i odchylone brzegi oraz wałeczkowate ucha od krawędzi wylewu do dolnej części brzuśca. W Całowaniu wszystkie okazy zachowane są jedynie fragmentarycznie, co utrudnia odtworzenie ich pierwotnego kształtu.

Formy te należą do rzadkich znalezisk w kulturze przeworskiej. Zbliżone egzemplarze odkryto m.in. w Zagórzynie, pow. kaliski, w grobie 11 (K. Dąbrowski 1970, s. 343, ryc. 12:7), i Wesółkach w grobie 39 (I. i K. Dąbrowscy 1967, s. 47, ryc. 46:3). Podobny do okazów z Całowania jest również kubek z grobu 116 z Karczewca (T. Dąbrowska 1973, s. 454, tabl. XXIX:9) oraz tulipanowate naczynia z grobu 297 z Kamieńczyka (T. Dąbrowska 1997, s. 62, tabl. CXXXVII/297:8.11). Grób 116 z Karczewca datowany jest zapinką odmiany K na fazę A₂, natomiast grób 297 z Kamieńczyka zapinką odmiany M na fazę A₃. Chronologia pozostałych dwóch grobów została określona na podstawie ceramiki na fazę A₂ (K. Dąbrowski 1970, s. 343) i A₃ (I. i K. Dąbrowscy 1967, s. 47). Możemy więc, pomimo skąpych danych, egzemplarz luźno znaleziony datować, być może, na fazę A₂. Natomiast kubki z grobów 2 i 10 są nieco późniejsze i pochodzą prawdopodobnie z fazy A₂/A₃.

M i s y. Do **typu II.2.b** możemy zaliczyć dobrze zachowane okazy z trzech grobów (2/11, 10/11, 19/2) oraz ułamki mis z dwóch grobów (6/8, 15/3). Natomiast do **typu II.2.c** należą zrekonstruowane egzemplarze z dwóch grobów (1/7, 3/3) oraz fragmenty naczyń z 3 grobów (1/14, 5/1.2, 9/7.8).

Misy typu II.2b i II.2c są na cmentarzysku w Kamieńczyku dość liczną i spójną grupą naczyń. Charakteryzują

²⁷ Egzemplarze typu I.7 wystąpiły m.in. z zapinkami odmiany H w Błoni, w grobie 119 (R. Mycielska, Z. Woźniak 1988, s. 72, tabl. CII/B:7), odmiany J w Karczewcu, w grobie 152a (T. Dąbrowska 1973, s. 473, tabl. XL:2), odmiany M i N w Dobrzankowie, w grobie 29 (J. Okulicz 1971, s. 148, ryc. 39b), oraz odmiany Ni O w Wesółkach, w grobie 42 (I. i K. Dąbrowscy 1967, s. 50, ryc. 49:13).

się prostą lub zaokrągloną górną i ukośną dolną częścią brzuśca. Nie są zdobione, sporadycznie jednak pojawiają się okazy z głęboko rytą linią pod krawędzią wylewu oraz egzemplarze z nieznacznie wklęsłą częścią przydenną.

Misy typu II.2.b wystąpiły w Kamieńczyku m.in. z zapinkami odmiany K w grobie 365, H w grobie 367, J i Nauheim w grobie 89 oraz M w grobach 79 i 156 (T. Dąbrowska 1997, s. 73, 27, 26 i 40, tabl. CLXX/365:16, CLXXII/367:8, XLVII/89:9, XLI/79:11, LXXXIV/156:18). Na innych cmentarzyskach kultury przeworskiej misy tego typu wystąpiły głównie z zapinkami typowymi dla fazy A₂ i początków fazy A₃²⁸. Tak też możemy datować okazy z Całowania.

Nieco mniej liczne są misy typu II.2.c, które wystąpiły w Kamieńczyku wraz z zapinkami odmiany M w grobach 29 i 316 i N w grobie 260 (T. Dąbrowska 1997, s. 16, 64, 56, tabl. XVI/29:4, tabl. CXLI/316:3, CXXV/260:8). Podobnie datowane są również formy tego typu na innych cmentarzyskach kultury przeworskiej²⁹, co wskazuje, że misy typu II.2.c pojawiają się już w fazie A₂/A₃, głównie jednak występują w fazie A₃. Z późnej fazy młodszego okresu przedrzymskiego pochodzą też misy tego typu z Całowania.

Do **typu II.3b** należy jeden egzemplarz (12/2). Jest to średniej wielkości naczynie o pogrubionym, wysuniętym na zewnątrz i facetowanym brzegu i wyraźnym załomie brzuśca. Górna część misy ukształtowana jest pionowo, dolna jest wklęsła.

Misy typu II.3 na cmentarzysku w Kamieńczyku są stosunkowo liczne i wszystkie mają brzegi o profilowaniu typu b. Pojawiają się w fazie A₂, głównie jednak występują w fazach A₂/A₃ i A₃ (T. Dąbrowska 1997, s. 102). Nieco inaczej misy typu II.3.b datowane są na innych cmentarzyskach kultury przeworskiej. Odkryto je z zapinkami odmiany K w grobie 23 w Stupsku (E. Reinbacher 1964, s. 159, tabl. 21/b:9) i w grobie 24 w Ciecierzynie, pow. kluczborski (G. Martyniak, R. Pastwiński, S. Pazda 1997, s. 14, tabl. XXVII:6), oraz w Błoniu, w grobie 198 z zapinką odmiany H i w grobie 132 z zapinką odmiany M i umbem typu Bo.10 (R. Mycielska, Z. Woźniak 1988, s. 77 i 98, tabl. CXXI/A:26, CLXXII:8). Ze społy te wskazują, że misy typu II.3 spotykane są głów-

nie w fazach A₂ i A₂/A₃. Ich chronologia w Kamieńczyku wynika więc zapewne z dłuższego niż gdzie indziej przeżywania się form pierwszej fazy ceramicznej kultury przeworskiej.

Do **typu II.4** możemy zaliczyć jedną dobrze zachowaną misę (12/1) oraz fragment drugiej (18/3). Pierwszy z wymienionych egzemplarzy ma pogrubiony, niewyodrębniony wylew oraz prawie pionową górną i lekko wklęsłą dolną część brzuśca. Drugi natomiast ma brzeg niepogrubiony, a górna część brzuśca jest nieznacznie odchylona na zewnątrz.

Misy typu II.4 datowane są w Kamieńczyku na fazy A₂ i A₃, przy czym lekko zgrubiałe brzegi występują głównie u egzemplarzy z fazy A₂, a niepogrubione spotykane są także u naczyń z fazy A₃. Na innych cmentarzyskach kultury przeworskiej misy typu II.4 są podobnie datowane jak egzemplarze z Kamieńczyka³⁰, jednak wyraźniejsze są wśród nich cechy drugorzędne (pogrubione brzegi oraz podcięte dolne partie brzuśców). Pierwsza z wymienionych cech występuje często u okazów z fazy A₂ (np. Krusza Zamkowa, pow. inowrocławski, st. 13, grób 13 – A. Kokowski 1989, s. 76, ryc. 34:7), druga natomiast głównie u egzemplarzy z fazy A₃ (np. Stupsk, grób 4 – E. Reinbacher 1964, s. 152, tabl. 20/a:2).

Nac z y n i a o d w r o t n i e g r u s z k o w a t e. Do grupy naczyń odwrotnie gruszkowatych z szyjką możemy zaliczyć tylko jedno naczynie (4/2). Ma ono facetowany wylew, ukośną szyjkę oraz brzusec silnie wydęty w górnej części. Egzemplarze tego typu datowane są w Kamieńczyku na fazy A₂ i A₂/A₃ (T. Dąbrowska 1997, s. 102). Podobnie datowane są również okazy z innych cmentarzysk kultury przeworskiej³¹.

Obok naczyń odwrotnie gruszkowatych z szyjką występują w kulturze przeworskiej formy o podobnym kształcie brzuśca, ale bez szyjki. Okazy tego typu zostały zaliczone przez T. Dąbrowską do baniastych form grupy VI (1997, s. 103), jednakże ich proporcje zbliżają je bardziej do egzemplarzy odwrotnie gruszkowatych. Dlatego też wydaje mi się bardziej odpowiednie łączenie ich z tą właśnie grupą.

Naczynia odwrotnie gruszkowate bez szyjki są dość zróżnicowane. Ze względu na wielkość oraz ukształto-

²⁸ Misy typu II.2.b wystąpiły z zapinkami odmiany G i K w grobie 27, w Kruszy Zamkowej, st. 13 (A. Kokowski 1989, s. 85, ryc. 41:6), odmiany K w grobie 1 w Zubowicach, pow. zamojski (A. Kokowski 1991, s. 47, ryc. 18a), odmiany J w grobie 152a w Karczewcu (T. Dąbrowska 1973, s. 473, tabl. XL:3), oraz odmiany M w grobie 132 w Błoniu (R. Mycielska, Z. Woźniak 1988, s. 77, tabl. CXX:23) i w grobie 32 w Warszawie-Wilanowie (J. Marciniak 1957, s. 38, tabl. XXIX:13).

²⁹ Odkryto je z zapinkami odmiany Nauheim w grobie 75a w Karczewcu (T. Dąbrowska 1973, s. 422, tabl. XVI:21), odmiany M w grobie 3 w Wesółkach (I. i K. Dąbrowscy 1967, s. 12, ryc. 6:5) oraz odmiany N w grobie 27 w Dobrzankowie (J. Okulicz 1973, s. 146, ryc. 36d).

³⁰ Misy typu II.4 odkryto z zapinkami odmiany H w grobie 129 w Ciecierzynie (G. Martyniak, R. Pastwiński, S. Pazda 1997, s. 30, tabl. CXXVI:4), odmiany Nauheim w grobie 2 w Warszawie-Wilanowie (J. Marciniak 1957, s. 9, tabl. III:2), odmiany M w grobie 52 w Niedanowie (W. Ziemińska-Odojowa 1999, s. 20, tabl. XVIII/52:9), oraz odmian M i N w grobie 22 w Piotrkowie Kujawskim (E. Kaszewska 1962, s. 14, tabl. XXV:5).

³¹ Okazy typu III.3 znaleziono m.in. w Niedanowie, w grobie 469 z zapinką odmiany H (W. Ziemińska-Odojowa 1998, s. 84, tabl. CLXXI:469:2), oraz w Wymysławie, w grobie 275 z zapinką odmiany K (S. Jasnosz 1952, s. 184, ryc. 276:3), i w Wesółkach, w grobie 55 z zapinką odmiany M (I. i K. Dąbrowscy 1967, s. 61, ryc. 62:13).

wanie górnej i dolnej partii brzuśca możemy podzielić je na dwa typy. Egzemplarze typu 1 (15/11) charakteryzują się wylewem facetowanym od strony zewnętrznej i wewnętrznej, oraz brzuścem silnie wydętym w górnej części i ukośnie ukształtowanym w części dolnej. Okazy tego typu są zazwyczaj wysokie i smukłe. Bardziej przysadziste są natomiast naczynia typu 2 (10/2). Są one nieco niższe, krawędź wylewu jest facetowana od zewnątrz, a brzusek silnie wydęty w górnej części i lekko wklęsły w części dolnej. W porównaniu z okazami typu 1 mają one znacznie przesuniętą ku górze największą średnicę brzuśca i znacznie szersze dna.

Egzemplarze typu 1 znaleziono m.in. w Warszawie-Wilanowie, w grobie 53a z fibulą odmiany B (J. Marciniak 1957, s. 57, tabl. XLVI:1), w Błoniu, w grobie 147 z fibulą odmiany H (R. Mycielska, Z. Woźniak 1988, s. 82, tabl. CXXXIV:7), i w Kamieńczuku, w grobie 28 z fibulami odmiany H i K (T. Dąbrowska 1997, s. 16, tabl. XV/28:12). Na tej podstawie możemy datować je na fazy A₁ i A₂. Podobną formę ma naczynie z cmentarzyska w Błoniu, które wystąpiło w grobie 132 wraz z zapinką odmiany M i umbem typu Bo.10 (R. Mycielska, Z. Woźniak 1988, s. 77, tabl. CXIX:9). Egzemplarz ten różni się jednak od pozostałych mniejszą wysokością i bardziej przysadzistą formą brzuśca. Datowanie tego okazu (faza A₂/A₃) wskazuje na możliwość nieco dłuższego przeżywania się naczyń typu 1 na niektórych stanowiskach.

Wielkość oraz kształt egzemplarza z grobu 10 z Całowania (10/2) przypomina naczynia z Kamieńczuka (grób 357 z zapinką odmiany D i grób 367 z zapinką odmiany H – T. Dąbrowska 1997, s. 71, 73, tabl. CLXIII/357:11, CLXXII/367:3), z Błonia (grób 120 z zapinką odmiany H – R. Mycielska, Z. Woźniak 1988, s. 72, tabl. CIII:7) oraz z Warszawy-Wilanowa (grób 3 z zapinką odmiany J – J. Marciniak 1957, s. 10, tabl. IV:1) z zespołów z fazy A₂ i A₂/A₃. Chronologię taką potwierdzają cechy drugorzędne omawianego okazu, takie jak przewężone ucho oraz zachowany w górnej części brzuśca, płytko ryty wąski pas ornamentacyjny, charakterystyczny dla naczyń z pierwszej fazy ceramicznej w kulturze przeworskiej (T. Dąbrowska 1988, s. 29–30).

Okazy zbliżone do naczyń odwrótnie gruszkowatych bez szyjki występują również w kulturze oksywskiej. Odkryto je m.in. na cmentarzyskach w Nowej Wsi Królewskiej (dawn. *Neudorf, Kr. Briesen*), pow. wąbrzeski, w grobie 13 z fibulą odmiany C (W. Heym 1961, s. 147, ryc. 2:7), oraz w Pruszczu Gdańskim, st. 10, w grobie 490 z fibulami odmiany J i w grobie 141 z fibulami odmian M i J (M. Pietrzak 1997, s. 28, 69, tabl. L/141:1, CXLVI/490:1). Naczynie z grobu 15 z Całowania, zgodnie z chronologią form przeworskich i oksywskich, można datować na fazę A₂/A₃.

Naczynia wazowate. Do grupy tej należą trzy naczynia (1/9, 2/3, 15/1) średniej wielkości o wydłużonym

nym wylewie, wydzielonej, prostej szyjce oraz łagodnie profilowanym brzuścem. Występują wśród nich egzemplarze o profilowaniu brzegów typu b (grób 2 i 15) oraz typu c (grób 1). Do grupy tej możemy też zaliczyć dwie wazy z grobu 10 (10/15, 16). Stan zachowania obu naczyń uniemożliwia niestety ich bliższe określenie. Średnice wylewów tej grupy naczyń są zwykle nieco mniejsze od największej wydętości brzuśca i wynoszą od 18–22 cm. Wyjątkiem jest tu okaz z grobu 15, którego średnica wylewu wynosi zaledwie 13,5 cm.

Wazy typu IV.1.b występują na stanowisku w Kamieńczuku w fazach A₂ i A₃ (T. Dąbrowska 1997, s. 103). Dostrzegalne są wśród nich różnice w cechach drugorzędnych. Okazy starsze typologicznie związane z fazą A₂ mają prostą szyjkę oraz ukośną dolną część brzuśca³², zaś u okazów młodszych – z fazy A₃ – szyjka jest na ogół łukowata, a dolna część brzuśca lekko wklęsła³³.

Podobne zmiany stylistyczne wśród naczyń typu IV.1.b obserwowane są również na innych cmentarzyskach kultury przeworskiej³⁴. Jedynym wyjątkiem jest zbliżone do okazów starszych naczynie z grobu 11 z Karczewca datowane zapinką odmiany N na fazę A₃ (T. Dąbrowska 1973, s. 388, tabl. II:14). Należy jednak zaznaczyć, że różni się ono słabo wysuniętym brzegiem oraz innymi proporcjami średnicy wylewu i brzuśca. Nie zmienia to ogólnego obrazu zmian stylistycznych w omawianej grupie naczyń. Możemy więc naczynia typu IV.1.b o prostej szyjce i ukośnej dolnej części brzuśca datować na fazę A₂, natomiast formy z łukowatą szyjką i lekko wklęsłą częścią przydenną na fazę A₂/A₃.

Mniej liczne w kulturze przeworskiej są wazy typu IV.1.c. Naczynia tego typu wykazują bliskie pokrewieństwo z późnymi formami odmiany b (łukowata szyjka, wklęsła dolna część brzuśca) i sporadycznie tylko zachowują jeszcze cechy form wcześniejszych (prosta szyjka). Wyraźne różnice widoczne są natomiast w sposobie profilowania brzuśca, którego załom u waz odmiany c jest wyraźniej zaznaczony. Wazy typu IV.1.c znaleziono wraz

³² Grób 96 z zapinkami odmiany D/E oraz grób 115 z zapinkami odmiany K (T. Dąbrowska 1997, s. 29, 32, tabl. L/96:7, LX/115:9).

³³ Grób 120 z zapinkami odmiany J oraz groby 58 i 301 z zapinkami odmiany M (T. Dąbrowska 1997, s. 21, 34, 62, tabl. XXVIII/58:6, LXV/120:15, CXXXIX/301:20).

³⁴ Starsze formy typu IV.1.b odkryto z zapinkami odmian A i J w grobie 160 w Karczewcu (T. Dąbrowska 1973, s. 481, tabl. XIII:8), odmiany H w grobie 216 w Błoniu (R. Mycielska, Z. Woźniak 1988, s. 104, tabl. CLXXXIV:9) i odmiany K w grobie 15 w Warszawie-Wilanowie (J. Marciniak 1957, s. 24, tabl. XV:9). Formy młodsze wystąpiły z zapinkami odmiany M w grobie 132 w Błoniu (R. Mycielska, Z. Woźniak 1988, s. 77, tabl. CXX:13), w grobie 136 w Karczewcu (T. Dąbrowska 1973, s. 464, tabl. XXXIV:3) i w grobie 32 w Warszawie-Wilanowie (J. Marciniak 1957, s. 41, tabl. XXIX:4).

z zapinkami odmiany M³⁵ i N³⁶ co pozwala datować je na fazę A₃; tak datowany jest też grób 1 z Całowania. Naczynia z zaokrąglonym brzuscem. Do grupy tej możemy zaliczyć jedno naczynie (6/2). Ma ono szeroki, pogrubiony wylew oraz półokrągły brzusiec. Największa wydętość naczynia przypada mniej więcej w połowie jego wysokości i jest niewiele większa od średnicy wylewu. Niestety, mocno starta krawędź wylewu utrudnia precyzyjne określenie sposobu jej profilowania. Pewną wskazówką może być tylko dość duża szerokość brzegu. Taki sposób uformowania krawędzi jest charakterystyczny dla najstarszych odmian mis oraz naczyń odwrotnie gruszkowatych w kulturze przeworskiej, które datowane są głównie na fazy A₁ i A₂. Krawędzie okazów późniejszych ze schyłku młodszego okresu przedrzymskiego są opracowane mniej starannie i często tylko nieznacznie pogrubione (T. Dąbrowska 1988, s. 30). Wydaje się więc bardziej prawdopodobne łączenie opisanego naczynia z formami odmiany b. Naczynia tego typu występują głównie w zespołach z fazy A₂³⁷.

Do baniastych form należy zapewne fragmentarycznie zachowane naczynie, które znaleziono w pobliżu grobów 1 i 2 (02/12). Ma ono słabo wyodrębnioną i nieprofilowaną krawędź wylewu oraz łagodnie wydęty brzusiec. Opisane cechy pozwalają zaliczyć ten egzemplarz do typu VI.2.c, datowanego na fazę A₃³⁸.

Okres rzymski

Na cmentarzysku w Całowaniu naczynia wczesnorzymskie są nieliczne; są to głównie okazy nawiązujące do form z młodszego okresu przedrzymskiego oraz trzyczęściowe naczynia zaliczone przez T. Dąbrowską do grupy A. Brak natomiast dużych naczyń jajowatych, form esowatych oraz charakterystycznych dla wschodniej strefy kultury przeworskiej późniejszych trójuchych, bogato zdobionych waz (T. Dąbrowska 1981, s. 46)

Do grupy A należą dwa naczynia znalezione w grobie 11. Mają one lekko pogrubiony i odchylony na zewnątrz brzeg, łukową szyjkę, oraz ostry załom brzuśca. Tektonika

naczyń podkreślona jest głębokimi, poziomymi, liniami umieszczonymi pod wylewem oraz nieco powyżej największej szerokości. Pierwsze z nich (11/4) to niewysoka misa o pionowych ściankach i lekko zaokrąglonej części przydennej należąca do typu A.1, drugie (11/3) to waza, o lekko zachylonej szyjce i ukośnej części dolnej, reprezentująca typ A.3.

Naczynia **typu A.1** datowane są w Kamieńczyku na fazy B₁–B_{2a} (T. Dąbrowska 1997, s. 104). Podobnie datowane są one również na innych cmentarzyskach ze wschodniej części kultury przeworskiej³⁹. Natomiast nieco szersze ramy chronologiczne mają wazy tego typu na cmentarzyskach z zachodniej części kultury przeworskiej, gdzie pojawiają się już w późnej fazie młodszego okresu przedrzymskiego⁴⁰. Misę typu A.1 z grobu 11 możemy datować podobnie jak okazy ze wschodniej części kultury przeworskiej na fazę B₁.

Naczynia **typu A.3** występują też głównie w fazie B₁, a sporadycznie spotykane są również w fazie B₂ (T. Dąbrowska 1997, s. 104). Na obszarze Wielkopolski i Kujaw wazy takie datowane są na późną fazę młodszego okresu przedrzymskiego oraz starszy odcinek okresu wczesnorzymskiego (T. Liana 1970, s. 439), a na stanowiskach ze wschodniej części kultury przeworskiej znane są głównie z fazy B₁ i początków fazy B₂⁴¹. Wazę typu A.3 znaną z grobu 11 w Całowaniu możemy więc datować na fazę B₁, zgodnie z metryką tego grobu.

Grupę B reprezentują okazy znalezione w pięciu grobach (1/8.13, 4/3.5, 11/2.7, 13/1, 17/3) charakteryzujące się przede wszystkim zaokrąglonym lub ostrzej zarysowanym załomem brzuśca. U części egzemplarzy wylew jest pogrubiony i prosty, u części zaś niepogrubiony i odchylony na zewnątrz. Górne partie naczyń są silnie wydęte lub ukośne, dolne natomiast są zwykle wklęsłe. Tylko niektóre okazy mają zdobienia w postaci nacinanych, plastycznych listw (11/2) lub rytch linii pod krawędzią wylewu i są zaopatrzone w ucha. Do **typu B.1.1** możemy zaliczyć fragmenty siedmiu mis odkrytych w pięciu grobach (1/8.13, 4/3.5, 11/7, 13/1, 17/3) natomiast zachowana we fragmentach waza z grobu 11 (11/2) reprezentuje **typ B.4.2**.

Wśród mis **typu B.1.1** w Kamieńczyku bardzo wyraźny jest podział na dwie odrębne grupy. Pierwszą z nich reprezentują okazy o pionowych pogrubionych wylewach i zaokrąglonych brzuścach. Nawiązują one bardzo silnie do okazów typu II.1.c z młodszego okresu przedrzymskiego i wszystkie pochodzą z zespołów z późnej fazy tego

³⁵ Np. Kamieńczyk, grób 118 (T. Dąbrowska 1997, s. 33, tabl. LXIII/118:18), Karczewiec, grób 169 (T. Dąbrowska 1973, s. 488, tabl. XLV:14), i Zagórzyn, grób 30 (K. Dąbrowski 1970, s. 356, ryc. 21:9).

³⁶ Np. Kamieńczyk, grób 131 (T. Dąbrowska 1997, s. 35, tabl. LXIX/131:6), oraz Inowrocław, st. 58, grób 30 (A. Cofa-Broniewska, J. Bednarczyk 1998, s. 37, ryc. 19:5).

³⁷ Np. Warszawa-Wilanów, grób 74 (J. Marciniak 1957, s. 77, tabl. LXVI:1), Błonie, grób 173 (R. Mycielska, Z. Woźniak 1988, s. 90, tabl. CLIII:7), Kamieńczyk, grób 382 (T. Dąbrowska 1997, s. 75, tabl. CLXXVII/382:6), i Dobrzankowo, grób 34 (J. Okulicz 1971, s. 152, ryc. 44i).

³⁸ Egzemplarze odmiany VI.2.c odkryto m.in. w Karczewcu, w grobie 157 z zapinką odmiany M (T. Dąbrowska 1973, s. 479, tabl. XLI:15), i w Wesółkach, w grobie 67 z umbem typu Bo.12 (I. i K. Dąbrowscy 1967, s. 70, ryc. 74:3).

³⁹ Np. Karczewiec, grób 86 (T. Dąbrowska 1973, s. 436, tabl. XXI:6), i Niedanowo, grób 247 (W. Ziemińska-Odojowa 1999, s. 49, tabl. LXXV/247:14).

⁴⁰ Wymysłowo, grób 16 (S. Jasnosz 1952, s. 11, ryc. 10a).

⁴¹ Np. Karczewiec, grób 177 (T. Dąbrowska 1973, s. 491, tabl. XLVII:24), i Nadkole, st. 2, grób 4 (J. Andrzejowski 1998, s. 16, tabl. II/4:2).

okresu⁴². Drugą grupę tworzą natomiast okazy o niepogrubionych, kołnierzowatych wylewach oraz dwustożkowych brzuścach. Są one znajdujące głównie w zespołach z fazy B₁⁴³. Podobna sytuacja obserwowana jest również na innych cmentarzyskach kultury przeworskiej⁴⁴.

Wazy **podtypu B.4.2** odkryto na cmentarzysku w Kamieńczyku w grobach 61 i 113 datowanych odpowiednio na fazy B₁ i B_{2b} (T. Dąbrowska 1997, s. 22, 32, tabl. XXX/61:3, LIX:8). Na innych cmentarzyskach kultury przeworskiej podobne egzemplarze znalezione zostały m.in. w Karczewcu, w grobie 86 z fazy B_{1b} (T. Dąbrowska 1973, s. 436, tabl. XXI:17), i w Nadkolu, st. 2, w grobie 4 z fazy B_{2a} (J. Andrzejowski 1998, s. 16, tabl. II:4).

Do **typu D.3** możemy zaliczyć, fragmentarycznie zachowane kubki odkryte w 2 grobach (11/5. 6, 17/2). Formy tego typu datowane są na fazy B₁–B₂, ale sporadycznie występują jeszcze u schyłku młodszej fazy okresu wczesnorzymskiego (T. Dąbrowska 1997, s. 107). Podobnie datowane są kubki tego typu z innych cmentarzysk kultury przeworskiej⁴⁵. W tych ramach chronologicznych mieszczą się również okazy z grobów 11 i 17.

Do grupy E można być może zaliczyć fragmentarycznie zachowaną miseczkę odkrytą w grobie 4 (4/4). Jest to niewielkie, cienkościenne naczynko o odchylonym wylewie i dwustożkowym (?) brzuścu. Stan zachowania (brak części przydennej) utrudnia precyzyjne przydzielenie do odpowiedniego wariantu jednak niewielka średnica wylewu pozwala przypuszczać, że należy ona do **typu E.1**. Miseczeki tego typu w Kamieńczyku znane są głównie z zespołów z faz B₁–B_{2a} (T. Dąbrowska 1997, s. 107). Podobnie datowane są misy typu E.1 z innych cmentarzysk kultury przeworskiej⁴⁶.

⁴² Formy tego typu wystąpiły w Kamieńczyku z zapinkami odmiany M i N w grobie 131 oraz N w grobie 4 (T. Dąbrowska 1997, s. 12, 35, tabl. IV/4:3, LXIX/131:7).

⁴³ Formy tego typu odkryto w grobie 241, w Kamieńczyku z zapinką typu A.67, a w grobie 247 z fibułą typu A.68 (T. Dąbrowska 1997, s. 53, 54, tabl. CXX/241:4, CXXI/247:12).

⁴⁴ Egzemplarze nawiązujące kształtem wylewu do form z młodszej okresu przedrzymskiego wystąpiły z zapinkami odmiany M w grobie 55 w Wesółkach (I. i K. Dąbrowscy 1967, s. 61, ryc. 62:16), odmiany N w grobie 130 w Ciecierzynie (G. Martyniak, R. Pastwiński, S. Pazda 1997, s. 30, tabl. CXXVII:4) oraz odmiany O w grobie 49 w Młodzikowie, pow. średzki (A. Dymaczewski 1958, s. 219, ryc. 85:5). Okazy o dwustożkowym brzuścu odkryto natomiast m.in. z zapinkami typu A.68 w grobie 157 w Domaradzicach (B. Kostrzewski 1954, s. 247, ryc. 189:8) i typu A.74 w grobie 363 w Wymsławie (S. Jasnosz 1952, s. 235, ryc. 375:5).

⁴⁵ Np. Niedanowo, grób 22 (W. Ziemińska-Odojowa 1999, s. 15, tabl. VII/22:13), oraz Wesółki, grób 48 (I. i K. Dąbrowscy 1967, s. 55, ryc. 55:10).

⁴⁶ Np. Niedanowo, grób 250 (W. Ziemińska-Odojowa 1999, s. 50, tabl. LXXIX:11), i Nadkole, grób 49 (J. Andrzejowski 1998, s. 28, tabl. XXXVII:2).

Chronologia

W trakcie badań wykopaliskowych na st. XXVI w Całowaniu odkryto ogółem 19 grobów. Mała liczba dobrze datujących zabytków powoduje, że główną podstawą do badań nad chronologią cmentarzyska pozostaje ceramika. Szczegółowa analiza form naczyń i ich datowanie pozwoliło na wyodrębnienie trzech grup grobów odpowiadających poszczególnym fazom użytkowania omawianej nekropoli. W celu lepszego uchwycenia powiązań pomiędzy poszczególnymi typami naczyń, sporządzona została tabela ich współwystępowania w zwartych zespołach grobowych (Ryc. 3). Należy jednak podkreślić, że ma ona charakter pomocniczy pozwalający sprecyzować datowanie grobów i skontrolować wyniki przeprowadzonej analizy typologiczno-chronologicznej. W tabeli wykorzystano 11 zespołów, które zawierały przynajmniej dwa różne typy naczyń. Pominęto natomiast groby wyposażone w naczynia jednego typu lub w formy nieokreślone. Otrzymane wyniki, pomimo niewielkiej liczby grobów, potwierdziły podział cmentarzyska w Całowaniu na trzy grupy chronologiczne.

Do grupy pierwszej należą groby 6, 10, 15, i 19. Występują w nich głównie naczynia o pogrubionych i wyraźnie facetowanych krawędziach typu I.1.1.b, II.2.b, IV.1.b oraz III.5. Rzadziej natomiast pojawiają się tu formy o słabo facetowanych brzegach typów I.1.1.c, I.2.c oraz IV.1.c, charakterystyczne dla fazy następnej. Do grupy tej można zaliczyć również grób 14, w którym obok kubka typu I.4.1 znaleziono też nit żelazny datowany na fazę A₂ i początek A₃. Przynależność do omawianej grupy wykazuje również zestaw form ceramicznych odkrytych w grobie 2, jest on wcześniejszy od chronologii znalezionej najpewniej w stropie tego obiektu nitu żelaznego. Lokalizacja tego zabytku oraz fakt naruszenia grobu pozwala przypuszczać, że stanowi on obcy wtręt. Trudna natomiast do określenia jest pozycja chronologiczna grobu 12, który w diagramie przynależy raczej do grupy drugiej. Jednakże fakt występowania w tym zespole form typowych dla grupy pierwszej oraz niewielka ilość na cmentarzysku mis typu II.4 i II.3 pozwala na zaliczenie go do grupy pierwszej.

Groby grupy pierwszej charakteryzują się współwystępowaniem naczyń typowych dla pierwszej i drugiej fazy ceramicznej w kulturze przeworskiej (T. Dąbrowska 1988, s. 30), co pozwala synchronizować ją z fazą A₂/A₃.

Drugą grupę reprezentują groby 1, 3 i 18. Występują w nich wyłącznie naczynia o pogrubionej, niestarannie facetowanej krawędzi oraz silnie wydętej górnej części brzuśca. Do form przewodnich tej grupy należą misy typu II.2.c oraz znane już w grupie poprzedniej kubki typów I.1.1.c, I.2.c i I.4.1. Do nowych form należą spotykane pojedynczo misy typu B.1.1, występujące w większej liczbie dopiero w fazie następnej. Do grupy drugiej

	VI.2	I.1.1b	III.5	IV.1b	II.2b	I.4	I.1.1c	I.2c	IV.1c	II.3	II.4	II.2c	B.1.1	A.1	A.3	B.4.2	D.3	
Grób 6																		A ₂ /A ₃
Grób 2																		
Grób 19																		
Grób 15																		
Grób 10									?									
Grób 12																		
Grób 18																		A ₃
Grób 3								?										
Grób 1																		
Grób 17																		B ₁
Grób 11																		

Ryc. 3. Całowanie, pow. Otwock, st. XXVI. Tabela współwystępowania typów naczyń w grobach
 Fig. 3. Całowanie, distr. Otwock, site XXVI. Table of co-occurrence of vessel types in grave assemblages

zaliczyć można również grób 9, w którym obok mis typu II.2.c znaleziono również, datowany na fazy A₂ i A₃, żelazny pas segmentowy oraz grób 5, do inwentarza którego należały także dwie misy tego samego typu. Na podstawie cech typologicznych ceramiki oraz odkrytych w grobie 1 zabytków typowych dla późnej fazy młodszego okresu przedrzymskiego (umbo typu Bo.15 i grot zdobiony wycięciami na liściu) groby grupy drugiej możemy synchronizować z fazą A₃ (T. Dąbrowska 1988, s. 44–46).

Trudno natomiast jednoznacznie określić chronologię grobu 4. W zespole tym znaleziono naczynie odwrótnie gruszkowate typu III.1b, dwie misy typu B.1.1 oraz niewielką miseczkę typu E.1 (?). Pierwsze z wymienionych naczyń datowane jest na fazy A₂ i A₂/A₃, następne dwa na fazy A₃ i B₁, trzecie natomiast na fazy B₁ i B_{2a}. Tak różna chronologia poszczególnych elementów wyposażenia grobu oraz fakt jego naruszenia pozwala uznać go za zespół przemieszany.

Ostatnią grupę chronologiczną tworzą groby 11 i 17. Pochodzące z nich naczynia charakteryzują się ostro zarysowanym załomem brzuśca oraz lekko pogrubionymi i odchylonymi na zewnątrz brzegami. Są to wazy typu A.3 oraz misy typu A.1 i B.1.1. Do grupy trzeciej możemy zaliczyć również grób 13 w którym znaleziono nieco zdegenerowaną w formie misę typu B.1.1.

Naczynia typu A.1 i A.3 pojawiają się we wschodniej części kultury przeworskiej we wczesnym okresie wpływów rzymskich (T. Dąbrowska 1997, s. 104) i stanowią dla tego okresu formę charakterystyczną (T. Liana 1970, s. 439). Ich obecność w grobach grupy trzeciej pozwala

synchronizować ją z fazą B₁ i być może początkiem fazy B₂ (T. Dąbrowska 1997, s. 104).

Taka analiza pozwala ustalić chronologię względną przebadanej części cmentarzyska w Całowaniu st. XXVI na fazy A₂/A₃–B₁. Datowanie stanowiska potwierdzają luźno znalezione fragmenty ceramiki oraz zabytki metalowe, których okres użytkowania nie wykracza poza przyjęte tu ramy czasowe.

Obrządek pogrzebowy

Znaczny stopień zniszczenia cmentarzyska na stanowisku XXVI w Całowaniu oraz niewielki procent jego rozpoznania nie pozwala też na szersze obserwacje w zakresie obrządku pogrzebowego. W związku z tym ograniczę się jedynie do kilku ogólnych uwag na temat wielkości grobów, rodzaju ich wyposażenia i rozmieszczenia.

Jedynym obrządkiem pogrzebowym było ciało palenie. Przeważają groby jamowe o owalnym, rzadziej okrągłym, zarysie zawierające nieliczne przepalone kości oraz resztki stosu w postaci drobnych węgli drzewnych. Zwykle są one wyposażone w liczne fragmenty naczyń, niekiedy wtórnie przepalone, sporadycznie zaś w broń, części stroju lub narzędzia. Groby tego typu datowane na fazy A₂/A₃ i A₃ występują na całym zbadanym obszarze cmentarzyska.

Wyjątkiem jest grób 3, w którym obok drobnych węgli drzewnych, rozrzuconych po całej jamie grobowej, odkryto również przepalone kości i ułamki ceramiki skupione w jej zachodniej części. Ułożenie zabytków oraz niewielka liczba naczyń odkrytych w tym zespole

pozwala przypuszczać, że był to grób popielnicowy obasypany resztkami stosu.

Znacznie mniej liczne na cmentarzysku w Całowaniu są groby wyposażone w nieliczne ułamki ceramiki oraz drobne przepalone kości. Jamy są owalne, ich wypełniska mają zwykle barwę brunatną. Wydaje się, że mogły to być groby popielnicowe, jednak znaczny stopień ich zniszczenia uniemożliwia rozstrzygnięcie tej kwestii. Groby te datowane są na fazę B₁ i występują pojedynczo w części zachodniej cmentarzyska.

Pozostaje jeszcze sprawa rozmieszczenia grobów oraz przestrzennego rozwoju cmentarzyska (Ryc. 4). Niestety sondażowy charakter badań utrudnia to zadanie; jednak rozmieszczenie grobów wskazuje, że obiekty z pierwszych faz użytkowania nekropolii były zakładane równomierne na całej przebadanej powierzchni, nieraz w znacznej od siebie odległości, a pochówki z fazy B₁ odkryto głównie w części wschodniej. Brak przypadków wkopywania jednych grobów w drugie pozwala przypuszczać, że były one dobrze oznaczone na powierzchni.

ZAKOŃCZENIE

Stanowisko XXVI w Całowaniu zostało zbadane w niewielkim stopniu, pozyskany materiał pozwala jednak na kilka ogólnych uwag na temat zmian zachodzących w kulturze przeworskiej na przełomie młodszego okresu przedrzymskiego i wczesnego okresu wpływów rzymskich oraz kierunkach jej powiązań zewnętrznych w tych okresach.

Zasadnicza zmiana form naczyń glinianych następuje w kulturze przeworskiej na przełomie faz A₂ i A₃, jednak jej tempo na poszczególnych cmentarzyskach było różne (T. Dąbrowska 1988, s. 35). W Całowaniu jest ona sygnalizowana w najstarszej fazie użytkowania nekropolii pojawieniem się, obok naczyń typowych dla fazy A₂, z wyraźnie facetowanymi krawędziami, okazów zbliżonych form, ale o krawędziach niestarannie opracowanych. W fazie A₃ naczynia takie wyraźnie dominują, brak natomiast form o krawędziach typu b. Pojawiają się również typowe dla okresu wczesnorzymskiego misy typu B.1.1, jednakże w większej liczbie występują one dopiero w grobach z ostatniej fazy użytkowania cmentarzyska. W fazie tej spotykane są razem z nimi trójdzielnne naczyniami grupy A, których obecność wyznacza na omawianym stanowisku początek stylu wczesnorzymskiego.

Rytm zmian w ceramice z Całowania zbliżony jest do cmentarzysk z Błonia i Karczewca, odbiega natomiast nieco od sytuacji obserwowanej na stanowiskach z Warszawy-Wilanowa i Kamieńczyka, gdzie formy typowe dla pierwszej fazy ceramicznej w kulturze przeworskiej występują jeszcze z zapinkami odmiany M i N⁴⁷. Przeprowadzona analiza poszczególnych typów naczyń z Całowania potwierdziła, że formy charakterystyczne dla wczesnego okresu wpływów rzymskich (typy A.1 i A.3 oraz B.1.1) pojawiają się na cmentarzyskach położonych na wschód od Wisły znacznie później niż na pozostałym terytorium kultury przeworskiej. Na obszarze tym zwraca

ca również uwagę dłuższe użytkowanie form pierwszej fazy ceramicznej i ich zdegenerowanych odmian, co potwierdza tezę o późniejszym pojawieniu się na Mazowszu zabytków typowych dla stylu wczesnorzymskiego (T. Dąbrowska 1976, s. 153–157).

Na przełomie środkowej i późnej fazy młodszego okresu przedrzymskiego zmieniają się również powiązania kultury przeworskiej z obszarami sąsiednimi. Zanik osadnictwa na Dolnym Śląsku i w północno-zachodniej Wielkopolsce (K. Godłowski 1983, s. 293) spowodował przerwanie dotychczasowych kontaktów kultury przeworskiej z kulturą jastorfską. Równocześnie jednak intensyfikują się jej związki z kulturą oksywską oraz wzrasta znaczenie powiązań z oppidami czesko-słowackimi poprzez grupę tyniecką. Oba zjawiska widoczne są w obecności zabytków z tych terenów oraz ich naśladownictw w kulturze przeworskiej (A. Niewęgłowski 1972, s. 120; T. Dąbrowska 1988, s. 127–138). Zabytki takie znajdujemy również na cmentarzysku w Całowaniu.

Ewidentnym importem z terenów celtyckich jest fragment brązowego *Knotenringu* znaleziony luźno w pobliżu grobu 1. Natomiast żelazny pas segmentowy z grobu 9 oraz naczynie zdobione ornamentem grzebieniowym z grobu 3 są raczej wyrobami miejscowymi naśladowczymi wzory celtyckie. Z wpływami kultury lateńskiej możemy również wiązać grot żelazny zdobiony wycięciami znaleziony w grobie 1 (T. Bochnak 2005, s. 85).

Na zakończenie pragnę podkreślić, że wyniki niniejszej pracy stanowią jedynie przyczynek do dalszych badań nad kulturą przeworską w schyłkowej fazie młodszego okresu przedrzymskiego. Mam jednak nadzieję, że staną się one impulsem do dalszych badań nad poruszanymi zagadnieniami oraz przyczynią się do poszerzenia naszej wiedzy o ludziach żyjących na przełomie starej i nowej ery.

Mgr Piotr Iwanicki
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52 «Arsenal»
PL 00-241 Warszawa

⁴⁷ Np. misa typu II.2.b z grobu 79 w Kamieńczyku (T. Dąbrowska 1997, s. 26, tabl. XLI/79:11) czy kubek typu I.2.b z grobu 50 w Warszawie-Wilanowie (J. Marciniak 1957, s. 56, tabl. XLV:1).

BIBLIOGRAFIA

- Abramek, B.
1988 *Cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej w Konopnicy (część II)*, „Sieradzki Rocznik Muzealny” 5, s. 77–135.
- Andrzejowski, J.
1989 *Zagadnienie kontynuacji cmentarzysk we wschodniej strefie kultury przeworskiej*, [w:] J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszej części okresu rzymskiego (materiały z konferencji)*, tom II, s. 103–125.
1998 *Nadkole 2. A Cemetery of Przeworsk Culture in Eastern Poland*, Monumenta Archaeologica Barbarica V, Kraków.
- Balke, B.
1999 *Unikatowa bransoleta znad Mogielanki*, [w:] J. Andrzejowski (red.), *Comhlan. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65 rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 61–79.
- Bochnak, T.
2005 *Uzbrojenie ludności kultury przeworskiej w młodszej części okresu przedrzymskiego*, Rzeszów.
- Bohnsack, D.
1938 *Die Burgunden in Ostdeutschland und Polen, während des letzten Jahrhunderts v. Ch.*, Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte 4, Leipzig.
- Chmielewska, M.
1978 *Późny paleolit pradoliny warszawsko-berlińskiej*, Wrocław.
- Cofta-Broniewska, A., Bednarczyk, J.
1998 *Miejsce obrzędowe z doby neolitu i schyłku starożytności w Inowrocławiu*, st. 58, Studia i Materiały do Dziejów Kujaw 9, Poznań.
- Czarnecka, K.
2007 *Oblin. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Südmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica XIII, Warszawa.
- Dąbrowscy, I. i K.
1967 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i wpływów rzymskich w Wesółkach*, pow. Kalisz, Wrocław.
- Dąbrowska, T.
1973 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu*, pow. Węgrów, MSiW II, s. 383–530.
1976 *Początek okresu wpływów rzymskich w Polsce Wschodniej*, [w:] *Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie Środkowej w okresie wpływów rzymskich*, ZNUJ CCCCXXII, Prace Archeologiczne 22, s. 153–167.
- 1981 *Zmiany kulturowe prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia w okresie wpływów rzymskich*, WA XLV/1 (1980), s. 45–58.
1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia–zasięg–powiązania*, Warszawa.
1996 *Krzesiwa typu skandynawskiego z Kamieńczyka*, woj. Ostrołęka, [w:] W. Nowakowski (red.), *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 45–49.
1997 *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica III, Kraków.
2008 *Młodszy okres przedrzymski na Mazowszu i zachodnim Podlasiu. Zarys kulturowo-chronologiczny*, MSiW VII, Warszawa.
- Dąbrowski, K.
1970 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego w Zagórzynie pow. Kalisz*, SprArch. XXII, s. 331–397.
- Domański, G.
1975 *Studia z dziejów środkowego Nadodrza w III–I wieku p.n.e.* Wrocław.
- Dymaczewski, A.
1958 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie*, pow. Środa, FAP VII–IX (1957–1958), s. 179–442.
- Filipowiak, W.
1953 *Późnolateńskie naczynie grafitowe z Januszkowa w pow. inowrocławskim*, PArch. IX/2–3 (1951–1952), s. 341–346.
- Gaerte, W.
1929 *Urgeschichte Ostpreussens*, Königsberg.
- Gądzikiewicz, M.
1954 *Wybrane zagadnienia z badań nad kulturą grobów kloszowych*, WA XX/2 (1954), s. 134–171.
- Godłowski, K.
1983 *Problemy osadnictwa na Dolnym Śląsku i sąsiadujących z nim terenach w I w. p.n.e.*, [w:] W. Hensel (red.), *Przemiany ludnościowe i kulturowe I tysiąclecia p.n.e. na ziemiach między Odrą i Dnieprem*, Warszawa-Kraków, s. 293–324.
1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszej części okresu przedrzymskiego i w okresie wpływów rzymskich*, Wrocław.
- Grzymkowski, A.
1986 *Wstępne wyniki badań na bitytualnym cmentarzysku ciałopalnym i szkieletowym z okresu rzymskiego w Modle, gm. Wiśniewo*, woj. Ciechanów, SprArch. XXXVIII, s. 223–259.

- Gurba, J.
1958 *Grób wojownika z późnego okresu lateńskiego z Masowa, w pow. garwolińskim*, PArch. X (1954–1956), s. 326–330.
- Heym, W.
1961 *Drei Spätlatènegräberfelder aus Westpreussen*, Offa-Bücher 17/18 (1959–1961), s. 143–170.
- Iwanicki, P., Jurga-Szymańska, A.
2007 *Horyzont I. kultury bogaczewskiej w świetle analizy wybranych typów zabytków*, [w:] A. Bitner-Wróblewska (red.), *Kultura bogaczewska 20 lat później. Materiały z konferencji*, Warszawa, 26–27 marca 2003, Seminarium Bałtyckie I, Warszawa, s. 41–71.
- Jahn, M.
1916 *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Chr. bis 200 n. Chr.*, Mannus-Bibliothek 16, Würzburg.
- Jakimowicz, R.
1921 *Sprawozdanie z działalności Państw. Urzędu Konserwatorskiego na okręg warszawski-północny*, WA VI (1921), s. 145–156.
- Jonakowski, M.
1996 *Komplet narzędzi do krzesania ognia w kulturze przeworskiej ze szczególnym uwzględnieniem krzesiw sztabkowych*, [w:] W. Nowakowski (red.), *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 93–104.
- Jasnosz, S.
1952 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostynin*, FAP II (1951), s. 1–282.
- Kaczanowski, P.
1995 *Klasyfikacja grotów broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego*, Klasyfikacje zabytków archeologicznych I, Kraków.
- Kaszewska, E.
1962 *Cmentarzysko kultury wenedzkiej w Piotrkowie Kujawskim, pow. Radziejów*, PMMAE 8 (1962), s. 5–76.
1977 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Gledzianówku (st. I), woj. płockie*, PMMAE 24 (1977), s. 63–232.
- Kietlińska, A.
1949 *Grób z okresu lateńskiego we wsi Całowanie, pow. Garwolin*, SprPMA II (1948–1949), s. 63–68.
- Kokowski, A.
1989 *Strefa sepulkralna cmentarzyska z późnego podokresu lateńskiego*, [w:] A. Cofta-Broniewska (red.), *Miejsce pradziejowych i średniowiecznych praktyk kultowych w Kruszy Zamkowej, województwo bydgoskie, stanowisko 13*, Studia i materiały do dziejów Kujaw 3, Poznań, s. 65–124.
- 1991 *Lubelszczyzna w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Lubelskie Materiały Archeologiczne IV, Lublin.
- Kondracki, J.
1977 *Regiony fizyczno-geograficzne Polski*, Warszawa.
- Kostrzewski, B.
1954 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz*, FAP IV (1953), s. 153–274.
- Kostrzewski, J.
1919 *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit*, Mannus-Bibliothek 18-19, Leipzig-Würzburg.
1921 *Jeszcze o kulturze lateńskiej na obszarze b. Królestwa Polskiego*, PArch. II–III/3–4, s. 114–122.
- Krämer, W.
1985 *Die Grabfunde von Manching und die latènezeitlichen Flachgräber in Südbayern*, Stuttgart.
- Liana, T.
1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, WA XXXV/4 (1970), s. 429–487.
- Łęga, W.
1938 *Cmentarzysko lateńsko-rzymskie z Chelmna*, Toruń.
- Madyda-Legutko, R.
1984 *Próba rekonstrukcji pasów z metalowymi częściami na obszarze środkowoeuropejskiego Barbaricum w okresie wpływów rzymskich i we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów*, PArch. 31 (1984), s. 91–133.
- Marciniak, J.
1957 *Cmentarzysko ciałopalne z okresu późnolateńskiego w Wilanowie koło Warszawy*, MS II, s. 5–175.
- Martyniak, G., Pastwiński, R., Pazda, S.
1997 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Ciecierzynie, gmina Byczyna, woj. opolskie*, Wrocław.
- Meduna, J.
1996 *Das Depot von Ptení (Kr. Prostějov) und die Handelsbeziehungen Mährens während der Spätlatènezeit*, [w:] Z. Woźniak (red.), *Kontakte längs der Bernsteinstraße (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten in der Zeit um Christi Geburt)*, Kraków, s. 97–115.
- Mycielska, R., Woźniak, Z.
1988 *Cmentarzysko wielokulturowe w Błoniu (część I)*, Mat Arch. XXIV.
- Nadolski, A.
1951 *Cmentarzyska z późnego okresu lateńskiego w Gledzianówku i Brzozówce w Polsce Środkowej*, WA XVIII/1–2 (1951), s. 85–132.

- Niewęgłowski, A.
 1972 *Mazowsze na przełomie er. Przemiany społeczno-demograficzne i gospodarcze*, Wrocław.
 1991 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Garwolinie, woj. siedleckie*, Warszawa.
- Niewęgłowski, A., Okulicz, J.
 1964 *Cmentarzysko z okresów późnolateńskiego i rzymskiego w miejscowości Stupsk-Kolonia, pow. Mława, WA XXX/3-4* (1964), s. 269–280.
- Nowakowski, W.
 2007 *Kultura bogaczewska na Pojezierzu Mazurskim od schyłku późnego okresu przedrzymskiego do starszej fazy późnego okresu wpływów rzymskich. Próba analizy chronologiczno-kulturowej*, [w:] A. Bitner-Wróblewska (red.) *Kultura bogaczewska w 20 lat później. Materiały z konferencji*, Warszawa 26–27 marca 2003, Seminarium Bałtyckie I, Warszawa (wersja elektroniczna).
- Nylen, E.
 1956 *Die jüngere vorrömischen eisenzeit Gotlands. Funde, Chronologie, Formenkunde*, Stockholm.
- Okulicz, J.
 1971 *Cmentarzysko z okresów późnolateńskiego i rzymskiego w miejscowości Dobrzankowo pow. Przasnysz, MSiW I*, s. 127–169.
 1983 *Cmentarzyska z okresu rzymskiego na „Łysej Górze” i „Zwierzynicy” w Gródkach w województwie ciechanowskim, RO XIV–XV*, s. 73–183.
- Pescheck, Ch.
 1939 *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Christus)*, Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte 5, Leipzig.
- Pič, J. L.
 1903 *Starožitnosti země České, tom II/2 Čechy na úsvitě dějin, Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum*, Praha.
- Pietrzak, M.
 1997 *Pruszcz Gdański. Fundstelle 10. Ein Gräberfeld der Oksywie- und Wielbark-Kultur in Ostpommern*, Monumenta Archaeologica Barbarica IV, Kraków.
 1999 *Narzędzia do krzesania ognia z Opalenia, pow. tczewski*, [w:] J. Andrzejowski (red.), *Comhlan. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65 rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 299–306.
- Pietrzak, M., Rożnowski, F.
 1996 *Niezwykłe pochówki z późnego okresu rzymskiego z Pruszcza Gdańskiego, stanowisko 5*, [w:] W. Nowakowski (red.), *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Warszawa, s.193–198.
- Radig, W.
 1942 *Das ostgermanische Gräberfeld von Stara Wieś, Kreis Sokolow, „Die Burg” 3*, s. 179–224.
- Reinbacher, E.
 1964 *Ein ostgermanischer Friedhof bei Stupsk, Kr. Mława in Polen*, [w:] *Varia Archeologica Wilhelm Unverzagt zum 70. Geburtstag dargebracht*, Berlin, s. 148–161.
- Szarek-Waszkowska, E.
 1971 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w miejscowości Opoła, pow. Puławy, „Studia i materiały lubelskie” 5*, s. 79–186.
- Tackenberg, E.
 1925 *Die Wandalen in Niederschlesien, Vorgeschichtliche Forschungen 1/2*, Berlin.
- Tempelmann-Maczyńska M.
 1985 *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Römisch-Germanische Forschungen 43, Mainz am Rhein.
- Wandalowie...
 2004 J. Andrzejowski, A. Kokowski, Ch. Leiber (red), *Wandalowie, strażnicy bursztynowego szlaku. Katalog wystawy*, Lublin.
- Wołągiewiczowie, D. M. i R.
 1964 *Uzbrojenie ludności Pomorza Zachodniego u progu najszybszej ery*, MZP IX (1963), s. 9–167.
- Woźniak, Z.
 1990 *Osada grupy tynieckiej w Podłężu, woj. krakowskie*, Wrocław.
- Ziemlińska-Odojowa, W.
 1999 *Niedanowo. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Nordmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica VII, Kraków.

SUMMARY

The village Całowanie lies in the valley of the Vistula R., on its right bank, c. 7.5 km to the north-east of the locality Góra Kalwaria, on a sandy upper terrace parallel to the river channel, separated from the west from the main current of the Vistula. Near the site of interest the upper terrace is dissected by a small stream (Szeroka Struga) parallel to it, the main axis of prehistoric settlement in the area. One of the earliest finds from the Late Pre-Roman Period discovered close to Całowanie is an iron M fibula, now in the museum in Bydgoszcz (J. Kostrzewski 1921, p. 18, fig. 39), dated within phases A₂/A₃ and A₃.

A series of finds datable to the same period was discovered by accident in 1948 on a small elevation rising over the Szeroka Struga stream, c. 750 m to the north-west of the village buildings of Całowanie (A. Kietlińska 1949, p. 63). Chronological variation of the pottery and observable division in the grave pit suggest that originally there were two features, one (southern – dating from phase A₃, which next to pottery contained a fragment of an undetermined fibula), partly damaged by the grave pit of a later burial (the northern – from phase B₁, which also yielded an iron knife and rivet). The graves would have belonged to a larger as yet not investigated cemetery of Przeworsk Culture.

Finds from Całowanie datable to the Early Roman Period also include two glass beads, classified as type 223b and 4b of M. Tempelmann-Maczyńska (1985, p. 49) – were submitted in 1903 to the Museum of Industry and Agriculture in Warsaw by Z. Wolski (now in the State Archaeological Museum, PMA/IV/568). The latest artefact from Całowanie dated reliably to the Roman Period, a bronze tendril cross-bow fibula, type A.162, dated to phase C₂, was discovered in a dune next to the road linking Łukowiec and Całowanie (PMA/IV/568) and is linked with Wielbark Culture settlement. Nevertheless, all these finds probably do not belong to the cemetery under discussion.

The finds from the Late Pre-Roman and the Roman Period are rounded out by input from the cemetery of Przeworsk Culture recorded as Całowanie site XXVI (@the national fieldwalking area AZP sheet 61-69, no 59), subject of the present contribution. It lies on a small elevation descending to the valley of the Szeroka Struga stream. On its east side the site was destroyed by a dirt road running to Całowanie and by buildings of the village (Fig. 1).

The cemetery was discovered during a fieldwalking survey made in 1987 and came under rescue excavation in July 1990. A total area of no more than 200 m² was explored and 19 graves of Przeworsk Culture were identified. All the features excavated were seriously damaged by deep ploughing. Grave 1 was notable because next to pottery it contained fragments of two iron spear points (one of them decorated on the blade by notching@), a shield-boss, type Bo 15, a fibula, type E acc. to Kostrzewski, and a knife (Pl. I/1:1–5). This would be a striking case of the lingering in use of a fibula form characteristic for phase A₂ discovered with weapons and ceramics distinctive for the mature phase A₃. At the same time, the fibula would be an interesting evidence on outside contacts, both within the Przeworsk culture and beyond, given that this fibula form is known mainly from Lower Silesia and the Vistula Delta.

Exchange with the area of Celtic settlement is documented by forms present in graves 3 and 9 – a fragment of a cup made to imitate Celtic comb-decorated pottery (Pl. II/3:4) in the first of these grave and fragments of a segmented belt (Pl. VI/9:1–3), a form also deriving from the Celtic environment. Also attributable to the same sphere is a fragment of a Knotenring ornament, discovered in the cemetery at Całowanie as a stray find (Pl. XIII/01:3).

Even so, the main group useful in dating the cemetery was pottery. A closer analysis of vessel forms and their dating helped to separate three groups of graves corresponding to different phases of use of the cemetery. To better grasp the links between individual forms a table of co-occurrence of specific ceramic forms in closed grave assemblages was developed (Fig. 3).

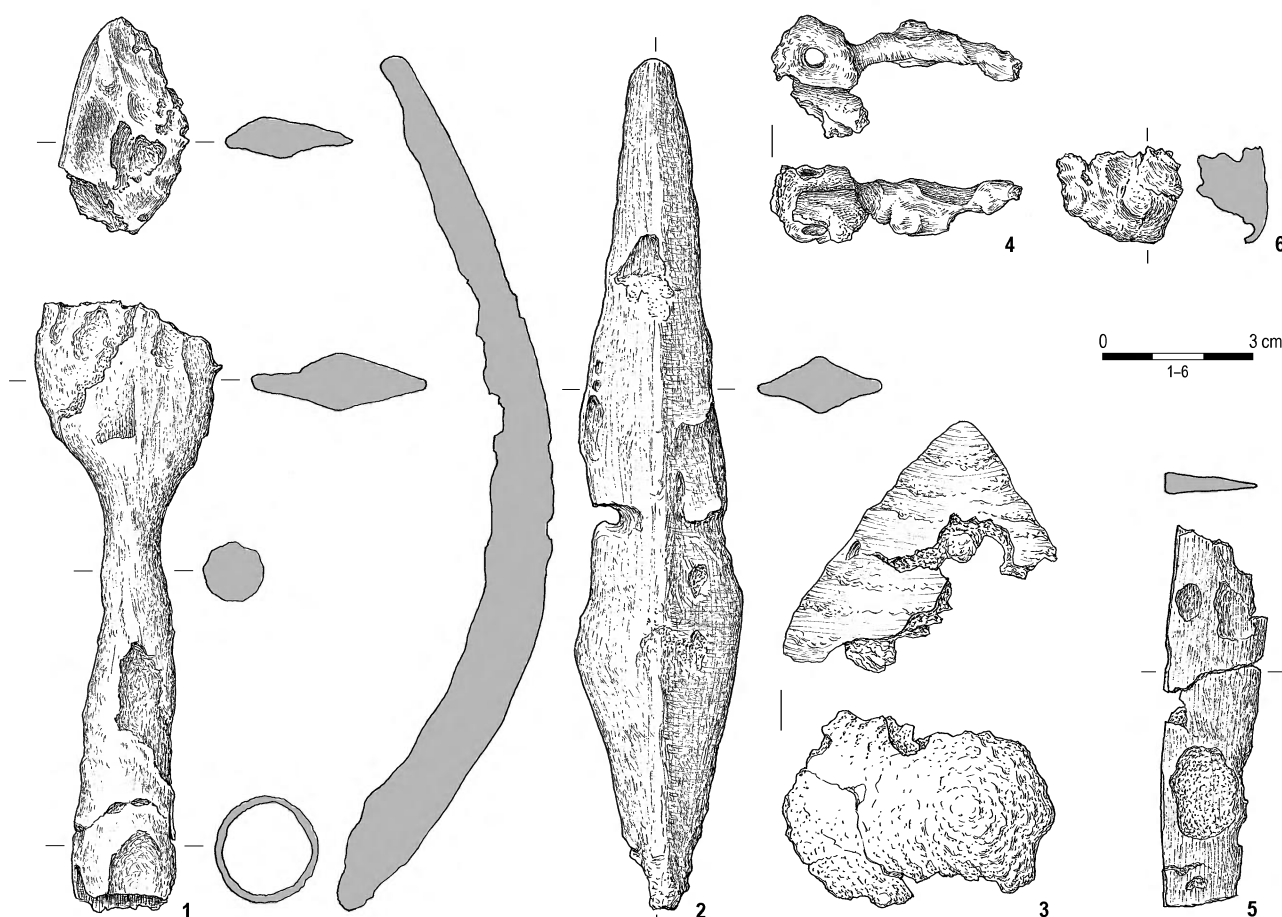
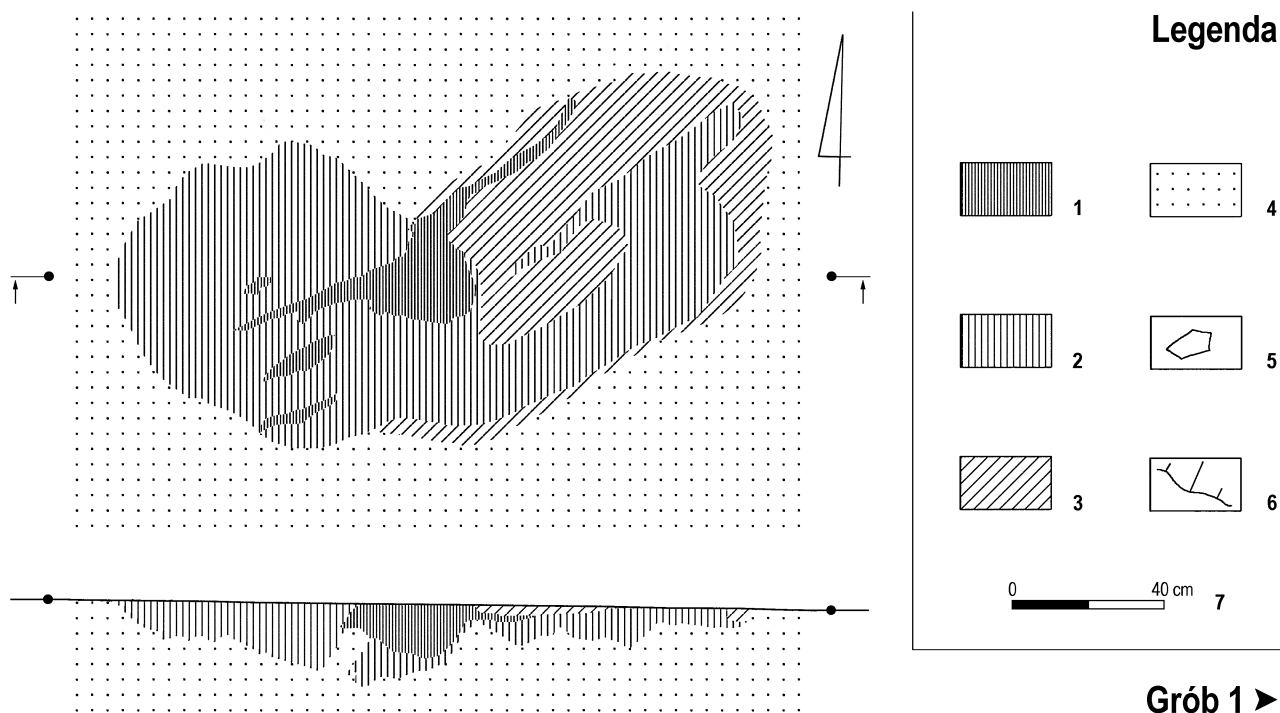
Group I includes graves 6, 10, 15, and 19. They mostly contained vessels with thickened and visibly faceted rims, types I.1.1.b, II.2.b, IV.1.b and III.5. There was also a handful of forms with less prominently faceted rims, types I.1.1.c, I.2.c and IV.1.c, characteristic for the next phase. This group of graves was marked by a co-occurrence of vessels typical for ceramic phases I and II in Przeworsk culture (T. Dąbrowska 1988, p. 30), which helped to synchronize them with phase A₂/A₃.

Group II includes graves 1, 3 and 18. They contained no vessels other than forms with a thickened randomly faceted rim and a broad upper body. Leading forms in this group are type II.2.c. bowls and cups of type I.1.1.c, I.2.c and I.4.1 mentioned earlier. Novel forms included a few bowls of type B.1.1. Based on typological attributes of the pottery and non-ceramic finds from grave 1, typical for the late phase of the Late Pre-Roman Period (the type Bo.15 shieldboss and the spear point with a blade decorated by notching@) graves in this group may be synchronised with phase A₃ (T. Dąbrowska 1988, p. 44–46).

Group III includes graves 11 and 17. Vessels discovered in them have a sharply angular body and an everted unthickened rim. These are vases type A.3 and bowls type A.1 and B.1.1. Also classifiable to group III is grave 13 which yielded a bowl, type B.1.1, somewhat degenerated of form. Vessels type A.1 and A.3 are noted in the eastern area of the Przeworsk culture during the Early Roman Period (T. Dąbrowska 1997, p. 104) and are a characteristic form during this period (T. Liana 1970, p. 439). Their presence in Group III graves helps synchronise the group with phase B₁ and possibly, the onset of phase B₂ (T. Dąbrowska 1997, p. 104). Analysis helps to establish the relative dating of the cemetery at Całowanie site XXVI as phases A₂/A₃–B₁.

Despite the relatively modest quantity of archaeological material the results presented here document a rhythm of development similar as in other Przeworsk cemeteries in the Mazowsze region. There is also evidence of the lingering of vessel forms assigned to ceramic phase II as well as some delay in the adoption of Early Roman models. The finds from Całowanie also document outside exchange of this part of Przeworsk Culture and change in its culture connections attributable to the depopulation of areas in Lower Silesia and north-western Wielkopolska (K. Godłowski 1983, p. 293).

tlum. A. Kinecka

Tabl. I. C a ł o w a n i e, pow. otwocki, stan. XXVI. Grób 1. Wszystko żelazo.

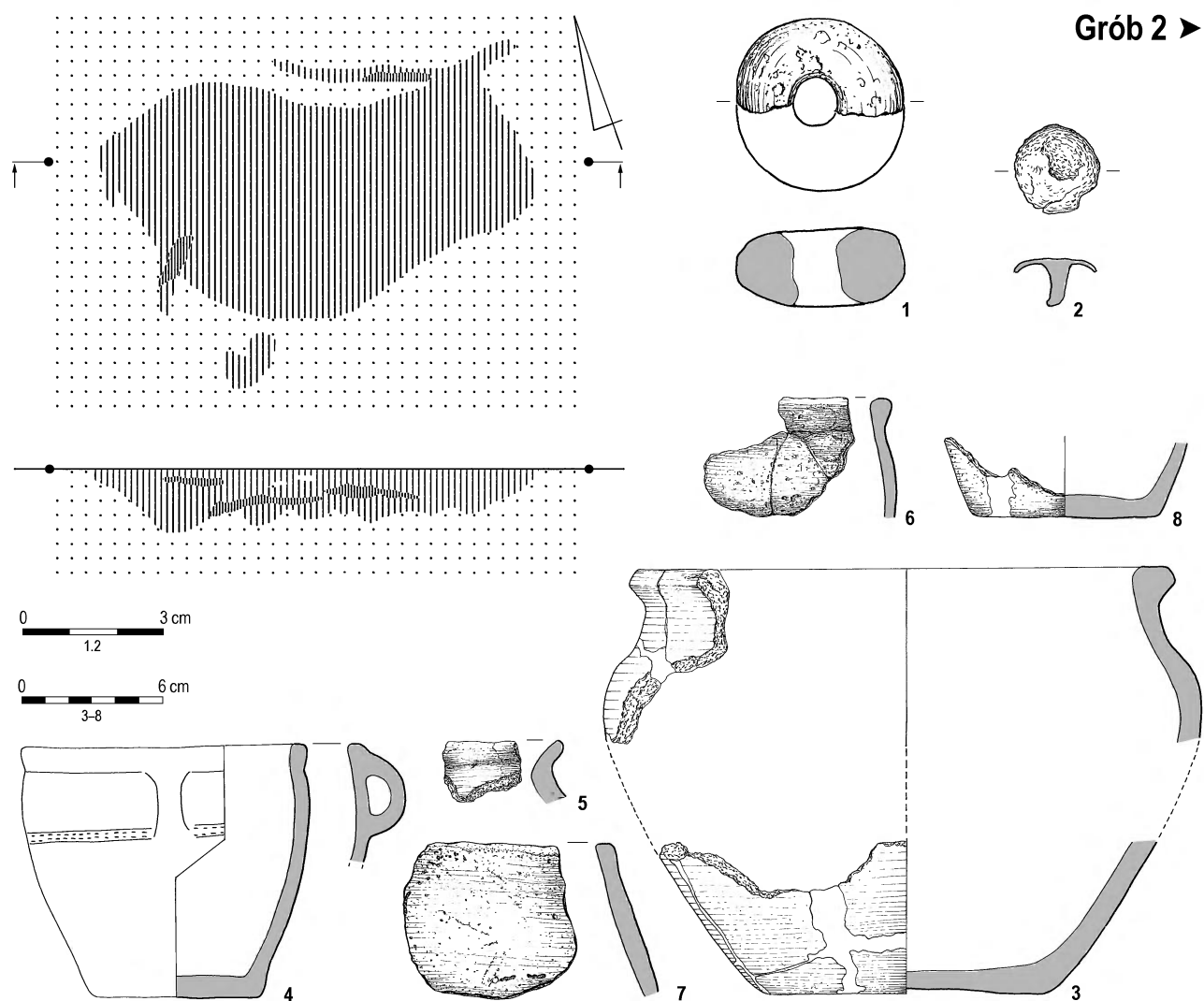
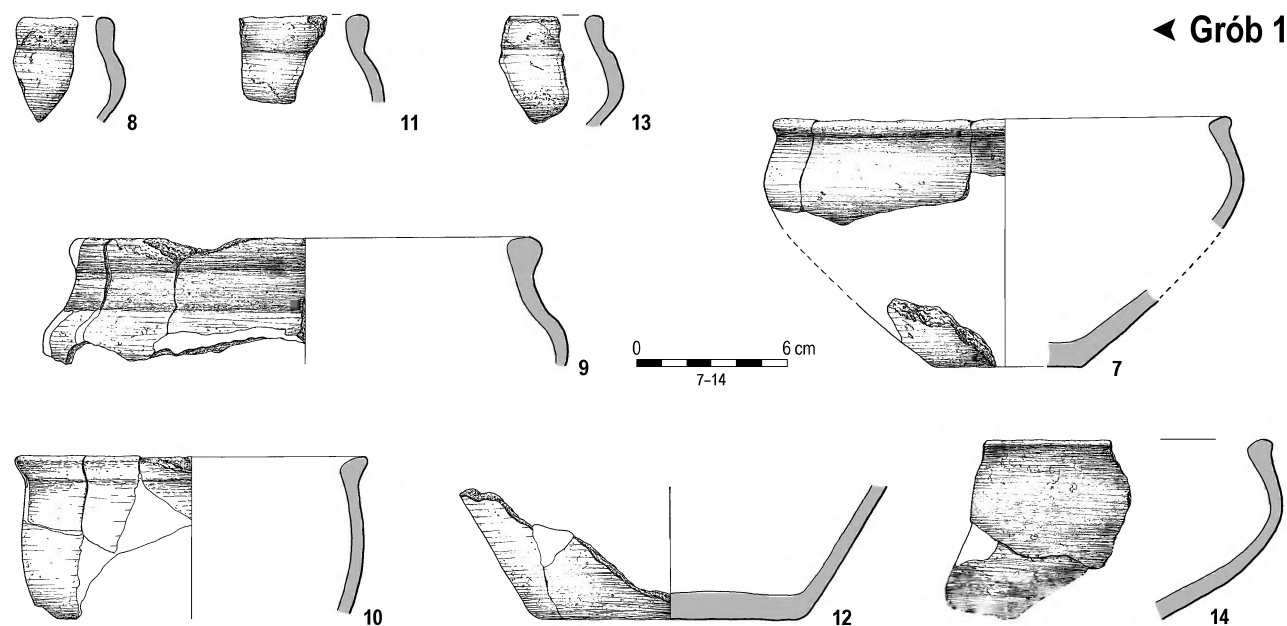
Legenda: czarna ziemia (1), szara ziemia (2), brązowa ziemia (3), piasek (4), fragmenty naczyń (5), współczesne uszkodzenia (6).

Legenda i skala (7) dotyczy rysunków grobów na wszystkich tablicach. Rys. B. Karch

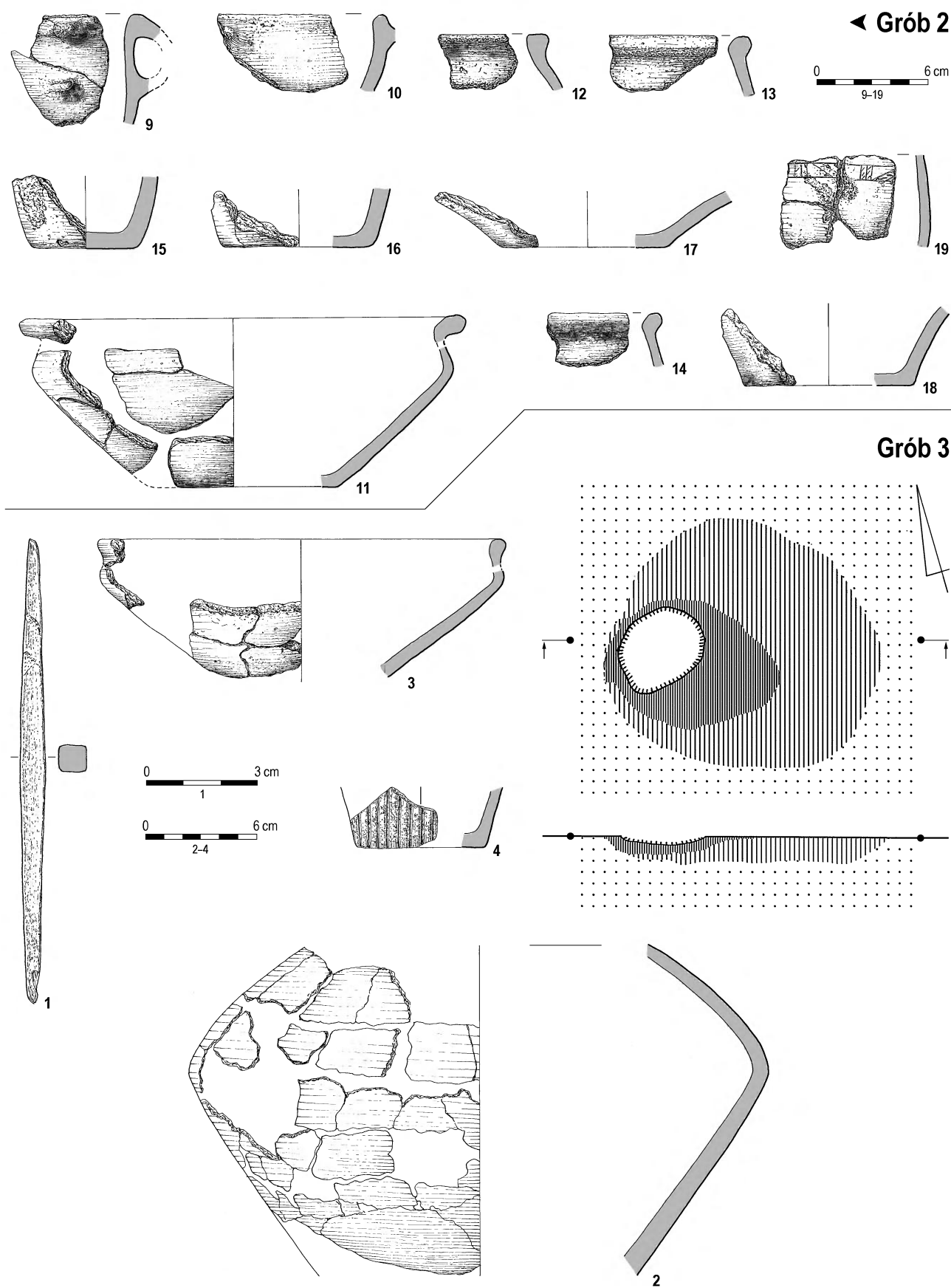
Pl. I. C a ł o w a n i e, distr. Otwock, site XXVI. Grave 1. All finds – iron.

Key: black earth (1), grey earth (2), brown earth (3), sand (4), pottery fragments (5), modern damage (6).

The key and scale (7) are the same in all the drawings of graves on all of the plates. Drawn by B. Karch

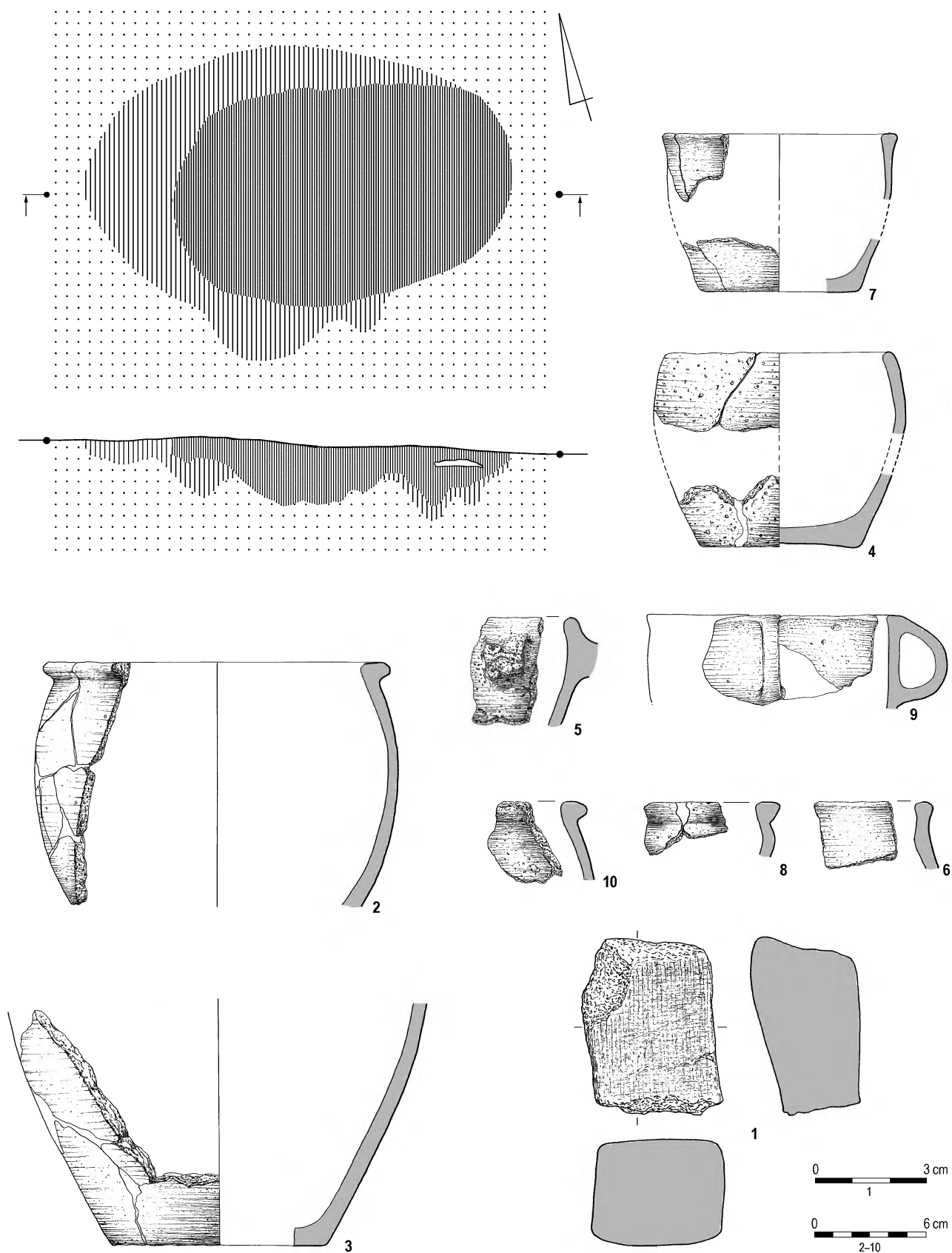

Tabl. II. Całowanie, pow. otwocki, stan. XXVI. Groby 1 i 2. 1:8-14, 2:1.3-8 – glina; 2:2 – żelazo. Rys. B. Karch
 Pl. II. Całowanie, distr. Otwock, site XXVI. Graves 1 and 2. 1:8-14, 2:1. 3-8 – pottery; 2:2 iron. Drawn by B. Karch

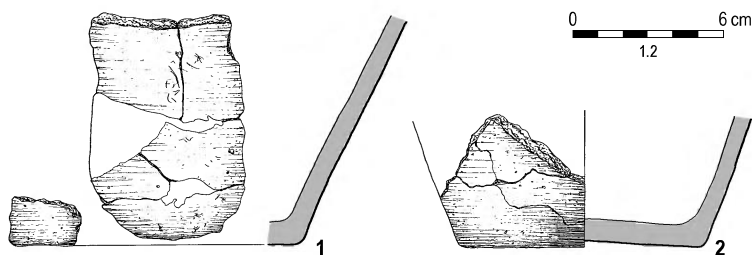
Tabl. III. Całowanie, pow. otwocki, stan. XXVI. Groby 2 i 3. 2:9-19, 3:2-4 – glina; 3:1 – żelazo. Rys. B. Karch
 Pl. III. Całowanie, distr. Otwock, site XXVI. Graves 2 and 3. 2:9-19, 3:2-4 – pottery; 3:1 – iron. Drawn by B. Karch

Grób 6

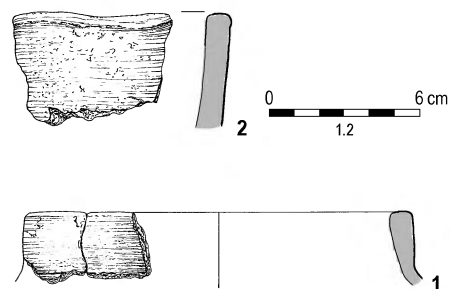

Tabl. V. C a ł o w a n i e, pow. otwocki, stan. XXVI. Grób 6. 6:2-10 glina; 6:1 - kamień. Rys. B. Karch
 Pl. V. C a ł o w a n i e, distr. Otwock, site XXVI. Grave 6. 6:2-10 pottery; 6:1 - stone. Drawn by B. Karch

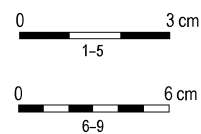
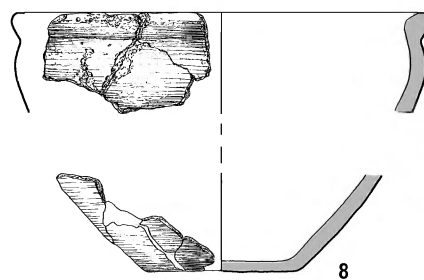
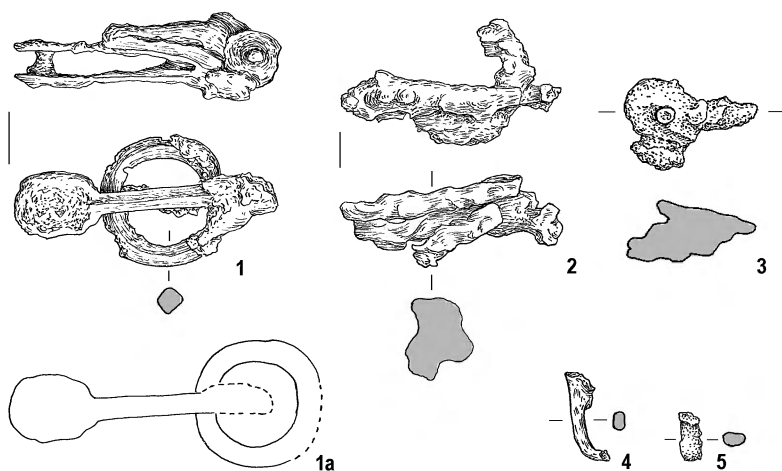
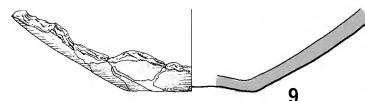
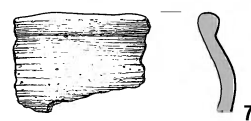
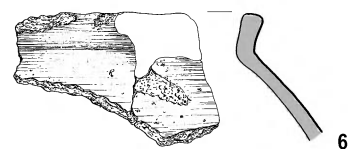
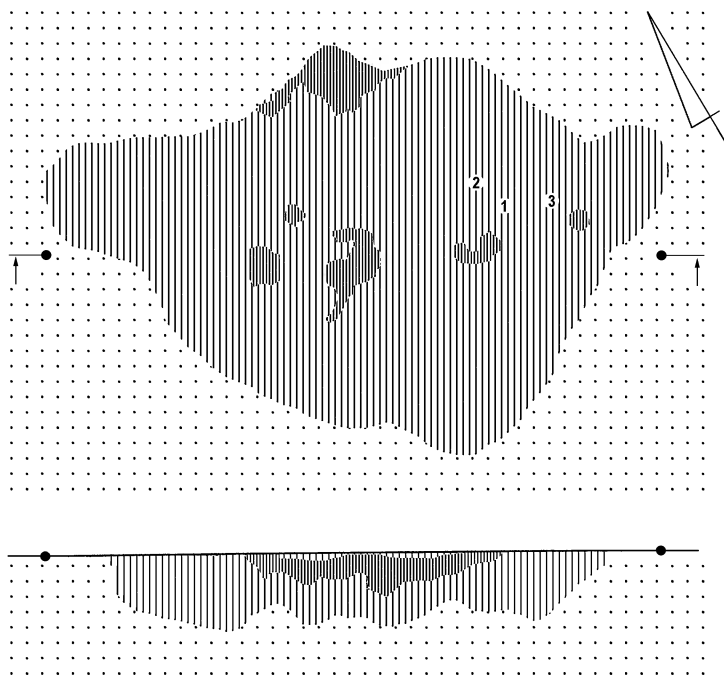
Grób 7

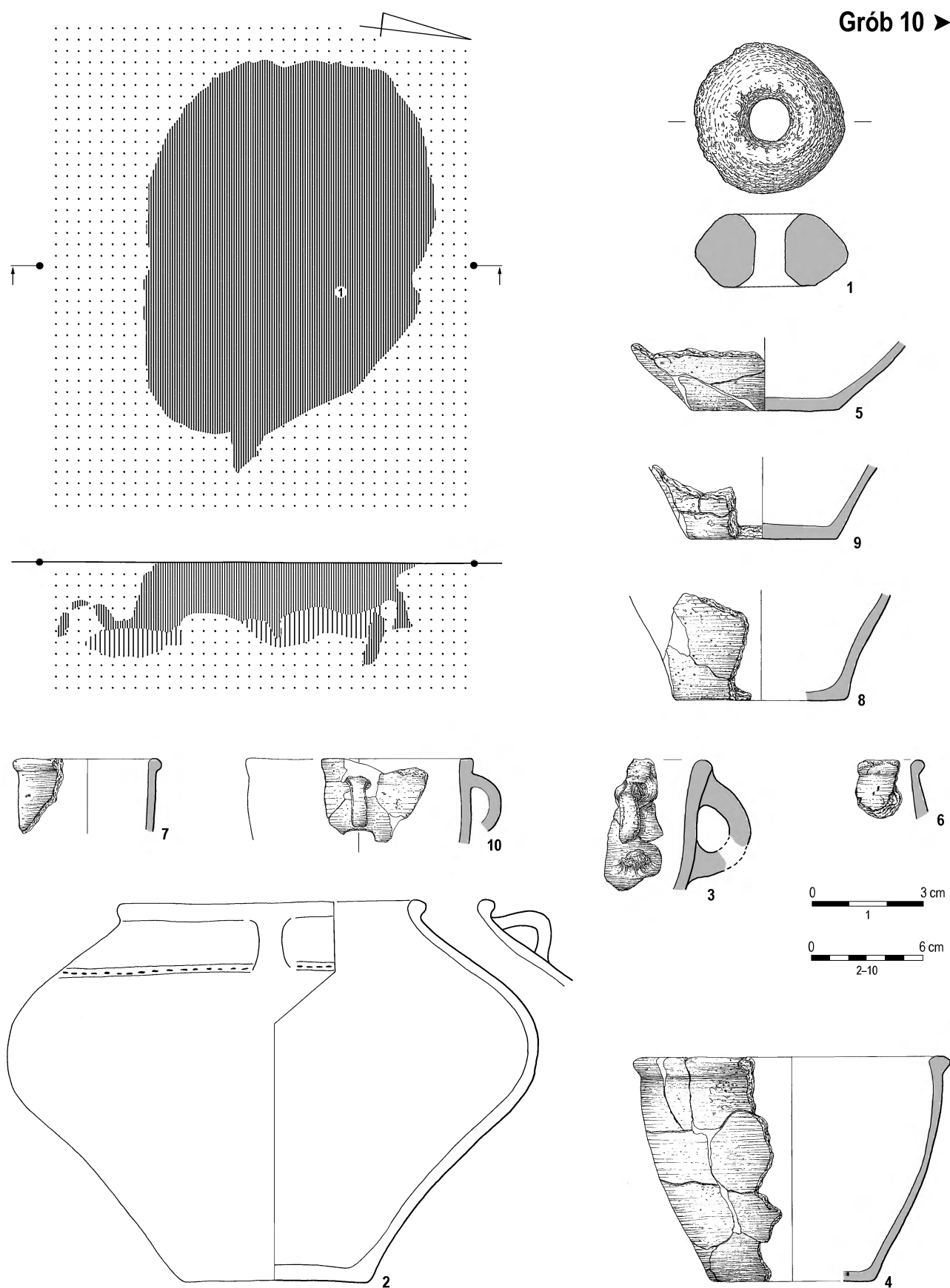
Grób 8

Grób 9

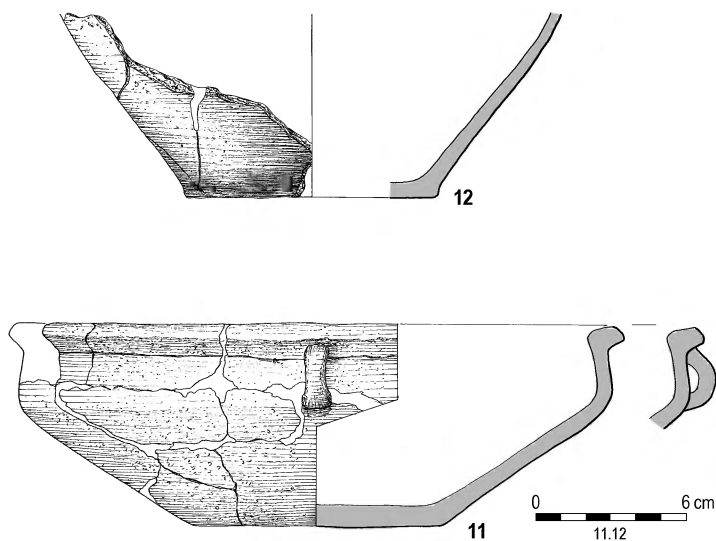

Tabl. VI. Całowanie, pow. otwocki, stan. XXVI. Groby 7, 8 i 9. 7:1.2, 8:1.2, 9:6-9 – glina; 9:1-5 – żelazo. Rys. B. Karch
Pl. VI. Całowanie, distr. Otwock, site XXVI. Graves 7, 8 and 9. 7:1.2, 8:1.2, 9:6-9 – pottery; 9:1-5 – iron. Drawn by B. Karch

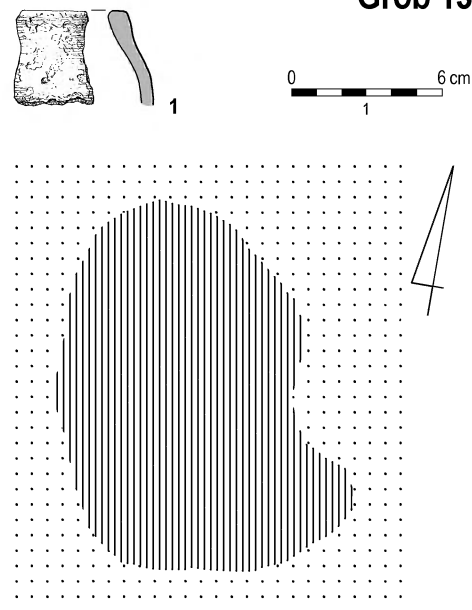

Tabl. VII. Całowanie, pow. otwocki, stan. XXVI. Grób 10. Wszystko glina. Rys. B. Karch
 Pl. VII. Całowanie, distr. Otwock, site XXVI. Grave 10. Pottery. Drawn by B. Karch

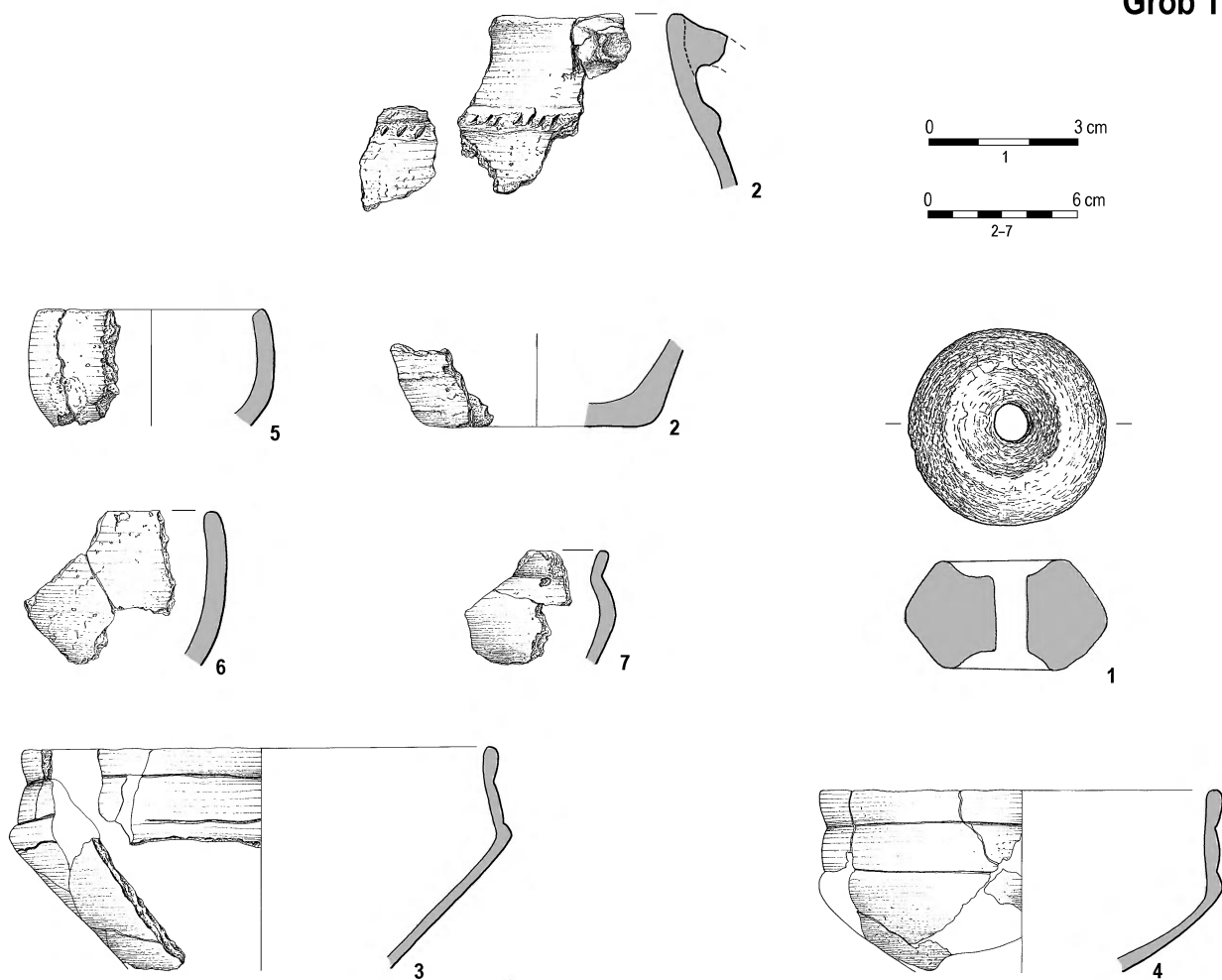
◀ Grób 10

Grób 13

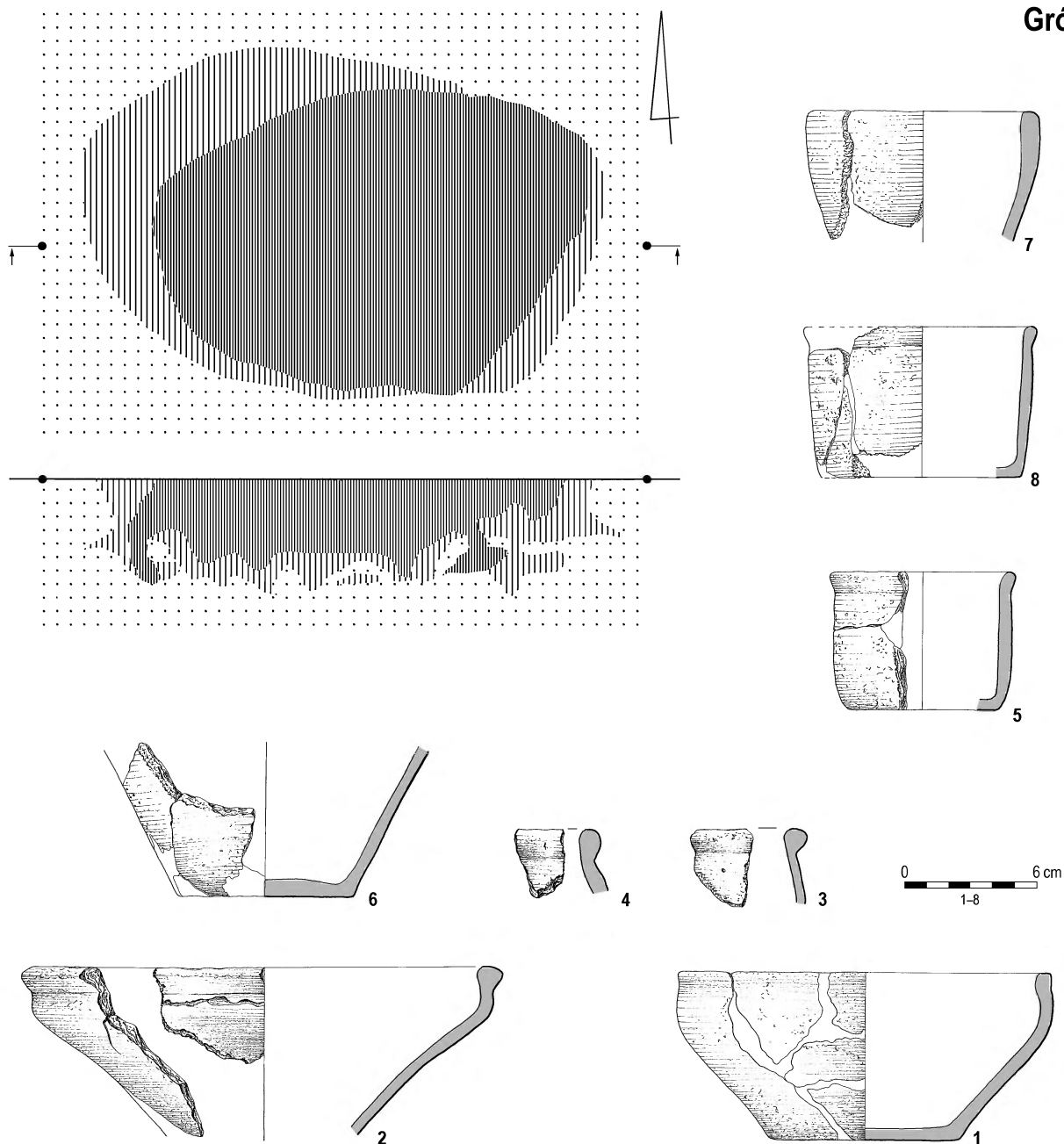

Grób 11

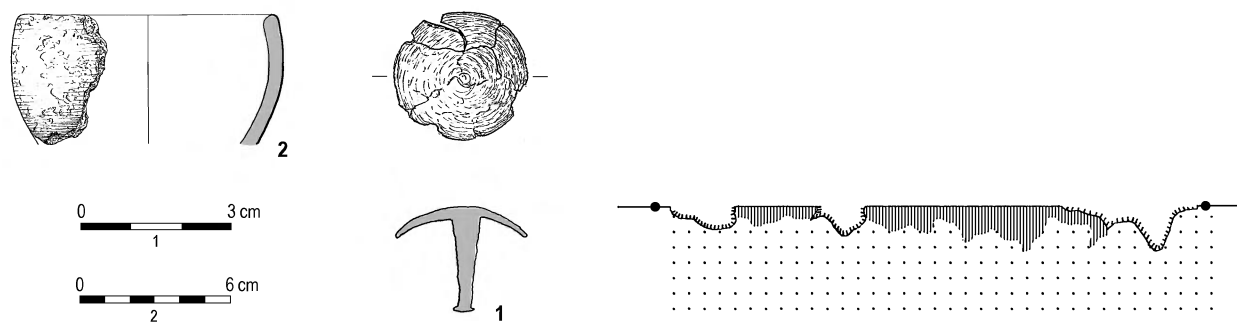

Tabl. VIII. Całowanie, pow. otwocki, stan. XXVI. Groby 10, 11 i 13. Wszystko glina. Rys. B. Karch
Pl. VIII. Całowanie, distr. Otwock, site XXVI. Graves 10, 11 and 13. Pottery. Drawn by B. Karch

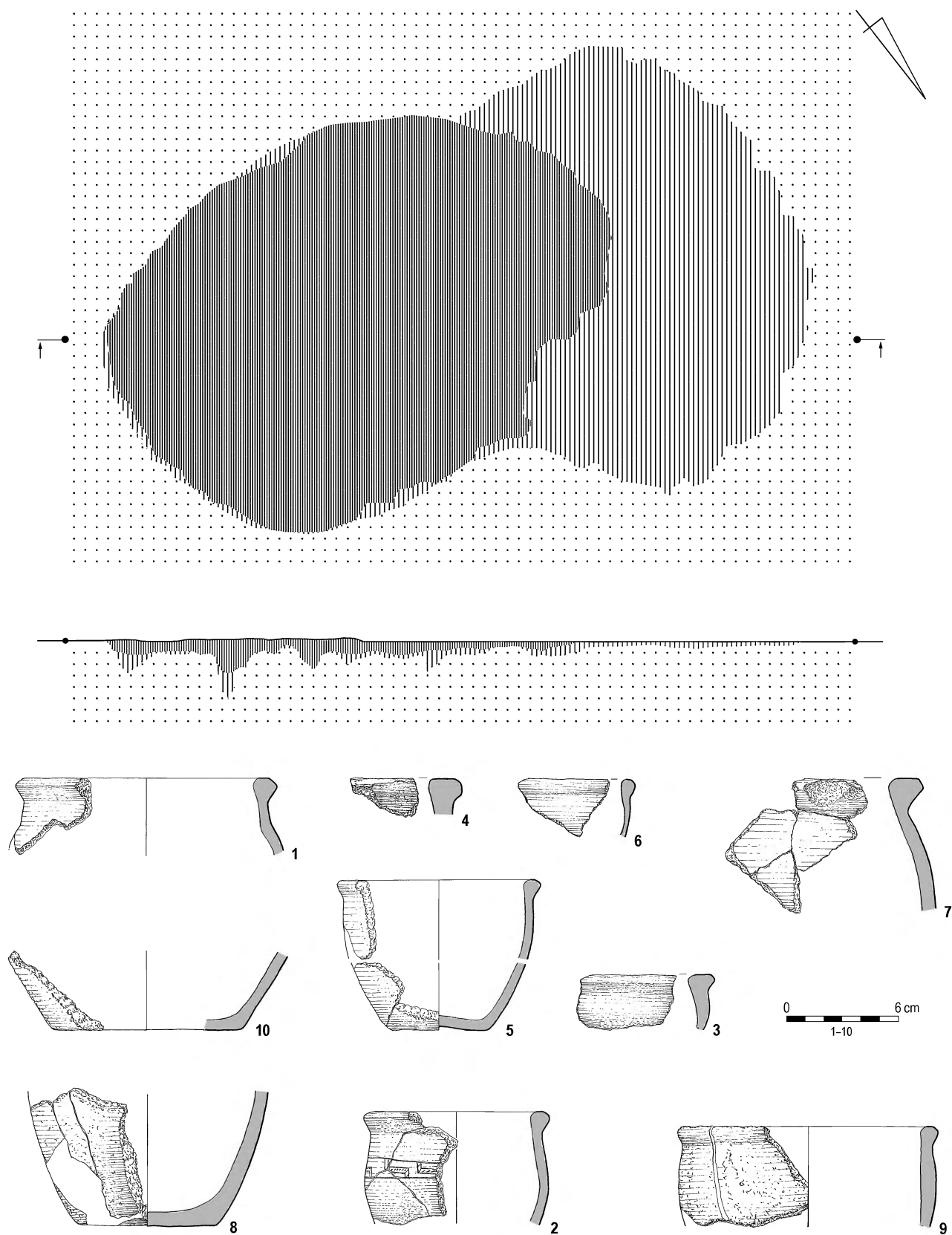
Grób 12

Grób 14

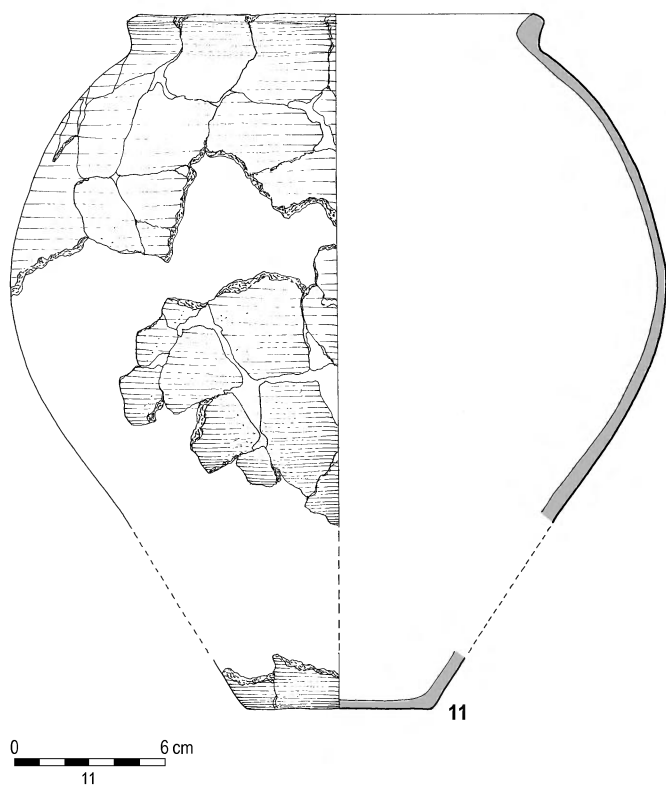

Tabl. IX. Całowanie, pow. otwocki, stan. XXVI. Groby 12 i 14. 12:1-8, 14:2 – glina; 14:1 – żelazo. Rys. B. Karch
Pl. IX. Całowanie, distr. Otwock, site XXVI. Graves 12 and 14. 12:1-8, 14:2 – pottery; 14:1 – iron. Drawn by B. Karch

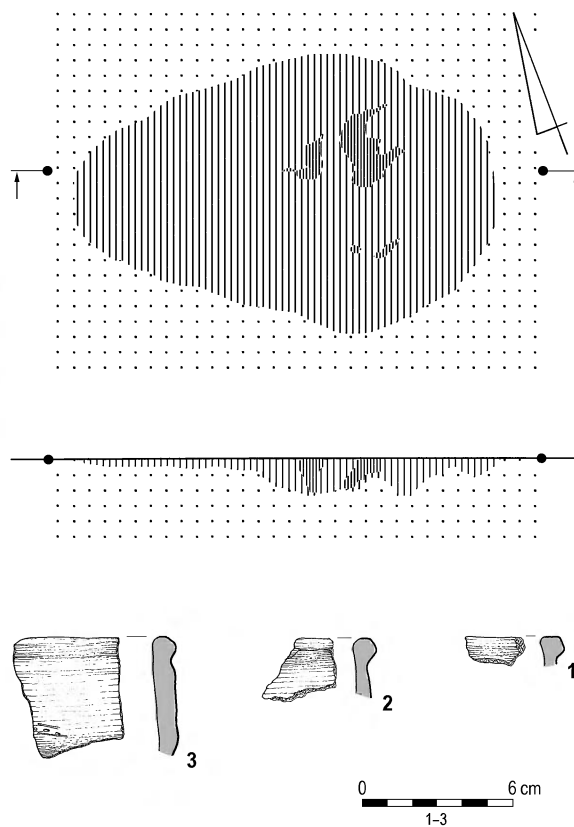

Tabl. X. Całowanie, pow. otwocki, stan. XXVI. Grób 15. Wszystko glina. Rys. B. Karch
 Pl. X. Całowanie, distr. Otwock, site XXVI. Grave 15. Pottery. Drawn by B. Karch

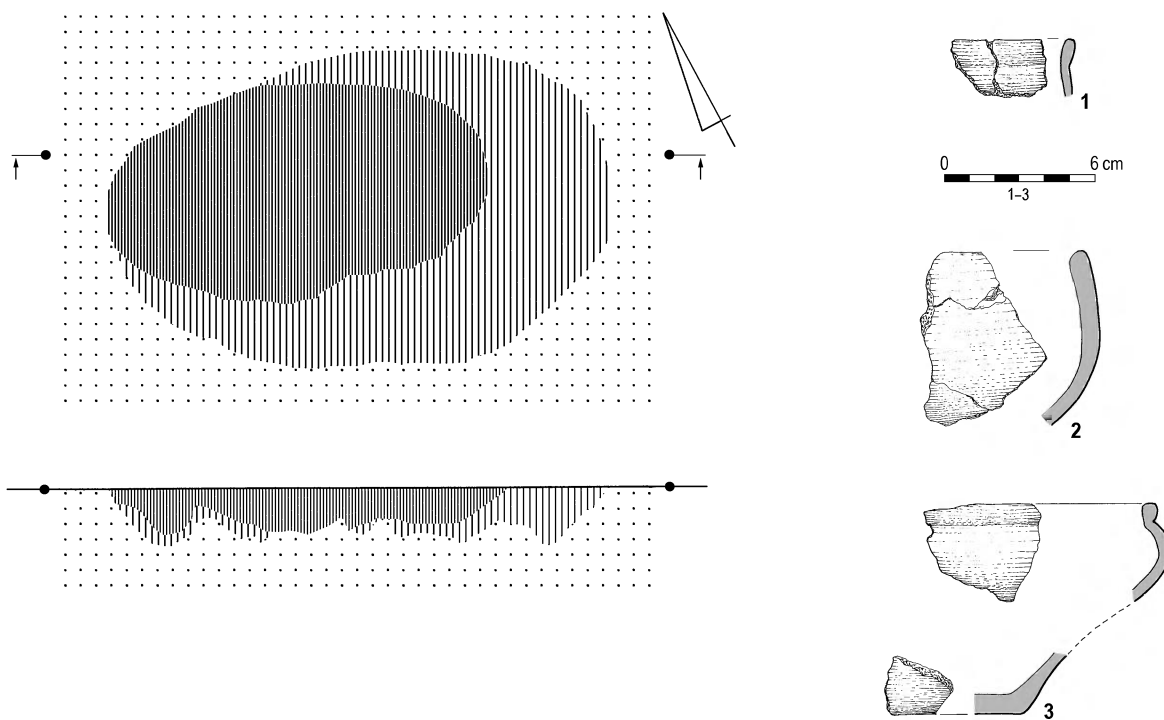
Grób 15

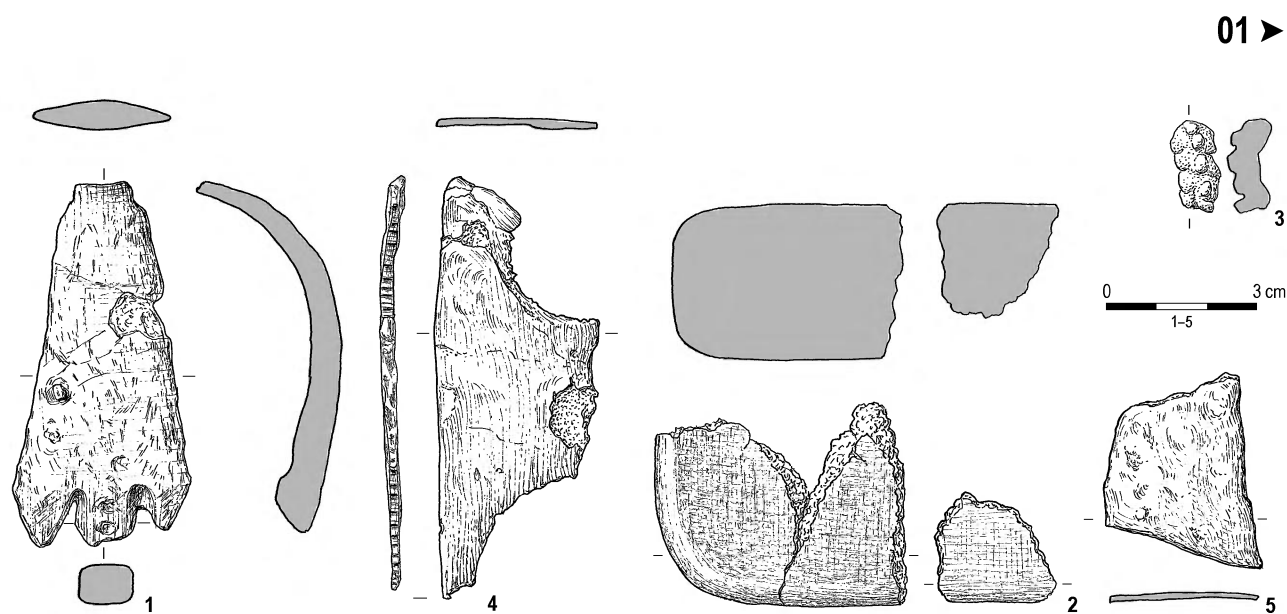
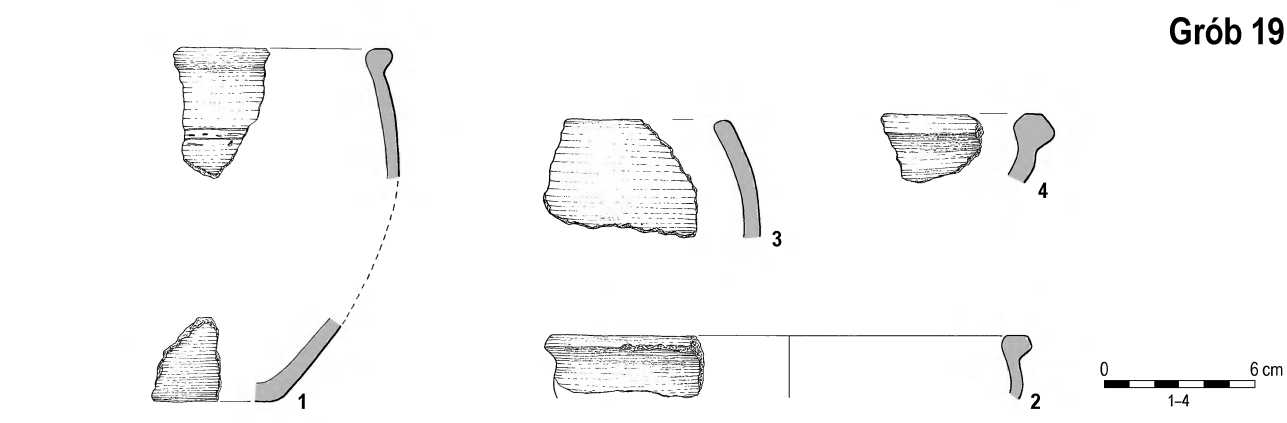
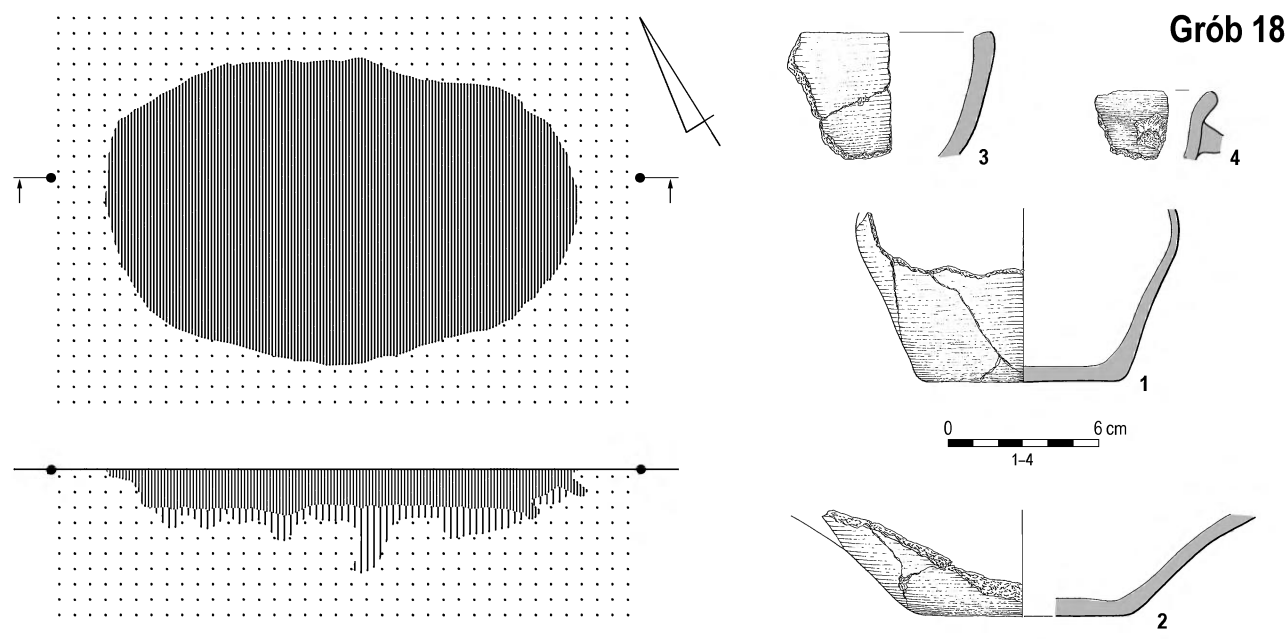
Grób 16

Grób 17

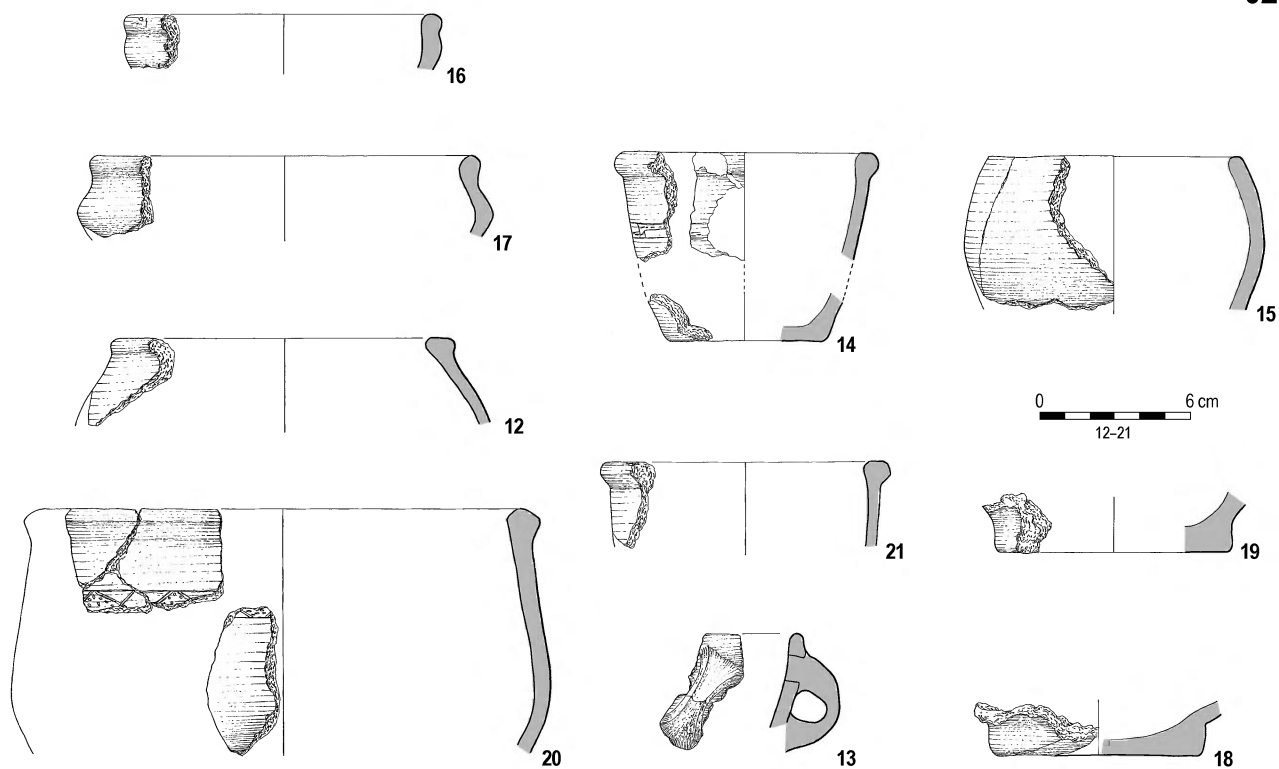
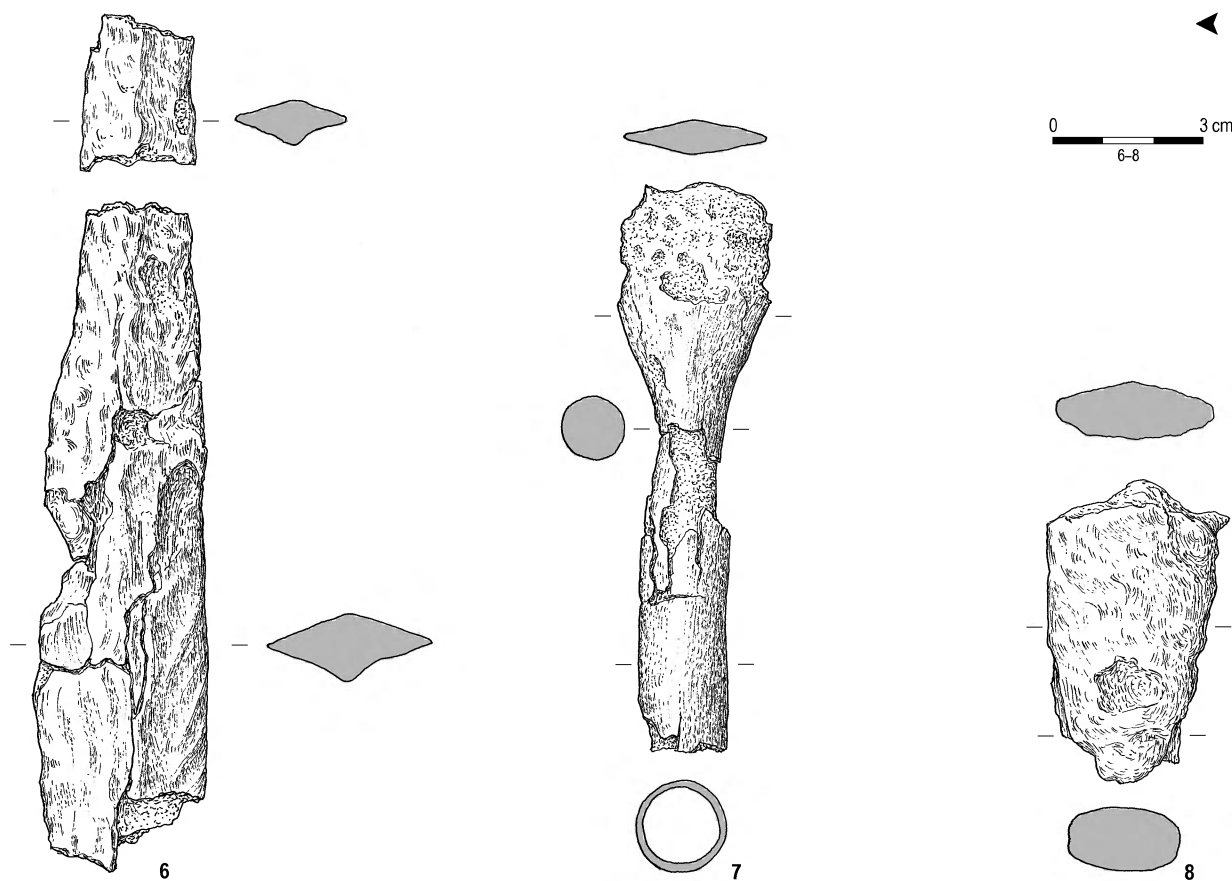

Tabl. XI. Całowanie, pow. otwocki, stan. XXVI. Groby 15. 16. i 17. Wszystko glina. Rys. B. Karch
Pl. XI. Całowanie, distr. Otwock, site XXVI. Graves 15, 16 and 17. Pottery. Drawn by B. Karch

Tabl. XII. C a ł o w a n i e, pow. otwocki, stan. XXVI. Groby 18, 19 i zabytki luźne. 18:1-4, 19:1-4 – glina; 01:1. 4. 5. – żelazo, 01:3 – brąz, 01:2 – kamień. Rys. B. Karch

Pl. XII. C a ł o w a n i e, distr. Otwock, site XXVI. Graves 18, 19 and stray finds. 18:1-4, 19:1-4 – pottery; 01:1.4.5 – iron, 01:3 – bronze, 01:2 – stone. Drawn by B. Karch

Tabl. XIII. Całowanie, pow. otwocki, stan. XXVI. Zabytki luźne. 01:6-8 – żelazo, pozostałe glina. Rys. B. Karch
 Pl. XIII. Całowanie, distr. Otwock, site XXVI. Stray finds. 01:6-8 – iron, all other finds – pottery. Drawn by B. Karch

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreussischen Provinzial-Museums für das Jahr ...”, Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemysł/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SlA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArch	– „Sovetskââ Arheologia” (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

